

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1942

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1942

Redaktionsudvalget:

Lærer *Rasmus Mortensen*. Lindeballe, Gadbjerg (Formand).

Overbibliotekar *Aage Bredsted*, Vejle.

Landinspektør *Johansen*, Kolding.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding.

INDHOLD

1942

	Side
Bidrag til Belysning af de kirkelige Forhold i Vejle Amt i det 17. Aarhundrede. Af <i>Johan Hvidtfeldt</i>	1
Fra den gamle Landsby. Af <i>August F. Schmidt</i>	79
Fra Landsfaderens Jyllandsrejse i 1824. Af <i>Arnold Han- sen</i>	95
Hvad Brandprotokollerne fortæller. Af <i>K. M. Hove</i>	105
Kong Frederik VII.s Besøg i Vejle 1857 og 1861. Af <i>Jør- gen Swane</i>	110
Jens Holm. Af <i>N. Jacobsen</i>	118
Oldtidsgrave paa Koldingegnen. Af <i>N. Jacobsen</i>	124
Regnskab	127
Organister og Stadsmusikanter i Vejle 1600—1941. Af Or- ganist <i>Johs. Wolthers</i>	129
Skolefundatser fra Tørrild Herred. Af <i>Sigurd Kristensen</i>	176
Søren Kierkegaards Moder og hendes Slægt i Brande- egnen. Af <i>T. Bundgaard Lassen</i>	224
Vejrrose Batteri og dets Omgivelser. Af <i>Alb. Breindahl</i> .	235
Lidt om Glud Præstegaard. Af <i>Søren Knudsen</i>	251
Litteratur om Vejle Amt. Af <i>Aage Bredsted</i>	265
Anders Sørensen Vedel. Af <i>Rasmus Mortensen</i>	271
Aarsberetning for 1942	272

BIDRAG
TIL BELYSNING AF DE KIRKELIGE FORHOLD
I VEJLE AMT I DET 17. AARHUNDREDE
AF JOHAN HVIDTFELDT

INDHERREDERNE
OG NØRVANG-TØRRILD HERREDER

L a n d e m o d e t.

Selv om Gejstlighedens Stilling ved Reformationens Indførelse med et Slag blev forandret, beholdt den dog i det væsentlige sin tidligere Ret til at fælde Dom i Sager af gejstlig Art. I Ribeartiklerne af 1542 hedder det, at Kapitlet havde Jurisdiktion i Ægteskabssager, og der findes adskillige og uigendrivelige Vidnesbyrd om, at denne til Domkirken knyttede Kreds af gejstlige sammen med Stiftslensmanden ogsaa havde Jurisdiktion i almindelige gejstlige Sager. I Sjællands Stift og andre Steder var der nogen Tid efter Reformationen blevet indført gejstlige Landemoder med Domsmyndighed i disse Sager. Ved kongelig Forordning af 1. Maj 1618 indførtes der Landemoder i hele Landet. Ægteskabssager skulde dog stadig høre under Kapitlet (Tamperretten). I Ribe Stift skulde der aarlig holdes to Landemoder, det ene i Ribe tre Dage før St. Hans, det andet i Varde kort før Jul. I 1649 afskaffedes Mødet i Varde, da man klagede over Vanskeligheden ved at rejse paa denne Aarstid. Men

Stiftet var dog for stort, og Sagerne for mange til, at man kunde nøjes med den ene Sammenkomst, og i 1655 genindførtes den gamle Tingenes Tilstand, idet Tiderne dog nu forandredes til Onsdag efter anden Søndag efter Paaske (i Ribe) og Onsdag efter Dionysii Dag, den 9. Oktober (i Varde).¹⁾

Landemodets Medlemmer bestod af Biskoppen og Provsterne. Den kongelige Stiftslensmand skulde overvære Behandlingen af de gejstlige Sager, og flere Gange maatte man udsætte Forhandlingerne, fordi denne ikke var til Stede. Iøvrigt forekommer det hyppigt, at Biskoppen alene eller i Forbindelse med Ribe Bys gejstlige eller enkelte andre kunde afgøre Strids-spørgsmaalene. I saadanne Tilfælde kunde Forhandlingerne foregaa forskellige Steder, ofte i Kapitlets eller Biskoppens Hus, men undertiden ogsaa hos Lensmanden.

Et Referat af de Forhandlinger, der førtes paa Landemodet eller Synoden, som Mødets Navn ogsaa var, indførtes i en Protokol, som for Ribe Stifts Vedkommende først er bevaret fra 1635, og hvori der foruden Referatet af Retsforhandlingerne ogsaa er indført de saakaldte Synodalmonita, Paamindelser, som Biskoppen paa Landemodet har meddelt Provsterne. Protokollen er ført paa Dansk og Latin og er i de fleste Tilfælde ført i Pennen og antagelig ogsaa redigeret af Biskoppen selv. Som Regel er Monita paa Latin og Referaterne af Sagerne paa Dansk, men i ikke saa faa Tilfælde er ogsaa de sidste paa Latin.²⁾

De Retssager, som er refereret i Landemodeprotokollerne, kaster paa mange Omraader Lys over det kirkelige Liv i det syttende Aarhundrede. Det maa dog betones, at en Skildring, der som den følgende udelukkende bygger paa retsligt Materiale af denne Art,

ikke kan give et Billede af Egnens normale kirkelige Liv, men især maa belyse de Skyggebilleder, der fandtes, og som altid vil findes, hvor Mennesker lever. Skildringen vil altsaa komme til at give Undtagelserne fra det sædvanlige, det abnorme, om man vil. Stort set har den enkelte Undtagelse ingen eller ringe Interesse, undtagen for saa vidt den, netop derved at man ved, at det er en Undtagelse, kan give Oplysning om, hvordan det sædvanlige, det normale har været. Og saaledes er det i mange Tilfælde her. De skildrede Overtrædelser viser indirekte, hvordan Menneskene, gejstlige og sommetider ogsaa læge, har levet og handlet, naar de holdt deres Liv indenfor de af Loven og Moralen afstukne Rammer.

Gudstjeneste og kirkelige Handlinger.

Skrifttemaalet eksisterede i den lutherske Kirke længe efter Reformationen. Det kunde dog undertiden give Anledning til Strid, hvilket Hr. Jens Wandel, Sognepræst til Uldum og Langskov maatte sande. I 1679 stod han anklaget for Landemodet af Envold Brochmand paa Hvolgaard. Han skulde have udtalt »uskikkelige Ord i Skriftestolen, item Trudsler og andre Enormiteter«, hvorpaa der fremlagdes nogle af Sognefølkenes Vidnesbyrd. Hr. Jens gav ikke Møde, og det kostede ham i Bøde fire Rigsdaler til de fattige i Vejle Hospital. Efter tidligere Bestemmelse skulde han være suspenderet fra sit Embede, med mindre han kunde bevise, at han havde appelleret de to Domme, der var overgaaet ham paa Nørvang Herredssting om ukristelige Ord i Kirken. Sagen kom atter for paa det næste Landemode. Efter lange Forhandlinger lykkedes det at komme til Forlig. Af dette

fremgaar det, at der bag Envold Brochmands Anklage laa en personlig Strid angaaende nogle Penge, som Brochmand skyldte Præsten. I Forliget bestemtes det, at disse inden tre Uger skulde tilbageleveres, og at de stridende Parter siden skulde leve udi kærlig Omgængelse, som det sømmede sig.

Kirken havde forskellige Maader at straffe dem paa, som forbrød sig mod de gældende Love eller den kristelige Moral. En af de almindeligste Straffe var det aabenbare Skrifte, som især anvendtes mod dem, der havde forsyndet sig mod det sjette Bud, men som dog ogsaa brugtes i andre Tilfælde. I 1675 havde Sognepræsten til Herslev og Viuf, Jens Jensen, anklaget et af sine Sognebørn, Jens Andersen Skrædder, som havde ønsket Kraft og Djævelen i ham og hans »Kreter«. Sagen havde først været for Provsten i Brusk Herred, Magister Ancher Sørensen, og var ogsaa tidligere blevet behandlet af Landemodet. Den anklagede havde ikke givet Møde nogen af Stederne, og for denne Ulydighed mod Retten og for sine uforsvarlige Ord blev han dømt til at staa aabenbar Skrifte, i Menighedens Paahør at skrifte sine Synder.

I visse Tilfælde kunde den, der havde forbrudt sig, dog slippe for det offentlige Skriftemaal og i Stedet for blive modtaget til hemmeligt Skriftemaal af Sognepræsten. I Gaverslund Sogn var der i 1663 stor Strid mellem Hans Jørgensen Gesten i Bregning, som var en fremtrædende Mand, og Sognepræsten Rasmus Jensen. Hr. Rasmus vilde ikke tage Hans Jørgensen og dennes Kone til Alters, vistnok fordi de havde skældt Præsten ud. Der blev fremlagt en Del Tingsvidner fra Holmans Herredsting, blandt andet angaaende Begivenhederne i Gaverslund Kirke den 22. Februar 1663 og om den Formaning, som Præsten havde

givet Hans Jørgensen fra Prædikestolen, og hvori det hed, at da han i lang Tid havde foragtet Christi Læge og Blod og Kirkens Disciplin, saa skulde Menigheden bede til Gud for ham. Resultatet af Striden blev, at Ægteparret skulde modtages til hemmeligt Skriftemaal, idet der dog i Forvejen skulde gives Menigheden Meddelelse herom fra Prædikestolen, og Hans Jørgensen fik Paabud om at holde sig fra »ubekvemmelige« Skældord mod Præsten. Samme Præst, der havde faaet en temmelig haard Medfart under Krigen, var iøvrigt en temmelig stridbar Herre, som Gang paa Gang gav Møde paa Holmans Herredsting. I 1670 var han iøvrigt selv anklaget for Landemodet, fordi han paa en Ridetur havde baaret en »uærlig« Dragt, det vil sige, at han ikke, som Loven krævede, havde baaret sin Præstedragt.³⁾

En strengere Straf end det aabenbare Skrifte var Bandlysningen, som anvendtes overfor de særligt genstridige. En Mand, der af Kirken var sat i Band, var en udskudt, staaende udenfor de hæderliges og agtværdiges Samfund. Han maatte ikke komme til Herrens Bord, men kunde dog faa Adgang til at høre Guds Ord i Kirken, men skulde der »have særdeles et Sted for sig«. Vilde han alligevel ikke bøje sig, skulde han stævnes for Landemodet, »og da ved Dom sit Herskab at overantvordes og siden af vore Lande og Riger forvises«.⁴⁾ I 1637 havde Hr. Jacob i Vilstrup i Skibet Sogn Strid med Jørgen Munk, hvis Moder Sophie Friis dengang ejede Haraldskær. Jørgen Munk anklagede Præsten for at have angrebet ham i den Hensigt at gøre ham Spot og udsprede hans Synd. Hvad den velbaarne Herre havde bedrevet, fortælles desværre ikke. Landemodet kunde i hvert Tilfælde ikke anse Hr. Jacobs Forseelse for saa alvorlig, at han

derfor skulde miste sit Kald. Men da Præsten nu engang var kommet til Ribe, saa fik han ogsaa en Paa-mindelse i en anden Sag med sig hjem. Der var et eller andet galt med Mølleren i Kvak Mølle. Hr. Jacob havde haft ham og hans Kone for sig. Det synes ikke at have hjulpet, og Præsten skulde straffe og formane ham, og hvis det ikke hjalp, skulde han bandsættes. En Mand i Gudsø laa »efter Rygte og Mistanke« i forargeligt Levned med en Kvinde. Han havde nok lovet hende Ægteskab, men vilde ikke efterkomme sit Løfte. Efter at Præsten i Enrum og ved sine Medhjælpere og Dannemænd havde paamindet ham, stæv-nede han ham for Landemodet. Synderen mødte ikke, men Afgørelsen gik ud paa, at han ikke maatte søge Herrens Bord. Hvis ikke Præsten skulde fortsætte med Ekskommunikation og Band, skulde han enten ægte Pigen eller skille sig ved hende.

Af det foregaaende ses det, at Amtets Adelsmænd ofte havde Vanskeligheder med at omgaaes deres Sognepræst. Et ejendommeligt Eksempel paa, hvor svært det tit maatte være for Præsten at undgaa Strid med de høje Herrer, haves fra Kollerup Sogn. Der var her to Hovedgaard: Skovgaard og Brandbjærg, den første ejedes af Christian Rantzow, den sidste synes at have været forpagtet af Peder Bille. I 1637 behandlede en Sag om, hvem af de to der først skulde nævnes i Kirkebønnen. Christian Rantzow hævdede, at der fra Arilds Tid først havde været bedt for Fol-kene paa Skovgaard, baade i Caspar Rudolfs og Jacob Ulfeld Vognsens Tid. Peder Bille vilde ikke benægte dette, men syntes, at han hverken for sin egen eller sin Hustrus Skyld kunde lade det passere, idet han mente, at hans Aar og Alder samt hans Ægteskab be-rettigede ham dertil. Han foreslog dog, at man løste

Problemet ved kun at bede for Øvrigheden og Adelspersonerne i Sognet i Almindelighed. Biskoppen synes ogsaa at være gaaet med til denne Løsning; i hvert Fald skrev han til Christian Rantzow og spurgte, om han havde noget at indvende derimod.

Præsterne.

Den kristne Kirke har altid lagt stærk Vægt paa sine Gejstliges sædelige Vandel. Men Menneskene er Mennesker, selv om de er Præster. Det er kendt, at en Del af de katolske Præster ikke helt levede i Overensstemmelse med deres Løfter, og selv efter Reformationen haves der ikke saa faa Eksempler paa Præster, der gjorde sig skyldige i Brud paa de almindelige moralske Læreregler. Straffen herfor var naturligvis: Tab af Embede. Sommetider fik Naade dog gaa for Ret, sommetider ikke. Det sidste maatte Mads Hansen Svane, der var Præst i Hvejsel Sogn, bekende. Han var i 1674 sigtet for at have faaet et Barn med Maren Iversdatter, der var Enke efter Hr. Simon, der tidligere havde været Præst i Hvejsel. Da hun blev absolveret i Kirken, havde han rusket og tusket hende. Der var ogsaa andre Klager over ham. Da Sognefolkene stod Hr. Mads saa haardt imod, opgav han Kaldet. Der var imidlertid allerede blevet kaldet en ny Præst, Christen Nielsen Lyngby, og denne lovede, at Mads Svane maatte blive i Præstegaarden til første Maj og fortære det indavlede Foder. Han skulde til Gengæld sørge for, at der blev saaet, og at den nye Præst fik Befordring rundt i Sognene.

Nogle faa Aar senere blev en anden Præst, Albert Jacobsen til Starup og Nebel, ved en Højesteretsdom af 27. August 1677 fradømt sit Embede. Allerede Aaret før havde han paa Landemodet en Sag med Nicolaus

(eller Niels) Fog, der blev hans Efterfølger, og som allerede paa denne Tid synes at have faaet kongeligt Brev paa Embedet. Han havde kaldt denne en Landløber og en Løgner og beskyldt ham for »falskeligen« at have erhvervet Kongelig Majestæts Brev. Sagen kom for paa næste Landemode. Niels Fog beklagede sig da atter over Hr. Alberts Skælden. Der fremlagdes ogsaa en Klage fra Beboerne over deres Sognepræst. Sagen havde været for Landstinget, hvor Præstens Vidnesbyrd var blevet underkendt. Landemodet kom imidlertid ikke til at beskæftige sig mere med dette Spørgsmaal, idet et kongeligt Brev bestemte, at Sagen skulde for Højesteret. Ved Højesterets Dom blev det ikke blot fastslaaet, at Albert Jacobsen skulde miste sit Kald paa Grund af usømmelige og forargelige Forhold, men ogsaa bestemt, at han efter Biskoppens »Sigelse« skulde nyde noget af Kaldets Indtægt, saa længe han og hans Kone levede. Den 4. Juli 1678 blev det bestemt, at han skulde have Korn- og Kvægtienden af Nebel og Annekspræstegaarden, mens Niels Fog skulde have Offer, uvisse Accidenser og Herligheden af Præstegaarden. Hr. Albert fik en Paamindelse om at anstille sig som en fin og kristelig Mand, at søge Kirken og bruge Sakramentet. Han skulde omgaas sin Efterfølger og andre Mennesker paa en saadan Maade, at ingen kunde tage Forargelse deraf.

Præsternes økonomiske Forhold.

Præsterne skulde betale Skat paa samme Maade som andre Mennesker. Det kunde dog undertiden knibe med at faa Skatterne ind. Der var mangen en god Præstemand, der sad i smaa Kaar. I 1638 klagede Hr. Hans i Ølgod over Hr. Otte i Hodde og Hr. Hans i Ansager (i Ribe Amt), som ikke havde betalt deres

Skat. Aaret efter blev Provsten i Tørrild Herred, Hr. Henrik i Nørup, anmodet om, at han og andre formuende Præster i Herredet vilde hjælpe Hr. Jacob i Vilstrup med en Rigsdaler, naar der skulde betaales Skat. Iøvrigt skulde han sørge for, at Præsten derefter betalte, hvad han skulde.

Sognepræsterne skulde dog ikke blot betale Skat; de skulde ogsaa sørge for, at deres Sognebørn gjorde det, idet de i flere Tilfælde skulde udfærdige Mandtaller over Sognets Indbyggere. De har dog næppe været særligt begejstrede for dette Hverv. I hvert Fald beklagede Konsumtionsforpagteren Niels Hansøn sig i 1675 over fem Præster, som havde forset sig med deres Mandtal, en Del Personer var forkert angivet, en Del var slet ikke kommet med.

Et økonomisk Problem for mange Præster var Aftægten til Forgængerens Enke. Som Regel blev der oprettet en Kontrakt herom, men alligevel kunde der let komme Strid. I 1677 beklagede Anne, Magister Peder Nielsen Bøgvads Enke sig over Magister Peder Dorschæus i Fredericia. Han gav hende ikke den aarlige Aftægt, han havde lovet hende, ligesom han heller ikke betalte en Lejeafgift paa seks Rigsdaler. Hun skulde have seks Tønder Korn om Aaret, men han havde desuden paa Grund af Aftægtens Ringhed lovet at give hende to Tønder mere. Skæbnen vilde iøvrigt, at 10 Aar senere var der atter Strid om, hvad Præstenken ved Trinitatis Kirke i Fredericia skulde have af sin Mands Efterfølger. Men denne Gang var det Peder Dorschæus' Enke, Karen Mikkelsdatter, som ikke kunde blive enig med den nye Præst, Christen Borch. Efter Loven skulde Enken i eet Aar have Halvdelen af visse og uvisse Indtægter, undtagen Trolovelses- og Begravelsespenge. Hendes samlede Til-

godehavende var godt 196 Slettedaler foruden 30 Læs Ved à 12 Skilling. Men heraf skyldte Christen Borch hende 13 Daler og syv Skilling samt 24 Skæpper Boghvede. Det blev fastslaaet, at hendes aarlige Pension skulde fastsættes af Provsten og to Præster. Iøvrigt havde Sagen en lille Udløber, idet Hørerer og Kordeggen i Fredericia Povel Grum blev dømt til at gøre Afbigt overfor Enken paa Grund af en Ed, han havde aflagt angaaende Accidenserne i Vakancen; desuden skulde han betale fire Rigsdaler til de fattige.

Ligesom i Fredericia var der ogsaa flere andre Steder Strid om Præsteenernes Indtægt i det første Aar efter Mandens Død, Naadsens Aaret, i hvilket de skulde nyde en betydelig Del af Kaldets Indtægter. Dorothea Christensdatter, Enke efter Hr. Søren Just-søn i Øster-Snede, gjorde i 1680 Krav paa at faa Halvdelen af Tienden og af Højbjergningen, idet hun med to Attester viste, at saaledes havde det været andre Steder. Det lykkedes dog at komme til Forlig i denne Sag. To Aar senere var det Præsteenken Dorothea Jespersdatter i Smidstrup, som var utilfreds over den Behandling, som hun fik af sin Mands Efterfølger. Hun klagede over, at han ikke gav hende Naadsens Aaret og over, at han ogsaa paa anden Maade havde behandlet hende uforsvarligt. Der blev blandt andet fremlagt en Attest fra hendes Tjenestefolk angaaende hans »haarde Omgængelse«. Den nye Præst lovede for Fremtiden at omgaas hende og Folkene venligt, og der blev sluttet Forlig om Tienden.

Menigheden.

Det var i Datiden en af Kirkens mange Opgaver at føre Tilsyn med Menighedens Liv og Levned. Gejstligheden skulde sørge for, at deres Sognebørn levede ær-

bart og ikke gav Anledning til Forargelse. Især skulde de have Opmærksomheden henvendt paa, om der var nogen i Sognet, som ikke overholdt det sjette Bud, og som det fremgaar af følgende Sag, skulde de ogsaa drage Omsorg for, at Ægtefæller ikke flyttede fra hinanden, men levede sammen. Det var Sognepræsten i Kollerup, Søren Andersen, som var i Vildrede med, om han skulde tage Else Fransdatter i Vindelev, altsaa i Annekssognet, til Alters. Hun var uden paaviselig Aarsag blevet forladt af sin Mand, og det blev sagt, at Ægteparret havde indgaaet en skriftlig Kontrakt om Skilsmisse. Det blev derfor paalagt dem, at de skulde flytte sammen og leve som ærlige Ægtefolk. Hvis der var Aarsag til Skilsmisse, skulde det paalægges dem at tage Stævning til næstkommende Tamperdag, hvor Spørgsmaalet da skulde afgøres.

Et andet Forhold, som kunde give Præsterne Anledning til at skride ind overfor Sognebørnene, var Misbrug af Eden og Guds Navn. I 1677 var der Strid mellem Mads Jørgensen i Hygum og hans Sognepræst Hr. Peder. De to Parter havde ikke levet i Fordragselighed og havde en Del at udsætte paa hinanden. Den første besværede sig over, at Hr. Peder havde talt ham og hans paarørende for nær, hvorefter Præsten fremlagde et Sognevidne, der var blevet bekræftet til Tinge, og som gik ud paa, at han baade med Hensyn til Lærdom og Levned havde forestaaet sit Embede paa forsvarlig Maade, og at han ikke havde talt nogen ærlig Mand »paa sit Rygte for nær«. Desuden lod han ogsaa læse et Tingsvidne angaaende Mads Jørgensens to Døtre og deres onde Forhold med »Sværgen ved Salt og Brød«. Hr. Peder vilde ikke rejse nogen Sigtelse mod dem, og han kunde ikke nævne andet ulovligt, de havde begaaet, end denne Ed. Som i saa mange andre

Tilfælde lykkedes det de gejstlige Herrer paa Landemodet at faa Sagen forligt. Hvilken Straf de to Søstre skulde lide, blev det overladt til deres Husbond at træffe Bestemmelse om.

Den danske og den tyske Menighed i Fredericia.

Forholdene i Fredericia var af en ganske særegen Karakter. Her mødtes Folk af forskellige Religionsbekendelser og af forskellig Nationalitet. Foruden katolske og jødiske Menigheder var der baade en dansk og en tysk lutheransk Menighed. Den første havde Trinitatis Kirke som Sognekirke, den sidste Michaelis Kirke. De tyske Præster var ofte af slesvigsk eller tysk Oprindelse. Den første Sognepræst Immanuel Cirsovius var født i Pommern, og alle Kapellanerne før 1718 var Slesvigere. Johannes Lobedantz (1667—1676) var saaledes døbt i Husum den 26. December 1635 som Søn af Pastor Lobedantz i Westerwold, som selv stammede fra Husum, hvor hans Fader, Elert Lobedantz, var Raadmand.⁵⁾ Johannes Lobedantz blev Student fra den lærde Skole i Husum i 1656 og studerede derefter i Rostock, Helmstedt og tilsidst i København. I 1665, mens han endnu var stud. theol., havde han en Tid opholdt sig i Aabenraa som Præseptor (Huslærer) hos Teglværksmester Rudolph von Niendahl. Han havde ikke her opført sig helt som det sig hør og bør for en vordende Præst. Han havde besvangret en Pige, som havde ladet sit Barn opkalde efter ham.⁶⁾ Joachim Reimarus (eller Reimers), der var Kapellan fra 1677 til 1710, var født i Haderslev og blev den 30. April 1666 immatrikuleret ved Universitetet i Kiel.⁷⁾ Jørgen Albrecht Freuchen (1710—1714) var Søn af Nicolai Freuchen, der var Forpagter af Vojensgaard og By-

sekretær i Haderslev (død 1711), og som stammede fra Buxtehude i Nærheden af Hamborg, hvor hans Fader, Albert Freuchen, var Borgmester og svensk Provincialraad.⁸⁾ Jørgen Albrecht Freuchen var iøvrigt gift ind i en af de kendteste sønderjyske Præsteslægter, Slægten Monrad. Om hans Trolovelse og Vielse fortæller Svigerfaderen Johannes Monrad, der fra 1675 til 1725 var Præst i Aastrup ved Haderslev, og som har ført sin Kirkebog paa en absolut rosværdig Maade, idet han omhyggeligt har indført Afskrifter af Breve og Oplysninger om Begivenheder i Omegnen. Sproget er snart Tysk, snart Dansk med en Del latinske og enkelte plattyske Ord og Sætninger. Under anden Juledag 1710 hedder det: »Paa denne Dag kom Hr. Sekretær i Haderslev Nic. Frøichen og begærede i sin Søn Hr. Jürgen Albrecht Frøichen, Diakon i den tyske Kirke i Fredericia (hvis Skrivelse han fremlagde) hans Navn min yngste Datter Sophia Elisabeth til Ægte, hvilken ogsaa blev lovet hans Søn, og han gav hende Ægteeringen. Efter Julefesten vil Sønnen selv indfinde sig.« Den 18. Januar 1711 sang Jørgen Albrecht Freuchen for Alteret i Aastrup Kirke, efter at han Fredagen før offentlig var blevet trolovet med Sophia Elisabeth Monrad, der var født i Aastrup i 1682. Dagen efter rejste Familien til Fredericia, hvor Svigerfaderen under et senere Besøg købte salig Immanuel Cirsovius' Hus for 1200 Mark lybsk. Vielsen fandt Sted i Aastrup allerede den 7. Maj samme Aar, og fire Dage senere drog Ægteparret til Fredericia. Men allerede den 19. Maj 1714 døde Jørgen Albrecht Freuchen. Han blev begravet den 23. Maj. Det hedder derefter paa Dansk: »Blev saaledes min yngste Datter Sophia Elisabeth en ung Enke, omendskønt Gud og jeg sørgede for hende, at hun blev ved Brødet og fik

efter et Aars Forløb en from Mand igen, nemlig Hr. Johan Ratenburg (og saa paa Tysk), Søn af den salige Hr. Pastor i Tinglev. Soli Deo gloria (Gud alene Æren).« Vielsen mellem Johan Ratenburg og den unge Enke fandt Sted den 27. Juni 1715, men heller ikke dette Ægteskab blev af lang Varighed, idet Johan Ratenburg allerede døde i 1718, kun 30 Aar gammel.

Men Forholdet mellem Byens danske og tyske Præst var ikke altid saa godt som det burde være, især fordi det undertiden kunde være vanskeligt for dem at lade være med at give sig af med hinandens Sognebørn. Den 10. Maj 1671 var der i Ribe blevet indgaaet en skriftlig Kontrakt mellem de to daværende Præster, Immanuel Cirsovius og Peder Dorschæus, om, at ingen af dem skulde gøre hinanden Skade i deres Indtægter, og at de ikke maatte befatte sig med hinandens Tilhørere. Men trods alt blev der Strid. Peder Dorschæus var den forurettede, idet han blandt andet mente, at hans Kollega havde faaet adskillige Indtægter af nogle Artilleribetjente, som hørte til den danske Kirke. Sagen var for den 20. November 1678. Hr. Immanuel mødte ikke, men fik en Paamindelse om at rette sig efter Kontrakten og ikke befatte sig med de Tilhørere, der hørte til den danske Kirke, med mindre det kunde ske med Hr. Peders skriftlige Tilladelse.

Sagen var dog ikke dermed afsluttet, og Aaret efter, den 24. Marts, gav de to Præster atter Møde. Der læstes for dem et kongeligt Brev, hvori det hed, at Dømmen fra det foregaaende Aar skulde overholdes, og hvis der var nogen af dem, der ikke var tilfreds med den, skulde den indklages for Højesteret. Peder Dorschæus mødte op med en Klage, der gik ud paa, at Pastor Cirsovius havde bemægtiget sig hele Garnisonen

og derunder ogsaa Artilleristerne, som mest bestod af danske Folk, der ikke forstod det tyske Sprog. Hr. Immanuel benægtede Rigtigheden af Kollegaens Klage. Et af de Forhold, som især synes at have sat ondt Blod, og som spillede en vigtig Rolle i Diskussionen, var en Strid angaaende Kommissær Eilers' Begravelse. Han havde hørt til den danske Menighed, men af en eller anden Grund vilde Enken have den tyske Præst til at holde Ligprædikenen over ham. Hun havde tilbudt Peder Dorschæus 12 Rigsdaler for at give Tilladelse dertil, men det vilde han ikke. Han mente, at 12 Rigsdaler var for lidt i Sammenligning med de 24 Rigsdaler, som han plejede at faa, naar en Raadmand blev begravet. Iøvrigt var han kaldet til Præst for den danske Kirke og havde Ret til at nyde det samme som andre Præster, og Hr. Immanuel skulde ikke give sig af med hans Kald. Han tilbød at prædike over hendes salige Mand, ikke af Hensyn til Betalingen, men fordi det var hans Ret. Iøvrigt havde Eilers' Søn senere tilbudt ham 16 Rigsdaler for at give Tilladelse til, at den tyske Præst maatte betjene hans Moder. Han tog mod de 16 Rigsdaler, men vilde ikke give Tilladelsen. Et andet Stridsspørgsmaal var Begravelsen af Sognebørnene fra den danske Menighed paa den tyske Kirkegaard eller i den tyske Kirke. I saadanne Tilfælde havde Cirsovius nægtet at give Kollegaen Tilladelse til at benytte den tyske Kirkes Prædikestol. Under Henviisning til Forholdene andetsteds mente Dorschæus, at han ogsaa under disse Omstændigheder havde Ret til at holde Prædiken, altsaa benytte den anden Kirke.

Selv om der saaledes var en Del Stridsspørgsmaal, der havde sat Sindene i Bevægelse, saa lykkedes det dog at komme til Forlig. Dette gik ud paa, at hvis

nogen døde i det danske Sogn, og det ønskedes, at vedkommende skulde begraves i den tyske Kirke eller paa den tyske Kirkegaard, og at Hr. Peder skulde forrette Tjenesten, saa lovede Hr. Immanuel at give Tilladelse dertil uden at nyde noget derfor, men hvis det ønskedes, at Hr. Immanuel skulde holde Ligprædikenen, saa skulde den danske Præst dog nyde sin Rettighed, ligesom den tyske Præst ogsaa skulde have Betaling for sin Tjeneste. Selvfølgelig skulde der gælde tilsvarende Bestemmelser, hvis nogen fra det tyske Sogn skulde begraves i den danske Kirke. Angaaende Garnisonen bestemtes det, at enhver skulde betjene dem, som var indkvarteret i hans Sogn, og nyde de Accidenser, som kunde falde deraf.

Det højere Skolevæsen.

Skolen og dens Folk regnedes dengang med til Kirken og Gejstligheden. Dette gjaldt ikke mindst den latinske Skole, hvis Lærere som Regel havde den samme Uddannelse som Præsterne og i mange Tilfælde gik fra Skolegerningen over i Præstegerningen, ligesom de fleste af Eleverne ogsaa endte som Præster. Det er under disse Forhold ikke saa underligt, at man ogsaa møder Rektorer og Skoleholdere som Klagere eller anklagede paa Ribe Stifts Landemode. Vejle Skole er dog i denne Periode ene om at repræsentere Vejle Amt. I 1637 var Skolens Rektor, Hr. Niels Christensen, stævnet til Ribe af Thomas Persen i Bredal. Han havde sat nogle af Skolens Disciple til et meget grovt Arbejde, hvilket ikke burde være sket, dels paa Grund af, at de derved forsømte deres Skolearbejde, dels fordi der var forbundet en stor Fare derved. Det var ogsaa gaaet galt, idet en af Eleverne, Jacob Finnedson, var død. Landemodet udtrykte i aller-

højeste Grad sit Mishag med den Maade, Eleverne var blevet behandlet paa, men kunde ikke afsige nogen Dom i Sagen, før den havde været for den verdslige Ret, hvor der skulde rejses Anklage af Thomas Persen, som var den afdødes Frænde og derfor efter Skrivelse fra Lensmanden paa Koldinghus, Ernst Normand, var blevet gjort til Eftermaalsmand, hvilket vil sige, at han skulde paaklage Sagen og forkynde den.

Aaret efter kom Niels Christensen igen, idet han da var kommet i Strid med Sognepræsten i Vejle, Mester Niels Frandsen, som havde beklaget sig over ham, fordi han ikke vilde adlyde ham, hvad han mente, han var forpligtet til. Landemødet bestemte, at ».. Skolemesteren Hr. Niels skal holde og anse Mester Niels Frandsen og efterfølgende Sognepræster udi Vejle for sin Øvrighed og Skolens Inspectorum udi Bispens Sted, med mindre han for Ulydighed vil straffes, og skal Hr. Niels holde dette som en alvorlig Paamindelse og derforuden holde en skikkelig fornøden Moticam i Skolen vedlige til Fasten og andre Tider efter almindelig Brug. . . .« Med Hensyn til Sungen i Kirken skal han rette sig efter Ordinansen, Gradualen og »vore Kirkebøger« og paa ingen Maade vise sig genstridig mod Sognepræsten. Han skal sørge for, at Skolen efter Loven forsynes med en Hører, som skal prøves og anerkendes af Biskoppen. Fra gammel Tid var det en Regel, at Latinskolerne Elever forrettede Degnetjenesten i de omliggende Sogne. Det var Skolens Rektor, der fordelte disse Hverv, og Fordelingen skulde foregaa efter Skolebørnenes Armod og Dygtighed. Det var en af Skolens Rettigheder, at dens Elever skulde synge ved Begravelser. Med de meget fattige skulde han dog have en »christen condolente« (Medlidenhed) og forsyne dem med Sang efter Lejlig-

heden og den almindelige Skik. Angaaende Indtægten af de Lejeklæder, som Skolebørnene bar ved adelige og borgerlige Begravelser, skulde Sognepræsten og Borgmester og Raad samt Skolens Forstandere træffe en Afgørelse, saaledes at der hverken skete Skolen eller Børnene nogen Uret, og Rektor skulde aflægge Regnskab over Indtægten. Han skulde sørge for, at der i Hospitalet var to Disciple, som hver Gang skulde synge der efter hinanden. Tilsidst hedder det: »...Om Skikkelighed og Gudfrygtigheds Øvelse med Børn i Kirken og udenfor, nemlig i Skolen, »med dess examine« er ham forelæst og meddelt Kongelig Majestæts Brev udi Almindelighed. . . .« Denne Synodalbestemmelse, der paa en Maade ordnede det højere Skolevæsen i Vejle, kom iøvrigt til at danne Grundlaget for en almindelig »Forordning«, som Borgmester og Raad samt Sognepræsten udstedte, og hvori der blev givet Regler for Skolebørnenes Virksomhed ved Begravelser.⁹⁾

Landemodet var dog ikke hermed færdig med den Vejle Rektor. Aaret efter kom Niels Christensen igen. Denne Gang var det Skolens Hører, Tomas Henriksen, som han var kommet i Strid med, idet han havde tyv-tet ham. Der blev stillet tre Spørgsmaal til Hr. Niels: 1) Om han beskyldte eller nogensinde havde beskyldt Tomas Henriksen for at have taget de Penge, som han savnede i sit Skrin, og som han havde ladet efterlyse fra Prædikestolen. Hertil svarede han nej. 2) Om han mistænker eller har mistænkt Hørerens i Anledning af disse Penges Forsvinden. Herpaa erklærede han ikke at kunne svare. 3) Om han med Rette og Sandhed kunde beskylde Tomas Henriksen for noget. Ogsaa paa dette Spørgsmaal svarede han undvigende. Da Tomas Henriksen ikke var tilfreds med

disse Svar, blev Sagen henvist til Behandling ved den verdslige Ret.

En af de senere Rektorer, Peder Oldenburg, var ogsaa flere Gange stævnet for Landemodet. I 1681 havde han en meget alvorlig Sag med Olav Nielsen Lerskov, hvem han havde beskyldt for at have overfaldet ham paa hans Rejse fra Kolding, og hvem han desuden havde skældt ud for Skælm og Morder. Olav Nielsen, der kunde bevise sit Alibi, vilde ikke lade denne Sigtelse sidde paa sig, men hævdede, at Peder Oldenburg skulde lide Straf som Meneder og Løgner. Da Sagen angik »Ære og Lempe« blev den henvist til den verdslige Ret, Landstinget i Viborg, men Rektoren, der ogsaa var Sognepræst i Vinding, blev imidlertid suspenderet fra sit Embede. Suspensionen blev dog ophævet nogle faa Maaneder senere ved et kongeligt Brev af 29. Oktober 1681, og Aaret efter lykkedes det at faa Forlig i Sagen, idet Peder Oldenburg tilbagekaldte sine Sigtelser mod Olav Nielsen og gik ind paa at betale ham 60 Rigsdaler i Sagsomkostninger.¹⁰⁾

DE OTTE SOGNE

Vejle Amt, eller som det tidligere hed, Koldinghus Amt, har som bekendt først i nyere Tid faaet sit nuværende Omfang. Bjærg og Hatting Herreder blev indlemmet i Amtet i 1799, sin sidste Udvidelse fik det i 1864 med de otte nordligste Sogne af Tyrstrup Herred, der tidligere havde hørt under Hertugdømmet Slesvig, men som ved Fredsslutningen forblev ved Kongeriget. Som naturligt er, har Amtets forskellige Bestanddele i gejstlig Henseende hørt under forskellige Stifter. Bjærg og Hatting Herreder laa fra gammel Tid under Aarhus Stift og de sønderjydske Sogne under Slesvig Stift.

Før Reformationen udgjorde de otte Sogne en Del af det saakaldte Barved Syssels Provsti (praepositura Barwithssyssel), hvortil ogsaa Seest Sogn hørte indtil noget ned i det 16. Aarhundrede, da det (før 1580) blev henlagt under Kongeriget og Ribe Stift. Efter Reformationens Indførelse opstod Haderslev Provsti, der omfattede hele Haderslev Østeramt, altsaa et meget større Omraade end de kongerigske Provstier, der kun bestod af et enkelt Herred. Da den første reformatoriske Provst var indvandret fra Tyskland og ikke forstod Menighedernes danske Sprog, blev der under Provsten indsat Herredsprovster, hvis Myndighed dog ikke var særlig omfattende. De eksisterede et Stykke ned i det 18. Aarhundrede. Den første var Matthias Pistorius i Bjert. Af andre Herredsprovster, der har haft hjemme i de otte Sogne, kendes Johannes Ryde, Præst i Vonsild, og Johan C. Krahe, Sjølehyrde for Bjert Sogn.

De kirkelige Forhold i Hertugdømmerne havde selvfølgelig sit eget Præg. Selv om Befolkningen i Sprog og Kultur var ens Nord og Syd for Grænsen mellem Kongeriget og Hertugdømmet, og selv om den samme Lov og Ret gjaldt begge Steder, blev den aarhundredlange Adskillelse ikke uden Betydning i administrativ Henseende. Regeringssproget blev i stor Udstrækning tysk, og fremmede og fremmedartede Synspunkter gjorde sig gældende paa flere Omraader, men trods alt beholdt Kirkelivet dog helt igennem sit danske Præg.

Konsistoriet.

Et af de Omraader, hvorpaa man mærker Forskellen, er med Hensyn til den gejstlige Retsudøvelse. Det dømmende Organ, som nærmest svarer til de kongerigske Landemoder, kaldes i Hertugdømmerne for

Konsistorier. Men i Modsætning til, hvad Forholdet var i Kongeriget, var der et Konsistorium — eller rettere et Underkonsistorium — for hvert Provsti, foruden et Overkonsistorium, først i Glückstadt, senere paa Gottorp. Rent formelt kan man saaledes snarere sige, at Hertugdømmernes Konsistorier svarer til Provsteretterne nordpaa, og Overkonsistoriet til Landemodet, men reelt udøvede Landemoder og Konsistorier dog nogenlunde de samme Forretninger. En Undtagelse var der dog, idet Ægteskabssagerne ogsaa hørte under Konsistorierne, mens der i Kongeriget fandtes en særlig Domstol, Tamperretten, til at behandle Sager af denne Art. Tamperretten blev ophævet i 1797, hvorefter Ægteskabssager henlagdes under de verdslige Domstole.

Konsistoriet i Haderslev bestod i den ældste Tid af Provsten, der førte Forsædet, de øvrige Præster ved Vor Frue Kirke i Haderslev, de tre Herredsprovster og enkelte andre Præster. Undertiden overværede Amtmanden Forhandlingerne, og senere overtog han Forsædet, ligesom Amtskontoret blev Konsistoriets Ekspeditionskontor. Konsistorial-Protokollerne fra det 17. Aarhundrede¹⁾, der er bevaret fra Tiden 1650—1671, 1688—1784, 1817—, er ført af en særlig Sekretær, der samtidig var Stadssekretær i Haderslev. Han fik Betaling for de forskellige Forretninger, han udførte. Af de Gebyrer, der blev fastsat, da Anton Klinge i 1657 tiltraadte Sekretærstillingen, kan nævnes: for at afhøre Vidner: 24 Sk.; pro interlocutoria: 24 Sk.; for en Dom i Almindelighed: 1 Rdlr.²⁾

Foruden Ægteskabssager behandlede Konsistoriet Sager af den mest forskellige Art. Stridigheder om Menighedens Forhold til Præsten, Præsternes og Kirkernes økonomiske Forhold, Spørgsmaal om Lære og

Sædelighed, om Skolens Forhold eller Stridigheder indenfor Menighederne. Konsistorialprotokollerne behandler derfor saa mange forskellige kirkelige Forhold, at det paa Grundlag af dem er muligt at give en Skildring af de kirkelige Tilstande i de otte Sogne i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede, selvfølgelig gælder dog her de samme Indskrænkninger som med Hensyn til Landemodeprotokollerne, det er først og fremmest Livets Skyggesider, der bliver belyst. I den følgende Skildring er der ogsaa benyttet en Del andre Kilder, men Kildematerialet er langt fra udtømt. De nuværende Forhold vilde ogsaa vanskeliggøre dette i høj Grad, blandt andet fordi en Del af Stoffet findes i Statsarkivet i Kiel. Fremstillingen gør iøvrigt intet Krav paa at være fuldstændig.³⁾ Mange Sider af det kirkelige Liv vil endda slet ikke blive belyst.

Gudstjeneste og kirkelige Forhold.

Stridigheder i Forbindelse med de kirkelige Handlinger ses for de otte Sognes Vedkommende kun ganske faa Gange at være indbragt for Konsistoriet. I 1671 klagede Bodel Peters over Præsten i Hejls, som med Haanden havde afvist hende fra Skriftestolen, da hun vilde skrifte, fordi hun ikke vilde yde ham en Dags ærligt Arbejde. Præsten indrømmede Rigtigheden heraf, men mente, at hun ved sin Nægtelse ikke havde villet anerkende ham som sin Præst, hvorfor han ikke kunde anse hende for at være sit Skriftebarn. Præstens Standpunkt var selvfølgelig ganske uholdbart. Afvisningen blev kendt for uberettiget, hun kunde derved komme i daarligt Rygte, og han skulde snarest tage hende til Skrifte og Absolution. Hvor nøjeregnende man var i Spørgsmaalet om Adgangen til Alterens Sakramente⁴⁾ fremgaar iøvrigt af en Sag

fra 1654. Den gamle Matz Nielsen i Vejstrup anmodede om at faa Tilladelse til at kommunikere, selv om »han i Kolding har ladet en Fange løbe«. Da han havde et godt Vidnesbyrd fra Provsten der, blev Tilladelsen givet ham.

Kirken spillede i ældre Tid en større Rolle, end Tilfældet er nu. De store Højdepunkter i et Menneskes Liv havde et religiøst Præg, og gennem Præsternes Beretninger kan vi faa lidt at vide om Daab og Begravelse, om Trolovelse og Vielse, ikke mindst fordi Præsterne ogsaa havde en økonomisk Interesse heri. En Del af deres Indtægter bestod af Offer, som betaltes ved disse Lejligheder.

Naar et Barn var blevet døbt, og Moderen var rask, blev hun paa højtidelig Vis »indført« (introduceret) i Kirken, ledsaget af en Del andre Kvinder. Paa Alteret ofrede saavel Kirkegangskonerne som deres Ledsageresker til Præsten. I Bjert Sogn var der Strid om denne Afgift i 1697. Præsten forlangte den, men Menigheden hævdede, at den havde ikke tidligere været betalt og enedes derfor om ikke at udrede den.⁵⁾ I 1737 anfører Præsten i Bjert dog, at han faar fra 1 Mark lybsk til 1 Rigsdaler af Kirkegangskonerne.⁶⁾ Den gamle Skik, der i det 18. Aarhundrede var bevaret i alle de otte Sogne, stammer fra den romerske Kirke og skyldes Forestillingen om Urenhed hos de Kvinder, der havde født.

Kort forud for selve Vielsen gik i ældre Tid en Trolovelse, som ansaas for ægteskabsstiftende. Ogsaa denne Handling højtideligholdtes ved en Fest, som dog næppe var af saa stort Omfang som Bryllupssten, der i disse Egne blev fejret med et Gilde i stor Stil. Et Bondebryllup kunde maaske ikke maale sig i Pomp og Pragt med Adelsens storslaeede Formælingsfester.

Gæsterne kom ikke saa langvejs fra, Guld og Silke var vel ikke just fremherskende, men mange var de stadsklædte Bønder, som fejrede det unge Pars Forening. Præsten i Ødis fortæller i 1737 lidt herom: »Det er kendt, at Bryllupperne hos de aller fleste, og ganske særligt hos Gaardmændene, fejres i en særlig Sal, indrettet i en Lade, der er fyldt med Mennesker, ofte en 80—100 Stykker. Men af disse mange Gæster indfinder der sig, bortset fra dem, der skal ledsage Brud og Brudgom, kun ganske faa til Kirken for at overvære den hellige Handling med en andægtig Forbøn, og Grunden er ingen anden, end at de selv vil beholde det ringe Offer.«⁶⁾ Brudens rige Udsmykning med Brudekransen var det oftest Præsten, der sørgede for. Han havde de fleste Steder et Brudesmykke, som laantes ud til de lykkelige Brude — dog ikke gratis. Præsten var ikke Filantrop, det var for ham Forretning, selv om der maaske oftest betaltes efter Behag. Iøvrigt havde Præsten ogsaa Indtægter af at udlaane Ligklæde og »Castelzeug«, Daabstøj, til Barsedaaaben.

Det var en af Præstens mange Opgaver i Kirken at gaa i Forbøn for Menneskenes Børn. Der skulde ikke blot bedes for Landets lovlige Øvrighed, for de enkelte kongelige Personer eller for fremtrædende Standspersoner, men ogsaa ofte for Menighedens enkelte Medlemmer. Af Vonsildpræstens Optegnelser fra det 17. Aarhundrede ses, at han ofte maatte bede for et af sine Sognebørn. I 1680 for gamle Mikkell, der saa ynkeligen er overfalden i Tyrstrup af Ryttere og ilde »tilflyet«.⁷⁾ Ofte blev der bedt for Folk, der var borte fra Hjemmet paa Rejse ud i den store Verden, først og fremmest for Søens Folk. I de otte Sogne var det maaske især i Dalby Sogn, at Sognebørnene kunde tjene til Brødet ved Arbejde paa Søen. I Tved og Re-

bæk levede Beboerne væsentligst ved Fiskeri, og i Stedet for at arbejde for Præsten leverede de Sild til ham: 80 Stykker. Flere af Folkene fra Tved rejste iøvrigt ind til Kolding, hvor en Del af dem i det 18. Aarhundrede — især i Tiden 1776—1800 — tog Borgerskab som Skippere.⁸⁾ Mærkeligt er det, at ogsaa flere af Beboerne fra Ødis Sogn søgte deres Næring paa Søen. Præsten kunde i 1737 blandt sine Indtægter opføre: Forbøn for Søfarende: 2—3 Mark lybsk, naar de kommer hjem, eller i Stedet nogle medbragte Varer.⁹⁾

Kirken og Menigheden.

Kirkerne er nogle af de ældste Mindesmærker i vort Land. De fleste af vore Landsbykirker har staaet fra den tidlige Middelalder. Gennem Aarhundreder har de samlet Menighederne i Sorg og i Glæde. I de otte Sogne har Tiden dog været haard ved mange af de gamle Kirkebygninger, ikke mindre end fire af dem er forsvundet og har maattet give Plads for Nybygninger. Først Vonsild, som i 1824—25 blev genopbygget af den kendte Arkitekt C. F. Hansen med Frue Kirke i København som Forbillede. Derefter Vejstrup Kirke (1840), Ødis (1856—57) og Dalby (1872—73).

I Middelalderen var Kirkerne eller Altrene indviet til en af den katolske Kirkes mange Helgener, Vonsild saaledes til St. Anna. Et ejendommeligt Vidnesbyrd om en saadan Indvielse er bevaret fra Vejstrup Kirke. Det var Sognepræsten Mikkell Rasmussen Storm, som i Konsistoriets Møde den 9. November 1665 fremlagde en Seddel af Pergament »foruden en lille Æske, hvori var indbundet smaa Stykker Ben, alt opbevaret i Bly«. De paagældende Ting var fundet i Alteret i Vejstrup. Paa Pergamentsedlen stod paa Latin skrevet

følgende Ord: »I det Herrens Aar 1071 om Onsdagen, som da var den første (Onsdag) efter Korssets Op-højelse, indviede den i Kristus ærværdige Fader og Herre Hr. Nicolaus, Biskop i Slesvig, dette Højalter til Ære for Apostelene St. Peter og St. Paul, samtidig med at Kirkegaarden blev genoprettet, og Kirkens Relikvier blev indelukket i Alteret.« Til Oplysning for Eftertiden blev Efterretningen indført i Konsistorialprotokollen, mens Amtmanden tog Sedlen og Relikvierne til sig, for at de kunde blive oversendt til Kgl. Majestæt. Pergamentets Datering kan dog ikke være rigtig, idet en Biskop Nicolaus ikke fandtes i Slesvig i Aaret 1071, men derimod i 1471, hvilket Aarstal derfor maa antages at være det rigtige.¹⁰⁾

Mange af Sognene i Tyrstrup Herred var af ret ringe Omfang, og der er derfor ret mange Annekssogne her. Ikke mindre end tre af de otte Sogne var Annekser. Dette kunde foraarsage visse Vanskeligheder. I 1697 var der Uenighed mellem Aller og Taps Sogne. Selv om Aller Kirke var »Moderen« (mater) og Taps kun »Datteren« (filia), havde Taps været forfordelt med Hensyn til Gudstjenester. Nu mente Beboerne i Aller, at det var rimeligt, at de to Sogne skiftedes til at have den første Gudstjeneste, men dette vilde Folkene fra Taps ikke gaa med til. De vilde kun indrømme, at det var rimeligt, at Gudstjenesten blev holdt først i Aller Kirke, naar der var Altergang der.

Men ikke blot i Forholdet til andre Menigheder kunde det knibe med at bevare Enigheden. Datidens Mennesker var stridbare og rethaveriske, og man undsaa sig ikke for at føre Stridighederne ind i selve det hellige Rum, Kirken. Bag mange af Uoverensstemmelserne laa Datidens — eller maaske alle Tidens — slemme Sygdom: den honnette Ambition. Man maatte altid skele til Siden og se, at ingen uden Ret

blev foretrukket for en selv, fik større Hæder og Ære tildelt. I Kirken, hvor det ofte kneb med Pladsen, var det Striden om Stolepladserne — Stolestaderne — som Gang paa Gang blussede op med stor Voldsomhed og ofte satte Myndighederne, Provst og Amtmand, graa Haar i Hovedet. Fordelingen af Stolestaderne skete efter Ejendommenes Størrelse, og ved Nyfordelingen blev der indrettet Stolestaderegistre, for at man i Fremtiden kunde være klar over, hvorledes Forholdene var og kunde afgøre Stridigheder paa rette Maade. I Vonsild blev der i 1660erne forfattet et nyt Register paa Konsistoriets Opfordring, og efter at Kirken atter var blevet repareret efter den Skade, som Fjenderne havde tilføjet den i 1659 paa Vinduer, Døre, Gulv og Stole. Affattelsen af et nyt Register var en vanskelig Affære og fordrede meget stor Omtanke og Forsigtighed hos dem, der havde faaet Hvervet. I 1670 var der blevet skrevet et nyt Stoleregister i Vejstrup Sogn, men allerede to Aar efter var der Uenighed. Sammen med Tolvmændene, en Slags kommunal Repræsentation, havde Præsten udført det store Arbejde, og man forstaaer, at han nu blev vred og paa egne og paa Tolvmændenes Vegne skrev et hvast Indlæg: »Med dette Værk havde vi udi to ganske Aar stor Møje og Arbejde, før vi kunde bringe det til en Ende . . . . men at vi skulde kunne have gjort ethvert afspændigt og stridigt Hovede til Maade, det var os umuligt, vil og vel til evig Tid, som efter os komme kunne, umuligt blive.« Menneskenes Erfaringer har hidtil ikke afkræftet Præstens pessimistiske Forudannelser.¹¹⁾

En særlig voldsom Strid om Stolestaderne udkæmpedes igennem en længere Aarrække i Bjert Sogn. Den begyndte sidst i 1670erne, og i December 1680 forfattedes et nyt Stolestaderegister af 12 Mænd i Præstens Nærverelse. Som almindelig Regel blev det fastslaaet,

at Folk skulde staa i Staderne efter Alder og Ærbarhed. Landboelsmændene, der ofte frembød et vanskeligt Problem ved Fordelingen af Stolestaderne, skulde have de ringeste Stader ved Muren. Hvis Husbonden ikke selv var i Kirke, maatte Tjenestefolkene, og især da lokkede Kvinder, ikke trænge sig frem foran hæderlige, ærbare eller gamle Mænd og Kvinder. Registret blev i det følgende Aar bekræftet af Amtmand Reventlow, men det synes ikke at have faaet Gyldighed, fordi Præsten, Magister Johannes Schmidt von Eissenberg, der i 1681 blev Præst i Riseby, beholdt det hos sig » . . . . formedelst den stadige Omkostning, som derpaa blev gjort og anvendt Tid efter anden, indtil bemeldte Register blev forfærdiget, som Hr. Magister Schmidt har udlagt og os forstrakt«. Først kort efter 1696 blev Registret løst hjem, og Stridighederne tog atter fat. En Del af Mændene i Sognet klagede til Amtmanden over »den Handel«, som 12 Mænd havde anrettet i Kirken. Det er disse Mænd, som har fundet paa det, fordi de var rige og formuende og vilde undertrykke de andre, fattige Mænd. De beder om, at slige nye Paafund, som aldrig havde været gjort i Mands Minde, maatte afskaffes. Af Indlægene i Striden synes det iøvrigt at fremgaa, at naar man endelig havde opnaaet at faa Registret løst hjem, skyldtes det et Krav, som nogle af Beboerne havde stillet under Forhandlinger om Reparation af Præstegaarden: Før Pengene til Registret var betalt, vilde de ikke give en Kærv Tag eller en Skilling til Præstegaarden.¹²⁾

Menighederne og Præsterne.

Selv om »vor Far« var Sognets aandelige og verdslige Leder og blev mødt med Ærbødighed af sine Sognebørn, saa kunde han dog komme ud for Op-

levelser, der tvang ham til for Konsistoriet at klage over enkelte Medlemmer i Menigheden. Kværlanter var der ogsaa dengang, og Sjølehyrden kunde jo ogsaa selv være af en saadan Støbning, at han maatte komme i Strid med sine Omgivelser. Bølgerne kunde gaa saa stærkt i det enkelte Menneskes Sind, og Hidsighedens — eller Drukkenskabens — Dæmon kunde saa fuldstændig beherske Tanke og Fornuft, at al Ærbødighed blev glemt, selv overfor det hellige Rum, Kirken. I 1664 var Præsten i Ødis af et Skriftebarn blevet skældt ud og overfaldet med Slag. Det alvorlige i hans Gerning var nu gaaet op for ham, han bad om Udsoning og lovede Bod og Bedring. Konsistoriet mente i og for sig nok, at dette var tilstrækkeligt, men Amtmanden lovede dog at spørge Kongen, om han skulde bringes til Holmen i København eller skulde sidde fængslet hernede indtil Efteraar, fordi han var uformuende og ikke kunde paalægges Bødestraf.

To Aar senere blev en anden Mand i Vonsild af Tyrstrup Herredsting dømt til Fængsel, Bøde og Konsistorialstraf, fordi han i Kirken havde brugt Skældsord imod Præsten. Konsistoriet bestemte, at han offentlig skulde skrifte overfor Præsten og offentligt skulde afløses af Nabopræsten.

Det offentlige Skrifte var den almindelige Straf for mindre Forseelser med Hensyn til Ukvemsord overfor Præsten eller usømmelig Optræden i Kirken. 1690 blev en Kvinde fra Bjert, som i Skriftestolen havde sagt ubeskedne, trodsige og »friedhässigen« Ord til sin Sjølehyrde, dømt til gennem Præsten at bede Menigheden om Tilgivelse for sin Synd, og bede Præsten om Undskyldning i Konsistoriet. I 1695 var der en Pige i Bjert Kirke, som havde revet en gammel Kones Kappe (Hovedbeklædning) af hendes Hoved, en anden

Gang havde hun grebet en Pige om Livet og tvunget hende til at sætte sig ned. Hun havde foraarsaget Tummel og Støj i Kirken, ja endog under Prædikenen, saa Præsten en Tid maatte holde op med at prædike. Dom: at sidde offentlig Kirkebod. Den samme Dom overgik 1698 en Kvinde i Ødis, som under Pastor Matthias Harbous Begravelse havde lavet Tumulter i Kirken, endog mens selve Provsten talte. Hun havde faaet for meget at drikke og havde raabt op, saa Degnen maatte føre hende ud. Hendes Undskyldning, at hun var gammel og ikke kunde taale meget i Hovedet, hjalp hende lige saa lidt som Paastanden om, at hun havde raabt af Sørgmodighed.

En af de Præster i de otte Sogne, som havde vanskeligst ved at styre sit Sind og sin Mund, var Jyden Michael Storm i Hejls. Han kom i Strid med sine Kolleger, og heller ikke med Menighedens Medlemmer levede han i et sandt kristeligt Forhold. Et mindre Kontrovers havde han i 1667 med en Mand i Røj, som var bleven dømt af Konsistoriet. Uden Beføjelse havde Præsten oplæst Dommen og skældt ud over Manden. Præsten fik Ordre til fra Prædikestolen at erklære, at Mandens Forseelse var sket uden Forklejnelse af hans Ære. Menigheden skulde for ham bede hos Gud, at han for Fremtiden vilde styre ham og bevare ham for saadan en Synd. Meget værre var den Anklage, som Sognets Beboere i 1671 rettede mod Michael Storm. Mange Søndage efter hinanden havde han paa Prædikestolen gruligt forbandet Menigheden og skældt dem ud for Blodhunde og Sodomitter. Præsten sagde, at han havde tænkt paa Blodsynder i Stedet for Blodhunde, og Sodomiter var kun blevet nævnt tilfældigt, da han havde omtalt de fire himmelraabende Synder, som han havde formanet Menigheden til at afholde

sig fra. At han havde udtalt Forbandelser paa Prædikestolen, var kun en onskabsfuld Fordrejelse af hans Ord. Sandt var det heller ikke, at Ridefogden skulde have forladt Kirken paa Grund af hans Ord. Konsistoriet tog hans Forklaring for gode Varer og frikendte ham. Men han skulde næste Søndag fra Prædikestolen afgive en Erklæring. Sit Embede skulde han føre med større Betænkksomhed, vænne sig til en mere forstaaelig og langsommere Udtale, være maadeholden og behersket i sin Gestikulation og i det hele taget sørge for, at Menigheden ikke af hans Tale kunde tage Anledning til at ærgre sig.

Den adjungerede Præst i Stenderup Anthon Ryde havde i 1699 en mærkelig Sag med Matz Nielsen sammesteds. Denne havde Paaskedags Eftermiddag givet sig til at ringe med den lille Kirkeklokke for at kalde Bønderne sammen for at give dem Besked om noget Hørfro, der skulde saaes for Oberstinden. Præsten var kommet til, og da Matz Nielsen ikke vilde holde op med at ringe, havde han slaaet ham i Hovedet med en Stok. Sagen var alvorlig, og Præsten blev suspenderet fra sit Embede i 14 Dage, og Amtmanden skulde fastsætte en arbitrær Straf. Klokkeringeren fik en Bøde paa 1 Rigsdaler til fromme Formaal, men samtidig blev det fastslaaet, at der til alle Sognefogder skulde udstedes Forbud mod at bruge Klokken til profane Formaal. Nøglen til Taarnet skulde opbevares hos Præsten.

Menighedens sædelige Liv.

Da Konsistoriet ogsaa var Forum for Ægteskabsstridigheder, indeholder Konsistorialprotokollerne selvfølgelig en Del Bidrag til Belysning af Menighedens ægteskabelige Forhold. Derimod drejede forbavsende

faa af de Forhold, der behandlede af Konsistoriet, sig om almindelige moralske Problemer. Kun en enkelt Sag kaster et Strejflys ind over et Omraade, som er et af de mørke Punkter i dansk — og europæisk — Kulturs Historie: Troen paa Hekseri og Trolddomskunster. I det 17. Aarhundredes første Halvdel havde Heksebaalene flammet i alle sønder- og nørrejyske Egne. Selv om de stakkels Hekse efterhaanden havde faaet Fred og var sluppet for Baalets Rædsler, saa levede Troen paa Trolddommen dog videre. I 1692 blev Indbyggerne i Aastorp i Taps Sogn stævnet for Konsistoriet: Var det sandt, at de fornylig havde brændt en levende, syg Okse? Det kunde de ikke nægte. Grunden var, at en Mand fra Jylland, der vidste et godt Raad mod syge Kreaturer, havde raadet dem til at brænde Oksen til »Putter« (Pulver) og give det syge Kvæg deraf. Men Konsistoriet vilde have mere at vide: havde de ikke brugt denne Fremgangsmaade for at fordrive det Hekseri, hvormed de mente, at Kvæget var behæftet? Aastorp Folkene benægtede pure at have ment, at deres Kvæg var forhekset, eller at have givet sig af med ukristelige og overtroiske Midler. De var villige til at aflægge Ed paa, at de ikke ved at brænde Oksen havde haft til Hensigt at gøre en Ende paa Hekseriet. Konsistoriet troede dem paa deres Ord, og de slap med en Paamindelse om ikke at benytte slige mærkelige Midler, før de havde raadslaet med myndige og forstandige Folk, især med deres Præst. Vi faar vel ogsaa tro de gode Bønder, selv om man ikke rigtig forstaar, hvorfor Oksen skulde brændes levende. Bagved Begivenheden ligger der uden Tvivl en Tro paa gennem et Offer til de onde Magter at kunne afværge Sygdommen hos Dyrene. Som oftest blev Offerdyret levende begravet.¹³⁾ Be-

givenheden i Konsistoriet viser i hvert Fald, at de lærde Herrer i Konsistoriet fuldt ud har været klar over, at Fordomme og Overtro stadig levede i Befolkningen og havde stærkt Tag i Menigmand.¹⁴⁾ Endnu saa sent som i 1842 forekommer der iøvrigt i Hylke i Midtjylland en Sag, der paa mange Maader minder om denne. En Hest blev levende begravet, og Sagens Akter lader næppe Tvivl om, at selv om Dyret var sygt, var Meningen den samme som ved den brændte Okse: gennem Offer at afværge Ulykker.¹⁵⁾

Det var i tidligere Tid ret vanskeligt at faa et Ægteskab eller en Forlovelse ophævet, og et Ægteskabsløfte var mere bindende end nu, ligesom Ægteskabets Forudsætninger ofte var af en ganske anden Art end i Dag. Et meget stort Antal Ægteskaber blev uden Tvivl ikke indgaaet, fordi de unge nærrede Tilbøjelighed for hinanden, men fordi de to — eller vel snarere deres Forældre — fandt det ønskeligt af økonomiske eller sociale Grunde. Forholdet mellem Ægteparret eller de trolovede var under disse Omstændigheder næppe altid godt, og det kunde blive saa daarligt, at det kunde være muligt at faa Skilsmisse. En Gennemgang af nogle af de Ægteskabssager, som Konsistoriet har behandlet i Tiden før 1700, vil give et Begreb om, paa hvilken Maade og af hvilke Grunde der opnaaedes Skilsmisse. Disse Sager kaster ofte et grelt Lys over Menneskene, naar de viser sig fra deres daarligste Side. Saaledes i en Sag fra 1653. En Pige i Dalby, Christina Hansdatter, var kun 16 Aar gammel blevet trolovet med Thomas Matzen. Oprindeligt havde Pigens Stiffader afsluttet Kontrakt med Thomas Matzen om, at denne skulde ægte hans egen Datter, og at Christina skulde have en anden. Men da han opdagede, at der var noget i Vejen med Thomas' For-

stand, tvang han Stifdatteren til at tage ham, idet han truede med ellers at forstøde hende fra Gaarden. Hans egen Datter fik den Mand, som havde været tiltænkt Christina. Thomas var dum, kunde ikke styre Gaarden, ikke engang pløje, og vilde snart ruinere alt. Iøvrigt var baade en Broder og en Morbroder sindssyg, saa man forstaar den unge Piges Følelser. Hun slap da ogsaa fri for ham mod at betale en Godtgørelse. En Sag af lignende Beskaffenhed var for i 1656, men her var begge de unge af deres Forældre bleven tvunget til at give deres Jaord. Ingen af de to ønskede, at Trolovelsen skulde blive efterfulgt af en Vielse, og Konsistoriet fandt, at der var Grund til at ophæve Trolovelsen, fordi de begge med haarde Ord og Trusel om Forstødelse var bleven tvunget ind i Forholdet. Den unge Mand var endda kun 17 Aar. Der var ikke mellem dem et fuldt og frivilligt Samtykke, hvilket var nødvendigt ved et Ægteskabsløfte. Og de fik Lov til at gifte sig med hvem de vilde. Interessantest i Dommen er maaske en Passus om, at begge Fædrene for den verdslige Myndighed skal straffes for at have misbrugt deres fædrene Myndighed. Selv om Udfaldet i disse to Tilfælde blev lykkeligt for dem, som Forældrenes Haardhed var gaaet ud over, saa kan man ikke lade være med at tænke paa alle de andre Tilfælde, hvor Forældrene har tvunget deres Børn ind i et ulykkeligt Ægteskab, som gennem Aar har slidt paa begge Parter. Hvor mange var der, som trods Ulykke havde Mod og Forstand til mod Forældres og mod Ægtefælles Vilje at føre deres Sag frem for Konsistoriet?

De tre almindeligste Grunde til Ægteskabets Opløsning var: Sygdom, Utroskab og den ene Parts Bortrømning, *desertio malitiosa*, som det hed paa Datidens

Prokuratorlatin. I 1661 var en Mand fra Ødis stævnet sammen med sin Trolovede: en Pige fra Oksbøl paa Als. Pigen vilde ikke giftes. Da hun blev trolovet, var hun rask og ved sin sunde Fornuft, men nu havde hun i over seks Aar ikke været rigtig ved sin Forstand og var ude af Stand til at føre en Husholdning. Trolovelsen blev under disse Omstændigheder hævet. Hans Andersen i Stenderup var i 1661 blevet gift med Dorothea Thøgesdatter i Vonsild. Men hun var nu stadig syg, og han vilde skilles fra hende. Han tilbød at give hende 40 Mark lybsk inden 2 Aar og endvidere 10 Mark lybsk om Aaret. Da det gennem Kirurgens Attest blev fastslaaet, at hun led af uhelbredelig Elephantiasis, gik Konsistoriet med til Skilsmisse. I 1663 fik Maren Jensdatter i Tapsore Skilsmisse fra sin Trolovede, dels fordi han havde været hende utro, dels fordi hun kun havde været 12 Aar gammel, da hun var bleven overtalt til Trolovelsen. I en anden Sag i 1699 var det Gemytternes Uoverensstemmelse. Jens Jepsen i Stenderup var blevet trolovet med en Enke, men der var snart kommet et uudslukkeligt Had mellem dem. Hun foragtede ham og spottede ham, og hendes Børn havde mødt ham med Haan, den ældste Søn havde endda vist ham ud af Huset.

De mange Krige i det 17. Aarhundrede var ikke altid gunstige for det ægteskabelige Liv og for Kvindernes Moral. Rundt omkring i Jylland hører vi om Kvinder, som forlader Hjem og Mand og Børn for at følge en af de fremmede ud i den store uvisse Verden. Var det den store Lidenskab, der tændtes i deres Sind og ikke gav dem Ro, eller var det Uroen, Længslen efter Eventyr, der ikke gav dem Fred? Vi faar det ikke at vide. For Manden blev Resultatet i hvert Fald det

samme. Han sad alene tilbage. For en Bonde dengang var det næsten umuligt at klare sig uden en Kone. Derfor Enkemænds hastige Giftermaal. Derfor var det vel ogsaa, at Andreas Andersen i Stenderup, hvis Kone var løbet fra ham under Krigen i 1662, og som sad tilbage med fem Børn, ønskede Skilsmisse. Da det gennem et Sognevidne blev fastslaaet, at han ikke havde givet hende Anledning til Desertionen, gik Konsistoriet med til at opløse Ægteskabet.

Men var der ingen gyldig Grund til ikke at fuldbyrde et Ægteskab efter Trolovelsen, saa viste Konsistoriet heller ingen Barmhjertighed. Trolovelsen var et Løfte, der skulde holdes, og det hjalp ikke, at man fortrød. Det maatte en ung Pige fra Bjert sande i 1692. Hun var blevet trolovet for et Par Aar siden, men nu vilde hun ikke lade sig vi. Hun var ikke bange for Konsistoriets høje Herrer, slog med Nakken: Hun *vilde* ikke ha ham, skulde hun end rømme Landet. Men al hendes Trods hjalp ikke. Konsistoriet kunde ogsaa bøje den Nakke. Det bestemtes, at Vielsen paa staaende Fod — stante pede — skulde ske for Konsistoriet. Dommen blev straks eksekveret. Dette var ikke det eneste Tilfælde, hvor Konsistoriet sørgede for at faa Folk smedet i Hymens Lænker, selv om det som Regel gik lidt mindre drastisk til. En Mand i Ødis havde levet i Hor med en Pige, som dog havde udlagt en anden som Barnefader — falsk Vidnesbyrd. De to Syndere blev 1700 dømt til at indgaa Ægteskab og til at gøre offentlig Kirkebod. Iøvrigt kunde Overtrædelse af det 6. Bud ofte være en Hindring for Ægteskabets Indgaaelse. Dog har man Indtryk af, at Konsistoriets Kendelser i saadanne Tilfælde tog et ikke ringe Hensyn til almindelige menneskelige Følelser. I 1666 var Just Nissen stævnet for den gejstlige Ret i Haderslev.

Han havde besvangret sin Tjenestepige, endnu mens hans Kone levede. Hun havde dog været syg to Aar, før Pigen kom til dem. Nu ønskede de at gifte sig. Og da der ikke var Grund til at antage, at de havde tragtet Konen efter Livet, gik Konsistoriet med dertil. Den verdslige Myndighed skulde dog træffe Bestemmelse om, hvilken »verdslig« Straf de skulde lide. Et andet Tilfælde var noget mere kompliceret. Andreas Knutzen i Bjert, der som saa mange andre i de otte Sogne stammede fra Nørrejylland, var blevet trolovet med en Pige. Hun var imidlertid blevet syg, og Faderen havde da bestemt, at hendes Søster skulde forestaa Andreas Knutzens Husholdning. Men imidlertid blev hun besvangret af ham. I Ribe var Trolovelsen med den syge Søster blevet ophævet. Nu var de to Syndere kommet til Bjert, hvor de vilde giftes. Da han kunde aflægge Ed paa, at han ikke havde rørt sin tidligere Brud, gik Konsistoriet med hertil, men de skulde have Kongens eller Amtmandens Tilgivelse. Dette og andre lignende Tilfælde tyder afgjort paa, at det har været almindeligt, at de unge flyttede sammen straks efter Trolovelsen, og før Vielsen blev indgaaet. Og ikke sjældent blev det første Barn født i dette Mellemrum eller i hvert Fald inden ni Maaneder efter Vielsen. Af nogle Undersøgelser, som Kulturhistorikeren Gustav Bang har foretaget vedrørende Befolkningsforholdene i det 17. Aarhundrede, fremgaar det, at af samtlige kendte Førstefødsler fandt 41 % Sted inden 9 Maaneders Dagen efter Vielsen, i Byerne 40 %, paa Landet 36 %.¹⁶⁾ Af Kirkens Mænd blev saadanne Børn strengt taget anset for uægte, og dog kunde et Barn jo komme et Par Maaneder for tidligt, uden at der var begaaet noget forkert fra Forældrenes Side. Almindeligvis tog man selvfølgelig ikke hele Spørgsmaalet særlig høj-

tideligt, og Børnene blev uden videre anset for ægte.¹⁷⁾ Men der findes dog et Eksempel paa, at et Barn lige-frem er bleven legitimeret af Konsistoriet. Erik Lorenzen i Vonsild bad i 1671 om, at hans Barn, der var født 7 Maaneder og 13 Dage efter Vielsen, maatte erklæres for ægte. Konsistoriet gik med hertil, da Faderen kunde fralægge sig al Skyld, og da det af Vidneudsagn fremgik, at Moderen havde overanstrengt sig kort før Fødselen, og Barnet var meget svagt, da det blev født.

For Præsterne var Vielsen og Trolovelsen ikke altid noget behageligt Hverv, da disse for dem let kunde medføre store Ubehageligheder. Det var nemlig Præstens Opgave at sørge for, at alle Forudsætninger for et lovligt Ægteskab var til Stede. Meget vanskeligt kunde det ofte være at faa fastslaaet, at de unge ikke var beslægtet i de forbudne Grader. Lige indtil Struensees Tid var Ægteskab uden særlig Tilladelse forbudt mellem Næstsøskendebørn, saa Præsterne maatte have god Rede paa deres Sognebørns Slægtskabsforhold. Christian Humble, der var Præst i Stenderup, blev i 1690 suspenderet fra sit Embede i tre Uger, fordi han imod sin Embedsed og Samvittighed havde trolovet to Mennesker, som i tredie Led var beslægtet med hinanden. Det mest graverende for ham var, at han havde vidst Besked med Forholdet. Han undskyldte sig med, at han først havde faaet det at vide, lige inden Trolovelsen fandt Sted, og at de to ikke vilde gaa bort med uforrettet Sag.

Præsterne.

Præsterne var i tidligere Tid meget nøje knyttet til Sognenes Befolkning. Et karakteristisk Træk for Dattiden var det, at de fleste Præster selv var af Præste-

slægt, og mange af dem fik deres Gerning i det samme Sogn, hvor deres Fader og Bedstefader havde virket før dem. Fra Barnsben kendte de Sognet og dets Beboere. De var vokset op sammen med mange af deres Sognebørn, og havde tit Interesser fælles med dem. Og de unge Aar paa fremmede Universiteter kunde nok udvide deres Horisont, give dem større Forstaaelse for andre Forhold og andre Mennesker, maaske ogsaa give dem en Svaghed for det fremmede, hvilket som oftest vil sige det tyske. Men trods alt har de fleste af dem, der vendte tilbage til Fødesognet, dog sikkert evnet at løse deres Opgave som Præster for danske Mennesker i et dansk Land. Af de 46 Præster, der i Tidsrummet fra 1600—1750 har virket i de otte Sogne, var ikke mindre end 27 eller 69 % Præstesønner. Af de 46 blev 11 Præster i deres Fødesogn, og foruden disse var 6 født i de otte Sogne og Aller Sogn, hvortil Taps var et Anneks.¹⁸⁾ Ialt stammede næsten 40 % fra den snævrreste Hjemstavn. Selv om Tallene selvfølgelig er ret smaa, og det undersøgte Omraade meget begrænset, kan det dog siges, at Tendenserne er saa udpræget, at der ingen Tvivl kan være om deres almenne Gyldighed. Iøvrigt var Tendenserne ikke ensartede gennem de 150 Aar, idet der i Tidsrummet fra 1600—1650 var 9 Præster af 19 (hvoraf de fires Oprindelse er ukendt), der blev Præster i deres Fødesogn, mens der i de følgende 50 Aar kun var to af 17 og i Tiden 1700—1750 slet ingen.

Selv om Sønderjylland fra de ældste Tider var dansk Jord, beboet af danske Mennesker, saa havde den historiske Udvikling paa flere Omraader fjernet Hertugdømmets Befolkning fra Kongerigets. Administrations sproget var for en stor Del tysk allerede fra Middelalderen, mange af Embedsmændene stammede fra

Tyskland eller Holsten, og mange havde frekventeret tyske Universiteter. Overklassen i By og paa Land var i det hele taget under stærk Paavirkning af tysk Sprog og Kultur. Men for den store, jævne Befolkning fik dette Forhold i det lange Løb kun ringe Betydning. De otte Sogne er i Dag lige saa danske som de øvrige Egne af Landet, og det samme gælder langt den største Del af Nordslesvig, hvor Dansk med enkelte Undtagelser blev bevaret i Skole og Kirke.

Under disse Forhold vil det være af Interesse at undersøge, hvor Præsterne stammede fra; for 42 af de 46 Præster i Tiden 1600—1750 er det muligt at give Oplysning herom:

	1600—1650	1651—1700	1701—1750
8 Sogne og (Aller)...	11	5	1
Øvrige Nordslesvig ..	3	9	2
Danmark.....	1	2	7
Tyskland og Holsten.	0	1	0

Oversigten viser med al ønskelig Tydelighed, at Præsterne, i Modsætning til hvad Tilfældet var med de fleste højere verdslige Embedsmænd, ikke kommer sydfra. Fra Sydslesvig var der ingen, og en enkelt Holstener fra Itzehoe havde, inden han blev Præst, først været Huslærer i Ribe hos Lensmanden Mogens Sehested. Forklaringen herpaa er ligetil. Da Kirkesproget var dansk, var en Mand fra rent tyske Egne ikke kvalificeret til at beklæde et Embede i disse Egne. Mere ejendommeligt er det, at der i den første Halvdel af det 18. Aarhundrede kom saa mange unge Præster fra Danmark til denne Del af Hertugdømmet. For-

klaringerne er sikkert forskellige. De gamle Traditioner var ved at gaa i Opløsning, Embedernes Arvelighed spillede ikke mere saa stor en Rolle, den akademiske Ungdom — baade nord og syd for Kongeaaen — var ikke mere saa bundet af Stavnen. Ombytningen fra Egn til Egn, fra Landsdel til Landsdel blev mere almindelig. Mange unge sønderjyske Præster gik nordpaa, og mange kongerigske kom til Sønderjylland. Endnu et Forhold, som ikke var uden Betydning, skal senere blive belyst: Studierne.

Et andet Spørgsmaal, som det vilde være nærliggende at stille, er: fra hvilke sociale Lag af Befolkningen kom de vordende Præster. Det er allerede oplyst, at 27 af 46 eller 59 % var Præstesønner. Af de øvrige mangler der Oplysning om fem. Iøvrigt fordeler de sig saaledes:

Embedsmænd	5
Forpagtere og Forvaltere	2
Bønder	1
Købmænd og Raadmænd	2
Haandværkere	4

De unge vordende Præster fik som bekendt deres første Uddannelse i Latinskolerne, hvoraf mange kun kunde yde en meget nødtørfdig Undervisning. Smaa og daarlig aflagt var de fleste, Elevtallet ringe og Lærerkræfterne ikke altid de bedste. De gamle Stiftgrænser betød meget for Datidens Præstesønner. Fra Enklavesognene og Tørninglen Provsti ovre mod Vest gik næsten alle, der skulde studere, til Skolen i Ribe, paa Als gik de til Odense.¹⁹⁾ Selv om Skolen i Kolding laa nærmest, vides mange Præstesønner i de otte Sogne at have studeret i Haderslev,²⁰⁾ i den Latinskole, Haderslev Johanneum, der var stiftet af Hertug Hans

den ældre, og som fra den første Tid til 1850 havde et stærkt tysk Præg og blandt sine Lærere talte mange, som var indvandret sydfra, og som var uden Forstaaelse af det danske Land, de var kommet til. Endnu mærkeligere er en anden Ting dog. Slet ikke saa faa af de slesvigskfødte Præster, som i det 17. Aarhundrede stod paa Prædikestolen i de otte Sogne, og hvoraf langt de fleste var født i denne Egn, havde indsuget deres første akademiske Lærdom i kongerigske Skoler, ofte fjernt fra Hjem og Hjemstavn. Tre — alle fra de otte Sogne — havde besøgt Skolen i Roskilde, en Skolen i Odense, en havde gaaet i Skole i Jyllands gamle Hovedstad Viborg og en paa Herlufsholm, mens en var blevet privat dimitteret. Denne Tilbøjelighed var absolut mest udpræget før 1700. Hvorfor blev de unge sendt saa langt bort? Hvilke Tanker har besjælet den omhyggelige Fader, da han overvejede, hvor Sønnen skulde lære sin Latin og sin Græsk? Er det Tidens Uro og Vanskeligheder, der har gjort sig gældende, eller kan det tænkes, at Skolen i Haderslev har syntes ham for fremmedartet? Vi kan spørge. Svar faar vi ikke.

Naar de unge var vokset op, og Skolens trælsomme Slid skulde ombyttes med Studenteraarenes friere og stærkere Liv, stod Forældrene og den unge atter overfor Spørgsmaalet: hvorhen? I hele det danske Monarki var der indtil 1665 kun et Universitet. I Rigets Hovedstad København. Valget var let, skulde man synes. Men det var i Virkeligheden anderledes. Mens danske Studenter i Middelalderen og den følgende Tid i stort Tal strømmede til de kendte Universiteter i Tyskland eller Frankrig, England eller Holland, saa blev det anderledes i det 17. Aarhundrede. De danske Studenter bliver mere Hjemmefødinge, København

bliver det eneste, dominerende Universitet, deres Videns og Lærdoms yderste Grænse. Ingen af de Præster, der virkede i Tiden 1600—1750, og som var født i Kongeriget, synes at have besøgt et Universitet udenfor København. Men anderledes ligger Forholdet med Præster, der er født i Slesvig. De 26 Slesvigere, om hvis Universitetsstudier der haves Oplysning, fordeler sig paa følgende Maade:

	1600-1650	1651-1700	1701-1750	
Slesvigere paa dansk Universitet	2	4		6
Slesvigere paa tyske Universiteter	5	6	2	13
Slesvigere paa danske og tyske Universiteter.....	1	4	2	7

Fra gammel Tid var det almindeligt, at Studenterne besøgte mere end et Universitet. Naar Turen alligevel gik til Tyskland med de mange Lærdomsanstalter, var det naturligt. For Danskerne hørte det op af sig selv, efterhaanden som Københavns Betydning blev mere og mere dominerende. Af alle de Præster fra de otte Sogne, om hvis Studeringer vi i det behandlede Tidsrum har Oplysninger, vides 24 kun at have studeret ved et Universitet, to har studeret ved to Universiteter, to ved tre og en ved fire Universiteter. Heraf havde seksten kun studeret i København, 14 kun ved udenlandske Universiteter og syv baade i København og Udlandet. Af de tyske Universiteter spillede Wittenberg og Rostock en dominerende Rolle, henholdsvis ni og tolv af de otte Sognes Præster har besøgt disse, mens seks har frekventeret Christian Albrecht-Univer-

sitetet i Kiel. I det 18. Aarhundrede har tre været i Jena og i det 17. Aarhundrede en enkelt i Strassbourg. Af den statistiske Oversigt fremgaar det, at ialt tretten af de fødte Slesvigere havde studeret i Danmark. Tre i Tiden 1600—1650, otte i Tiden 1651—1700, og kun to i Tiden 1700—1750. Naar Statistikkens Tal vidner om saa ringe Studering i Danmark i den sidste Periode, skyldes det ganske simpelt, at langt de fleste af Præsterne i Tiden 1700—1750 var af kongerigsk Afstamning. Der fandtes nok et Universitet i Hertugdømmerne, i det gottorpske Kiel. Det var oprettet i 1665 og var i de første Aar bleven frekventeret af et ret stort Antal af Slesvigere, hvoraf ogsaa en Del fra de kongerigske Omraader. Men ret hurtigt kom det i Forfald. Mens der fra 1666—1700 gennemsnitlig immatrikuleredes 72,5 om Aaret, var Gennemsnittet fra 1701—1750 kun 39. De tilsvarende Tal for København var 165 og 186,7.²¹⁾ Strømmen begyndte at vende sig mod Nord og blev i det 18. Aarhundredes Midte af stor Styrke. Ved Forordningen af 15. Marts 1743 blev det paabudt Studenterne i Danmark og Norge at frekventere Universitetet i København. Bestemmelsen fik ikke Gyldighed i Slesvig, men i et Patent af 1. April blev der givet Udtryk for det Haab, at de kongelige Undersaatter i Hertugdømmerne, som vilde studere, og som tænkte paa at beklæde gejstlige eller andre Embeder, vilde beslutte sig til at besøge Akademiet i København fremfor andre Universiteter og ikke begive sig til udenlandske Lærdomsanstalter, før de havde studeret i den kongelige Residensstad, og det loves dem, at de ceteris paribus vil gaa forud for andre ved Ansættelser.²²⁾ Opfordringen virkede. Af 47 Haderslev Studenter fra 1744—1767 var der kun to, der ikke havde studeret i København, mens ti baade havde besøgt det

danske og et tysk Universitet.²³⁾ I den Tale, den berømte Historiker Langebek holdt i Anledning af Kongens Død, kunde han udtale: » . . . det er ikke en liden Ziraf og Fordeel for det kongelige kiøbenhavnske Universitet, at saa mange af Hertugdømmernes Børn nu, mere end forhen, her indfinde sig for at studere og legge sig paa de Videnskaber, som de tilforn med ikke mindre Bekostning og ikke større Fordeel hentede paa fremmede Steder. . . . »²⁴⁾ Denne Udvikling fik imidlertid en brat Afslutning. I 1768 indførtes det saakaldte Biennium, hvorved alle Studenter, som vilde have Embede i Hertugdømmerne, blev forpligtet til at studere to Aar i Kiel, dog blev teologiske Studenter fra København ved med at have samme Adgang til gejstlige Embeder i Hertugdømmerne som Studenterne fra Kiel.²⁵⁾ Fra et ringe og uanset gottorpsk Lokaluniversitet var Kiel blevet Landsuniversitet for begge Hertugdømmer. En tysk Historiker har udtalt, at Bestemmelsen » . . . har været af uhyre Betydning for Udviklingen af det aandelige Liv i Slesvig indtil 1850, ja ligefrem (geradezu) for Aaret 1864 og dets Følger. . . . »²⁶⁾ Og C. F. Allen har i et lidenskabeligt Udbrud givet en haard, men ikke urigtig Bedømmelse af Bestemmelsen. Hvad Løn har Danmark haft derfor — spørger han — »først den, at de slesvigske Studerende her opdroges til Tyskhed i Sind og Tænkemaade og gjordes fremmede for deres Fædreland og Modersmaal; senere den, at de unges Begreber om Staten forvirredes af de kielske Læremestre, deres Følelser for Konge og Fædreland undergravedes og forvanskedes, og tilsidst Oprørstanken fostredes hos dem. . . . »²⁷⁾ Der kan ikke være Tvivl om, at set fra et nutidigt nationalt Synspunkt var Bestemmelsen en Meningsløshed og Urimelighed. Datiden kunde natur-

ligvis ikke bedømme det paa denne Maade, men om Følgerne kan der ingen Tvivl være. Den sønderjyske Studenterungdom, som i de fleste Tilfælde maatte gaa — og ogsaa gik — til Kiel, blev paavirket i udansk Retning. Da de nye nationale Ideer i 1830erne gjorde det nationale Problem aktuelt paa en helt anden Maade end tidligere, stillede den enkelte overfor et enten-eller, gik de fleste til den forkerte Side. Her tænkes ikke paa forkert set fra et nutidigt Standpunkt, men Afgørelsen var forkert i saa mange Tilfælde, fordi den gik imod disse Sønderjyders oprindelige Nationalitet, og maatte tvinge dem til at fornægte noget af det dybeste og inderste i deres eget Væsen. Man kan ikke skifte Modersmaal og Nationalitet, uden at der gaar noget i Stykker — det gælder i Dag, men det gjaldt ogsaa for 100 Aar siden. Og disse Mænd, som ikke blot gjorde Oprør imod deres Konge, men ogsaa mod sig selv, deres Folk, deres Fortid og Historie, fik Tilløbere blandt Menigmand. Gammel Uret og Meningsløshed havde gjort sit. De tyskdannede Embedsmænd gjorde deres. En Befolkning — af Oprindelse og Afstamning saa dansk som i Kongerigets Sogne og Byer — blev splittet. Frænde stod mod Frænde. Det er en Tragedie ikke blot for det danske Folk, men ogsaa — og maaske mere — for en stor Del af den sønderjyske Befolkning.

Naar den unge Mand havde fuldendt sine Studier, gjaldt det om at faa Kald og faa Foden under eget Bord. I Tiden efter 1650 fandt Præstebesættelse i de otte Sogne som Regel Sted paa en noget anden Maade, end Tilfældet var i Kongeriget. Af Amtmand og Provst blev der »præsenteret« tre Kandidater, som Menigheden kunde vælge imellem. Kongen kunde dog anmode de to Herrer — Kirkevisitatoriet — om at præ-

sentere den og den, eller han kunde umiddelbart »konferere« ham dette.²⁸⁾ Inden en Kandidat kunde tiltræde, skulde der dog finde en Eksamination Sted af den unge Præst. I nogle Tilfælde foregik Eksamen for Konsistoriet i Haderslev. Om Hans Nissen, der i 1695 blev Kapellan i Vonsild, fortæller Pastor Ryde i sine Optegnelser: »Er vor Adjunctus Pastor H. Hans Nissen den 23. Aprilis paa Tirsdagen efter Cantate, i Hadersleff-consistorio bleffven med den candidato Adjuncto til Ødis Hr. Peder Hardt, examineret. . . .«²⁹⁾ I Haderslev Provstearkiv³⁰⁾ findes bevaret en Protokol over de Kandidater, der har aflagt Prøve for Konsistoriet i Haderslev. Den giver et ret godt Billede af den Skærsild, de unge Præster her maatte igennem. Den første Kandidat, der er indført i Bogen, er Benedictus Cramer, der 1738—1753 var Præst i Hejls og Vejstrup Sogne. Ved Eksamen var Provsten og ikke mindre end ti forskellige Præster tilstede, saa det har været en imponerende Forsamling, den vordende Præst maatte give Møde for. Intet Under om han blev en Kende nervøs. Først oplyses det, hvor Bendix Cramer havde studeret. Han var en berejst Herre: Kiel, Jena og København. Spørgsmaalene — der saavel som Svarene alle var paa Latin — var mange og for en Ikke-Theolog af en underlig Karakter. Først stillede Provsten 15 Spørgsmaal, derefter tog Pastor Sass fat med 11 Spørgsmaal. Pastor Zoega og Pastor Meiland nøjedes med betydeligt færre.

Men foruden Eksamen for Provst eller Konsistorium maatte den unge Kandidat tidligere ogsaa prøves af Generalsuperintendenten. Saaledes kaldtes Biskoppen i Slesvig Stift. I den ovennævnte Hans Nissens Kaldsbrev, udstedt af Kong Christian V den 5. Februar 1695, hedder det, at naar han af Generalsuperintendenten er

blevet prøvet paa sædvanlig Maade med Hensyn til Lærdom, Gave til Prædiken og hans førte Liv og Vandel og i »ulteriori consueto examine«, hvormed menes Eksamen for Provsten,³¹⁾ er fundet skikket, skal Provsten ordinere ham og derpaa sammen med Amtmanden introducere ham i Embedet.³²⁾ Introduktionen fandt Sted den 2. Maj. I Stedet for Amtmanden var Amtsinspektøren Dr. Johannes Møller tilstede. Den 16. Juni sang Hr. Hans sin første Messe og modtog sit første Offer, ialt 94 Mark 8 Skilling (3 Gange saa meget som Præstens Pinseoffer). Endvidere hedder det: »Tilmed bleff aff Sognet sendt til Faaen (Gave ved Gilder): Andreas Poulsen 1 Lam, 2 Høns, 1 Flæskebørste. . . .« Ialt fik han af otte forskellige Mennesker 3 Lam, 10 Høns, 6 Flæskebørster, 6 Pund Smør og 88 Æg, hertil kom saa af Hr. Jørgen i Aller: »2 Lam, 1 ungt Nød at slagte, 1 Tønde Haderslev Øl, 5 Høns, 1 Pund Smør« og en stor »calecut Høne« fra Hr. Lago i Tyrstrup.³²⁾ Der behøves ikke megen Fantasi for at forestille sig den Fest, der har været holdt i Vonsild den Dag. Sultne gik Gæsterne ikke fra Borde. Men Hr. Hans var ikke færdig med Formaliteterne endnu. Den 23. August maatte han atter give Møde for Konsistoriet for at aflægge sin Ed.³³⁾

Tilfældet Hans Nissen er beskrevet saa udførligt, fordi det helt igennem er typisk for Fremgangsmaaden. De øvrige unge Kandidater, som paa denne Tid blev Præster i de otte Sogne, maatte vandre den samme trange Vej.

Den protestantiske Kirke saa anderledes paa Spørgsmaalet om seksuel Askese end den katolske. Men selv om Kirkens Mænd fik Lov at tage sig Ægtehustruer, saa skete det endda, at de snublede og begik Fejltrin. Ogsaa Præstekjolens Bærere var Mennesker. 1656 var

Anthonium Matthiæ, Præst i Vonsild, stævnet for Konsistoriet, fordi hans Kone havde født et Barn 219 Dage post nuptiæ (efter Ægteskabet). Han bad om, at Barnet maatte blive kendt for at være ægte, og at hans Uskyld maatte blive fastslaaet. Der blev fremlagt et Udsagn, afgivet af fem Kvinder, som havde været tilstede ved Fødselen. Dommen synes at have været ham gunstig. I 1678 blev Matthias Laurentii Harbo i Ødis suspenderet i fire Uger og idømt en Bøde paa 20 Rigsdaler til fromme Formaal »ob præmatu-
 tionem cum uxore.«³⁴⁾

Men ikke blot paa det sædelige Omraade skulde Præsten staa som Forbillede for Menigheden. Han skulde i hele sin Vandel vise sig som en sand Kristi Tjener, i sin Omgang med Mennesker vise kristeligt Taalmod og Forstaaelse. Men ogsaa i Præster kunde Sindet bruse op, ogsaa de kunde bruge stærkere Ord end godt og rimeligt var. Hver Tid og hver Egn havde sine enkelte Præster med det stridbare Sind. De kan selvfølgelig absolut ikke tages som Type. I de otte Sogne er det i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede Michael Storm i Hejls. Han havde Strid med sine Sognebørn. Men ogsaa med sine Kolleger kom han i Konflikt. I 1662 havde tre Præster stævnet ham for Konsistoriet og anklaget ham for Injurier. Paa en Skrivelse vedrørende Trolovelse havde han skrevet nogle Ord, som de mente var møntet paa dem. Hr. Michael maatte gøre Afbigt, love at afholde sig fra at forfatte Stridsskrifter og opføre sig ordentlig overfor sin Herredsprovst.³⁵⁾

Hyppigt hang Stridigheder mellem Kirkens Mænd og deres Hustruer sammen med Datidens særegne Form for Pension. Naar en Præst havde naaet Støvet's Aar, og Kræfterne begyndte at slippe op, kunde han

ikke — og skulde heller ikke — afgive sit Embede og gaa paa Pension. Man ordnede sig paa en anden Maade. Den gamle Præst fik en Medhjælper, Adjunkt. Ofte ægtede denne Præstens Datter. Men selv Slægtskabet kunde ikke altid skabe et godt Forhold mellem den unge og den gamle Kirkens Tjener. Christian Humble i Stenderup havde i 1691 faaet Anton Ryde som Adjunkt, senere blev denne ogsaa hans Svigersøn. Der var straks blevet oprettet en Kontrakt mellem dem. Men det kneb med Enigheden. Christian Humble sagde, at Svigersønnen ikke holdt Kontrakten, og stævnedes ham i 1693 for Konsistoriet, hvor man enedes om en detailleret Overenskomst angaaende Fordelingen af Præstejordernes Indtægter m. m. Hver af Præsterne skulde have et af de to Landbol, der hørte til Præsteembedet. Bygningerne skulde vurderes, og Adjunkten skulde enten betale dem kontant eller i hvert Fald forrente Vurderingssummen. Anthonius Ryde skulde have al Tienden, fordi han førte hele Husholdningen. Paa den anden Side skulde det gamle Præstepar »gaa frit til Bords hos dem«. Men heller ikke denne Ordning blev af særlig lang Varighed. 1696 var det galt igen, og Parterne var stævnet til Synodet i Rendsborg. Christian Humble var anklaget for en Række Forseelser. Nogle af Anklagerne havde han afvist, andre — menneskelige Fejl og Svagheder — havde han angret og desuden lovet Bod og Bedring. Og i Haabet derom havde han faaet Lov at forblive i sit Embede, men ve ham, hvis han kom for Konsistoriet igen. Svigersønnen fik Paabud om at vise Svigerfaderen Respekt og Kærlighed, at opføre sig ordentlig og undgaa »al usømmeligt Væsen, Besøg paa Kroer og usømmeligt Drikkeri i disse og især i Degnens Hus og andre upræstelige Sæder«. Konsistoriet skal sørge for, at der

indgaas et nyt Forlig med Hensyn til Forsørgelsen af de gamle.³⁶⁾ Dette Forlig blev afsluttet den 15. Oktober samme Aar: Det gamle Forlig 1693 skulde forblive ved Magt, men den fælles Husholdning skulde ophæves. Til Paaske skulde Ryde have Lov til at beholde den fælles Arne og det fælles Køkken, men skulde derefter sørge for at faa sit eget. Bryggers og Bagehus forblev fælles. Konsistoriet gav dem selvfølgelig gode Paamindelser: De skulde opføre sig kærlighedsfuldt overfor hinanden af Hensyn til Menigheden. Mon ikke det var et Synspunkt, de to Kamphaner ikke havde skænket nogen væsentlig Tanke. Overenskomsten blev underskrevet af begge de to stridende Parter paa dansk. Øvrighedens mange Bestræbelser bar iøvrigt ikke synderlig Frugt. Næste Aar klagedes der over, at Christian Humble og hans to Sønner fratog Svigersønnen hans Tiendekorn og angreb hans frugtsommelige Kone — Datter og Søster til de angribende. Blandt andet havde de kastet Møbler og en Vugge ud af Stuen og havde villet kaste Maden bort fra Bordet. Og Hadet var blevet saa voldsomt, at selv de naturlige Følelser, som binder Barn og Forældre sammen, var blevet dræbt. Et Par Aar efter stævnedes Christian Humbles Hustru Johanne for Konsistoriet, anklaget for Injurier mod sin egen Datter. Og Striden mellem Præsten og hans Svigersøn rasede samtidig med uformindsket Voldsomhed.³⁷⁾

Hvis en Præst døde, skulde Efterfølgeren sørge for de efterladte. Ofte løstes dette vanskelige Spørgsmaal ved, at den nye Præst ægtede Forgængerens Enke eller Datter. I de mange Tilfælde, hvor Søn fulgte efter Fader paa Prædikestolen, skulde Problemet heller ikke frembyde uløselige Vanskeligheder. Men der blev dog altid Tilfælde tilbage, hvor ingen af disse

Udveje var farbare. I Naadsensaaret fik Enken hele Indtægten af Kaldet. I Ødis — og vel ogsaa andre Steder — havde Enken til Gengæld Forpligtelse til at underholde den unge Præst: Kost og Logi, Ild, Vask og Kørsel eller give ham en Rigsdaler om Ugen.³⁸⁾ Efter Naadsensaaret fik Enken Aftægt, væsentlig bestaaende af Naturalier, og der blev, ligesom Tilfældet var nordfor Kongeaaen, indgaaet en Kontrakt herom, der ofte gav Anledning til Strid. I 1666 førte Elsabe, Enke efter Mads Jensen i Stenderup, Sag for Konsistoriet mod den nye Præst — Christian Humble. Han havde ikke betalt de Afgifter, han kontraktlig var forpligtet til. Christian Humble fik selvfølgelig den obligate Paamindelse med hjem, samt en Trusel og en Bøde paa 20 Rigsdaler. Fra Bjert Sogn kendes en udførlig Aftægtskontrakt fra Aaret 1700 mellem Sophia Riis og Johannes Krahe. Hun fik Tienden af 14 Gaarde i Sognet, et Stykke Have og forskellige Jord- og Engstykker. Fire Rigsdaler af hvert af de tre Ofre, tolv Kørsler aarlig og forskellige Naturalier m. m. Som Aftægtshus skulde hun have 12 Fag af Præstegaarden »an der Wasser-Scheune« og Ret til at bruge Bager- og Bryggerredskaberne. Kontrakten blev bekræftet af Kongen. Senere bestemtes det, at Krahes eventuelle Enke ved hans Død skulde nyde det samme. Ogsaa denne Overenskomst blev bekræftet af Kongen.³⁹⁾

Præsternes økonomiske Forhold.

Oprindeligt havde Kirken eller rettere Menigheden i Slesvig Stift ejet Præstegaardene og haft Pligt til at vedligeholde dem. I Kirkeordningen for Slesvig og Holsten for Aaret 1542 hedder det, at »... Kirkeværgerne . . . skal forskaffe bekvemme og ærlige (stands-mæssige) Boliger til deres Præster, Prædikanter og

andre Kirketjenere, udbedre og bygge paa dem med Hensyn til alt som maatte mangle. . . . «⁴⁰⁾ Efterhaanden skete der dog en Forandring i dette Forhold, idet en Del af Bygningerne gik over til at blive Præsternes Privatejendom. Dette skete gennem en længere Udvikling, og Grunden var, at mange af Præsterne i mange Tilfælde ikke var tilfreds med de Bygninger, der var, hvorfor de byggede til paa egen Bekostning. De nye Bygninger forblev Præstens Ejendom og skulde vedligeholdes af denne. Omkring 1700 var det en fastslaaet Regel, at naar en Præst døde eller forlod sit Embede, skulde den nye Præst betale for den Del af Præstegaarden, som var Privateje. I 1737 kan Præsten i Bjert saaledes oplyse, at han har overtaget den Del af Præstegaarden, som Menigheden ikke ejede, efter Vurderingsmænds Taksation. Præsten i Stenderup havde betalt 459 Rigsdaler for de private Bygninger og hans Kollega i Vonsild og Dalby 430 Rigsdaler, mens de i Ødis havde kostet 800 Mark lybsk.

I en stor Del af Hertugdømmet Slesvig var det en almindelig Regel, at Menigheden havde ni Fag af Præstegaarden.⁴¹⁾ Hvis den ovennævnte Antagelse holder Stik, har de oprindelige Præsteboliger ikke haft noget stort Omfang. De katolske Præster havde jo heller ingen Familie og kunde derfor let klare sig med noget mindre. Reglen med de ni Fag havde ogsaa Gyldighed i de otte Sogne, hvor Menigheden alle Steder i 1737 ejede ni Fag.

Inventarierne fra Aaret 1737 giver et udmærket Indtryk af Præstens økonomiske Forhold og giver en ret indgaaende Beskrivelse af Præstegaardene. I Hejls var der ialt 12 Fag Beboelseshus, 10 Fag »Backhaus« m. m. tilligemed Skorsten og Bagerovn. Skur og Vognport: 20 Fag (mod Nord), den østlige Lade: 14 Fag,

den sydlige Lade: 20 Fag og 4 Fag til »Hauer-Haus«. Til Enkehus 10 Fag, som beboedes af to Kaadnere. Gaardspladsen, som var kvadratisk, var brolagt med Stenbro og omgivet med Plankeværk. Haven og »Bleggaarden« laa Vest for Stuehuset. Som det ses, var det langt de fleste af Bygningerne, som ejedes af Præsten.

Præstegaarden i Hejls har ikke i det væsentlige adskilt sig fra Egnens øvrige Præstegaarde og har i det store og hele haft samme Udseende som de større Bondegaarde, en firlænget Gaard. Selvfølgelig kunde der være Forskel paa de enkelte Bygningers Størrelse. I Bjert var Stuehuset paa 13 Fag, i Stenderup og Vonsild paa 18 og i Ødis paa 17 Fag. Sognepræsten i Bjert havde en temmelig stor Frugt- og Køkkenhave og desuden en Humlehave sydfor Gaarden. I Stenderup var der desuden en Fiskedam. Østfor Gaarden var der en lille Plads til Fjerkræ og Smaakvæg og sydfor en større Plads til Køkkenhave.⁴²⁾ Præsten i Vonsild havde to Fiskedamme foruden Frugt-, Køkken- og Kaalhave.

Til Præstegaarden hørte som Regel et Enkehus. Naar det ikke benyttedes af nogen Præsteenke, blev det i alle Tilfælde udlejet til en Husmand, Inderst, Kaadner eller Landboelsmand.

Den ældste Redegørelse for de økonomiske Forhold, hvorunder de otte Sognes Præster arbejdede og virkede, findes i en Beretning, affattet i 1563.⁴³⁾ Selve Originalen er nu gaaet tabt, men der er bevaret en Afskrift, taget omkring 1686 af Herredsprovsten Johannes Ryde i Vonsild. Af de otte Sogne mangler der Redegørelse for tre: Dalby, Stenderup og Ødis. Fra det 18. Aarhundrede findes der flere forskellige Udredninger vedrørende Præsternes Indtægter. En særlig udførlig er fra 1737.⁴⁴⁾ Byggende paa disse to og enkelt andet Materiale er det muligt at give en ret ind-

gaaende Skildring af Gejstlighedens økonomiske Stilling i ældre Tid.

I det 17. og 18. Aarhundredes Samfund var Naturaliehusholdningen af en Betydning, som vi næppe helt kan forestille os i Dag. Embedsmændenes Pengeindtægt var som Regel ret ringe, det meste af deres Løn fik de i Korn og andre Naturalier, og dette gjaldt ikke mindst for Kirkens Folk. Til Præstegaarden laa der fra gammel Tid Jord som til enhver anden Gaard i Sognet. Præsten var Bonde som hans Sognebørn, tit en dygtig Bonde, der kunde være Foregangsmand paa det landbrugsfaglige Omraade. I 1563 oplyses det om Præsten i Vonsild, at han havde » . . . en Otting Jord, Ager og Eng og Skov over al Haarmoldt Marken; men Sognemændene kalder det ikkun en Treling«. I Bjert Sogn var der ogsaa en Otting Præstejord, » . . . den $\frac{1}{2}$ Otting paa Biert Mark med Hus og Hustoft, den anden $\frac{1}{2}$ Otting paa Aitrup Mark med et Bol«. I Taps nævnes: »en Præstegaard i Skoffrup til hvilken ligger $\frac{1}{2}$ Otting Jord og Mark«. I 1737 er Opgivelserne lidt anderledes: Hejls $\frac{1}{4}$ Gaard, Bjert $\frac{1}{2}$ Otting Jord og en Mensalgaard, hvis Bygninger tilhører Besidderen, Stenderup: ca. $1\frac{1}{2}$ Otting Jord, Vonsild: 3 Otting Jord, Dalby: 4 Otting Jord til Anneksgaarden og $\frac{1}{2}$ kongelig Otting. Bygningerne paa Anneksgaarden tilhører Bonden, Ødis: $\frac{1}{2}$ Gaard fri for Byrder. I de Tilfælde, hvor Jorden ikke dyrkedes af Præsten selv, men var bortfæstet, skulde Fæstebonden betale sin Landgilde til Præsten foruden Indfæstning ved Ejerskifte.

Foruden Ottingsjorderne havde Præsterne fra Middelalderen en Del enkelte Jordstykker, som i de fleste Tilfælde var kommet til Præsteembedet som Gave fra fromme Folk — Sjælegaver. Det kunde være Agre ude paa Bymarken eller smaa Tofter udenfor Markjor-

derne. Ofte betegnes disse Jorder som Stuf- eller Stuejord, et Ord, som oprindeligt kun brugtes om de Agre, som hørte under den rebdragne Jord, men var skilt ud og dyrkedes for sig eller sammen med en anden Mands Jord. Fortegnelsen fra 1563 gør ret udførligt Rede for alle disse enkelte Jordstykker og giver derved Oplysning om en Række af de gamle Marknavne og deres Former, 200 Aar før Udskiftningstiden. Som Eksempel kan nævnes Redegørelsen fra Vonsild. Her som andre Steder er Pastor Rydes Afskrifter dog noget forkortet og derfor ikke altid helt klare: »... findes der noget Stuujord paa forskrevne Mark (Haarmoldtmarken), som er 5 Agre. Item Amhøj Agertoft. Paa Vonsyld Mark. Findes ingen Otting, men noget Stuujord og gifven Jord. 15 Agre, item en liden Toft for Møltoft Agerende. 1 Toft paa den Nørrholm i den N. Mark. 8 + Agre etc. Item en liden Spiold. Item en liden Toft for Stouagerende udi det Ø. Indtegt. 18 Agre. Item en lidet stakket Toft for Stouager Ende. En Knude som ligger sønden ved den østerste Gaard i Vonsyld med en Forte ud til Gade. En Gyde fra Præstegaarden og sønden ud mellem....« Og saaledes fortsætter Redegørelsen ved de øvrige Kirker. Iøvrigt haves der Oplysninger om Præsteembedernes Jord, som er endnu ældre. Et Tingsvidne fra 1529 fortæller saaledes, at Hr. Gregers i Stenderup var paa Tyrstrup Herredsting ».... og indvordede han Stenderup Præstegaard med al sin Grund og tilliggende Rettighed samt tvende Bol hos Præstegaarden, det ene norden, og det andet sønden Kirken med den Frihed, som de haver nydt. Item invorder han fri Græsning til al Præstens Kræ i Stenderup Skov og Mark, og hvor »Ottinglegs« sker, lige ved den, som mest haver at bruge i Byen. Item indvorder han Rodhauv i Sellium

Hauv og noget Stufjord ogsaa i en Have indgærdet ved Præstens Sti. Item en Toft paa Varmark, udi hvilken ogsaa hos Præstens Jord findes noget Kirkejord, af hvilket Kirkejord Præsten giver en halv Ørtug Byg til Stenderup Kirke, naar det bruges....« Fra 1564 findes en anden Redegørelse for Stenderup Præstens Jord. Den er noget anderledes affattet, men omfatter endnu flere Jordstykker.⁴⁵⁾

I det 17. og 18. Aarhundrede blev det i Sønderjylland ret almindeligt at bygge Husmandssteder paa Præstens Grund. Præsten var interesseret heri, dels fordi Husmændene ydede ham en aarlig Afgift, dels fordi de var forpligtet til en vis aarlig Arbejdsydelse. Ogsaa i de otte Sogne kendes saadanne Præstekaadnere. Kaadner er det i Sønderjylland almindeligt brugte Udtryk for en større Husmand. Paa Præstegaarden i Vonsild boede 4 Kaadnere, som hver havde en Kaalhave. Bygningerne ejedes og vedligeholdtes af Præsten, mens Kaadnerne foruden en »Tjenestydelse« betalte aarlig Hus- og Jordleje. I Vonsild var der i Præstegaarden et Indesthus, hvori der boede tre Indester, som betalte en Afgift, fastsat efter Overenskomst med Præsten.

En af Præsternes vigtigste Indtægter var fra den ældste Tid Præstetienden. Oprindelig havde det været saadan, at Tienden deltes i tre Dele, hvoraf Kirke, Præst og Biskop hver fik sin Del. Men ved Reformationen skete der en radikal Forandring i dette Forhold. I Kongeriget blev Bispetiende til Kongetiende. Men anderledes gik det i Hertugdømmet. Her blev Bispetienden ophævet kort efter Maj 1525. I Haderslev Amt blev Kirkens Andel dog delt mellem Kirken og Kronen. I Tørninglen blev dette Forhold ved med at bestaa, mens Kongens Andel i Tienden i Haderslev

Provsti paa et eller andet Tidspunkt blev givet tilbage til Kirkerne.⁴⁶⁾ Kongen forbeholdte sig dog Straaet af Kongetienden, altsaa $\frac{1}{60}$ af Bøndernes Produktion, det blev senere afløst med en fast Afgift af hvert Sogn. I 1649 paalagdes der endvidere en Afgift, Travepenge, paa $1\frac{1}{2}$ Skilling, der skulde bruges til Underhold for Haderslev Latinskoles Lærere. Selv om Kirken havde Indtægten af den tidligere Kongetiende ($\frac{1}{60}$), gled denne dog som Regel ikke helt sammen med Kirketienden, men det almindelige var, at Tiendeyderne betalte til Kirken i rede Penge, lige saa meget som Kirketienden beløb sig til. Tidligere havde Kongetienden ofte været bortforpagtet til Forpagtere paa de kongelige Ladegaarde paa den Betingelse, at de betalte Pengene for Tienden til Kirkeværgerne.⁴⁷⁾ Ofte traf de saa Aftale med Bønderne om Leverance i rent Korn. Amtmand Ditlev Reventlow (1642—49) havde forundt Fodsvenden Peder Knudsen Kongetienden i Ødis, hvorfor han skulde give Kirken 43 Mark og $9\frac{1}{2}$ Skilling. Han bevilgede de fornemste Sognemænd at maatte beholde deres Tiende og i Stedet levere ham rent Korn. Paa Grund af det svenske Indfald (Torstenssonfejden) forblev meget af Kornet ude hos Bønderne.⁴⁸⁾

I alle de otte Sogne synes Korntienden i første Halvdel af det 18. Aarhundrede at blive ydet in natura (jvnf. dog Kongetienden), altsaa utærsket, og Præstetienden skulde af Bønderne føres til Præstens Lade. I Ødis havde Præsten alene al Korntienden fra Drendrup Mølle. Med Hensyn til Tienden af Ærter, Boghvede, Vikker o. s. v. var Forholdene lidt anderledes. Det leveredes i rent Korn. Præsten i Taps siger, at enhver Bonde gav, hvad der passede ham, og i Stenderup hedder det, at det leveredes efter Akkord. I Ødis

klagede Præsten over, at Bønderne ikke vilde betale Tienden heraf, fordi de ikke havde gjort det tidligere. Af Hør og Hamp betaltes der ingen Afgift i Ødis og Hejls-Vejstrup. I Vonsild, Dalby og Bjert betaltes der »efter Samvittighed«. I Stenderup betaltes i 1564 Hørtiende paa den Maade, at hver Hustru gav Præsten et godt »Kierffuebond, effter som hver hustru fanger til«. ⁴⁹⁾

Det var ikke blot Markens Grøde, som Præsten skulde have Afgift af. Gaardens Husdyr var jo produktive. De formerede sig. Køerne ydede Mælk, som blev til Smør og Ost, og Hønsene lagde Æg. Selvfølgelig skulde Sognehyrden ogsaa nyde sin Del heraf. Med skarpe Øjne vaagedes der over, at Præsten paa enhver Maade fik, hvad der tilkom ham. I alle Sognene ydedes Kvægtienden af Lam og Grise in natura. Saavel Præsten som Kirken fik en Trediedel af alle de Dyr, som kom til Verden. Af Føl og Kalve betaltes en Pengeafgift: 1 Skilling af hvert Føl, $\frac{1}{2}$ Skilling af Kalve. Halvt til Præsten, halvt til Kirken. Mere indviklet var Forholdet med Hensyn til Afgifterne af den dyriske Produktion. I 1564 og 1737 opgives Smørtienden, Nandest (Afgift i Fødevarer) o. s. v. paa følgende Maade:

Taps 1564: »Smørbør af Jord. Item 1 Mark Smør af hver Kø. Sildebør 1 Skilling af hver Plov. Nandest: en Gaas, 1 Skæppe Byg og 4 Brød af hver Mand. Item 20 Æg af hver Mand.« I 1737 var Forholdene nogenlunde de samme. Af hver Otting Jord betaltes der 6 Mark Penge og af hver Kø 1 Mark »i Vægt« (Smør). Af hver Gaard 1 Ost. Ethvert af Sognebørene giver 4 Brød. Af alt dette faar Degnen en Trediedel. Af Æg faar Præsten en Snes af hver Gaardmand.

Hejls og Vejstrup Sogne 1564: »Smørbør, Ost og Brød dermed. Item Gris udi det ene Sogn. Plovbør, Sild og Brød dermed. Æg 20 af hver Mand.« 1737. 12 Mark i Smørbør af hver Helgaard, 6 Mark af en Halvgaard, desuden 1 Mark Smør af hver Ko. En Ost af hver Gaard og i Maj Maaned en Gang Mælk fra alle Sognets Køer. I Fastetiden giver hver Gaard 4 Brød. Degnen faar en Trediedel.

Bjert Sogn 1564: »2 Smørbør og enhver giver os 3 Mark Smør af hver Otting Jord, Brød og Ost følger med den ene Bør. Dette forskrevne skiftes til Guds Del, Præsten, Degnen og Hyrden.« 1737: Af hver Helgaard i Agtrup og Bjert: 9 Bismer Smør, 9 Brød, hver paa 4 eller 5 Bismermark og en ret stor (mässiger) Ost. Ved de store Gaarde er Afgiften forholdsvis større, saaledes ogsaa i Skartved, hvor Ottingerne er større. Med Undtagelse af fire Gaarde i Agtrup giver hver Gaard i Plovbrød 6 Brød (i Agtrup 3). Degnen faar ogsaa her en Trediedel.

Vonsild (og Dalby) 1564: »Sildebør 12 Sild og 6 Brød og skiftet i 2 Parter i gammel Tid, men nu gives ikke uden 1 Skilling danske. Smørbør af hver Otting Jord 3 Mark i gammel Tid. 4 Brød og 1 Ost. Item af hver »nyebør« (nyfødt) Ko 2 Mark, af hver »gield melcks« 1 Mark. Men nu giver ikke uden Halvparten og 4 Brød og 1 liden Ost med samme Bør. . . .« 1737: 2 Mark Smør og 2 Mark Ost af hver Ko, 1 Mark Smør og 1 Mark Ost af hver Otting Jord, 4—8 Brød. Degnen en Trediedel. Omkring St. Hans faar Præsten en Gang al Mælken fra Sognets Køer.

Fra Stenderup mangler Opgivelserne i Registret fra 1564, men i et Tingsvidne fra 1625 findes Fortegnelsen fra dette Aar optaget.⁵⁰⁾ Smørbør: 2 Bør, den ene Pinseaften og af Jord: 4 Mark Smør og 4 Brød af

hver Otting, en Trediedel faar Degnen og Fattigfolk, den anden af Køerne paa Midsommeraften: 1 Mark Smør og 1 Brød af hver Ko og en god Ost. I Æg Bør giver hver Mand: 20 Æg og et godt stort Brød til Præsten og 10 Æg og Brød til Degnen. Præstens Brød kaldes »Julleff«, Leve er det gamle danske Ord for Brød, man mindes Folkevisens Kærling: Hun havde ikke uden to Leve, den ene gav hun Niels Ebbesen, for han vog den kullede Greve. I 1737 er Opgivelserne saa at sige de samme.⁵¹⁾

I *Ødis Sogn* haves der kun Oplysninger fra 1737, hvilket er saa meget mere beklageligt, som Forholdene her var ret ejendommelige: Hver Gaard giver Ost om St. Hans, hver i Forhold til sin Størrelse. Degnen en Trediedel. Desuden Mælk til Ost efter Behag. Til Erkendtlighed faar Bønderne Øl og Brændevin. St. Hans Fest har der altsaa været fejret i Ødis Præstegaard. I Plovbør kun Brød, tre Gange om Aaret: Midfaste, St. Hans og Jul. De to første Gange faar Degnen $\frac{1}{3}$, den sidste Gang $\frac{1}{2}$. Toftemændene paa Drenderupmark betaler kun Plovbør til Jul. I Nandest betales ved Michaelis Tid en mager Gaas eller 8 Skilling lybsk af hver Indbygger, som har eget Bord og egen Arne. De ugifte Kvinder og Indersternes Enker betaler dog intet, og en Del af de ugifte Gaardejere nægter at erlægge denne Afgift. Af Kongen faar Præsten til Erstatning for nedlagte Gaarde 61 Rigsdaler, som udbetales paa Haderslev Amtsstue. Smørbør faar Præsten ikke. Efter hvad en Erklæring, udstedt af Niels Johansen Schrøder, Søn af Præsten Johan Schrøder (1659—77), oplyser, har denne Afgift tidligere været betalt, men den gik tabt i Krigens Tid. Til Gengæld fik Præsten en stor Kobbøl »Rooder« nordøst for Ødis By, som senere blev frataget ham, hvorfor han forlod

Embedet og søgte til Skrydstrup. Præsten beder om, at der atter maa betales Smørbør i Sognet.

Ogsaa for Husmændene var Præsten Sjælesørger, ogsaa de skulde hjælpe med til at sikre hans Udkomme. Da de ikke havde ret meget Jord, eller maa-ske slet ingen, var deres Naturalieafgifter ubetydelige. Til Gengæld var det ordnet saaledes, at de arbejdede en eller to Dage for Præsten, dog ikke paa egen Kost. I 1679 beklagede Præsten i Vonsild sig paa Prædike-stolen over, at en Del af Landbolsmændene og Indersterne ikke vilde arbejde for ham, selvom det »fra Arilds Tid og fra Kristendoms Begyndelse til nu udi 800 Aar har været ret og brugeligt, men endog vores Kirkeordinans, udgangen for 140 Aar siden, ... tilholder, at Gadehuse (det er Landboler) og Husmænd (det er Inderster) skal høste og arbejde med Præsten en Gang om Aaret. . . .«⁵²⁾ Iøvrigt vilde Præsterne ikke lade sig nøje med Husmændenes Arbejdsydelse, havde de Jord og Ko, maatte de ogsaa betale deraf. Fra Taps Sogn er der bevaret et ejendommeligt Sognevidne fra 1633⁵³⁾ angaaende, »hvad . . . . Landbolsmænd, saa ogsaa Husmænd, Pebersvende⁵⁴⁾ og Inderster her udi Taps Sogn hidindtil aarligen havde givet Præsterne her i Sognet til Nandest. . . .«. Tolv af Sognets Mænd, udnævnt af Menigheden, erklærede: » . . . . at det er os alle fuldt vitterligt, at Landbolsmændene, som selv har Husværelser, aarligen har givet Præst og Degn fuld Nandest ligesom en Gaardmand, som er da Præsten een fed Gaas og 4 Brød, men dersom de ikke selv har Gæs da at tale Præstens Minde derfor. »Denen« (Degnen) at give som en anden Gaardmand en Gaas og 2 Skæpper Havre eller ogsaa at tale hans Minde derfor. Husmænd, som selv ikke har Husværing, aarligen at arbejde to Dage om Som-

meren i Høstens Tid med Præsten eller og at tale hans Minde for samme to Dags Arbejde. Pebersvende og Inderster at arbejde en Dag om Sommeren i Høstens Tid med Præsten, naar og hvor han det begærendes er eller og at tale hans Minde for samme Dags Arbejde. . . . » I 1651 mødte Præsten i Stenderup op for Konsistoriet og bad om at maatte faa en Afgift af Kaadnerne foruden den ene Dags Arbejde om Aaret. Konsistoriets Kendelse gik ud paa, at de Husmænd, som havde Malkekøer, skulde aarlig give 2 Mark Smør af hver Ko og 1 Mark af hver Okse. Kvægtiende skulde de yde i Overensstemmelse med Landets Sædvane.

Men Husly og Mad var ikke nok. Til Skat og andre Afgifter, til Børnenes Uddannelse, til Besøg hos Byens Købmænd, kort sagt i mange af Livets Forhold behøvede Præsten rede Penge. Tre Gange om Aaret fik Præsten et Højtidsoffer af Sognebørnene. Det Beløb, den enkelte betalte, varierede fra Sogn til Sogn og afgang af den ofrendes sociale Stilling. Gaardmanden og Tjenestekarlen betalte ikke det samme. Et særligt Offer fik den unge Præst, naar han tiltraadte Embedet: Præstekjolepenge (Mantelgelder). Indtægterne skulde dække Omkostningerne i Forbindelse med Kaldelsen. En vigtig Indtægtskilde var Accidenserne, Penge som betaltes af Menighedens Medlemmer i Forbindelse med de enkelte kirkelige Handlinger. Ved Daab blev der intet ydet undtagen i Bjert og Vonsild, hvor der blev ofret af Kvindefadderne. De fleste Steder holdt Præsten Daabstøjet »das Carstelzeug« og fik derfor selvfølgelig sin Betaling. I Hejls Sogn holdt Menigheden det selv. Naar Barselkonen efter Fødsel første Gang gik til Kirke, fandt der en højtidelig Indførelse, Introduktion, Sted. Baade hun og de Kvinder, der ledsagede hende, ofrede da til Præsten, som Regel

et ret pænt Beløb. For Undervisning af Konfirmanderne fik Præsten 1 Mark af hver af »Katekumenerne«, eller der betaltes »efter Behag«. Særligt indbringende var Ægteskabernes Stiftelse, idet der som Regel betaltes baade for Trolovelse og Vielse, og ved den sidstnævnte Handling maatte Gæsterne ogsaa punge ud, saa var det et stort Bondebryllup af den rigtige Slags, kunde det blive en god Dag for Præsten. Og desuden betaltes der alle Steder, undtagen i Hejls-Vejstrup, for Brudekronen eller Brudesmykket, som Præsten holdt paa samme Maade som Daabstøj og Ligtøj (angaaende Bjert se dog senere). Den dyreste kirkelige Handling var Begravelsen, hvis der skulde holdes en Ligprædiken. Og hvem ønskede ikke at se sine kære komme pænt i Jorden. I Taps var den højeste Betaling 12 Mark, i Bjert 4 Rigsdaler, i Stenderup endda 5 Rigsdaler. Folk, som havde forset sig og skulde staa aabenbar Skrifte, maatte som Regel bøde 1 Rigsdaler. Endelig var der forskellige, mere tilfældige, Accidenser: Skriftesedler, Sogneattester, Slægtsskabsattester med mere.

Accidenserne kunde godt give Anledning til Strid. Selv om de byggede paa gammel Hævd, kunde Sognebørnene godt finde paa, at de var for høje. I 1697 rottede Menigheden i Bjert sig sammen og enedes om enten slet ikke at betale for de kirkelige Handlinger, eller i hvert Fald kun at betale meget smaa Beløb.⁵⁴⁾ Samme Aar indgik Menigheden i Ødis en lignende Overenskomst. Sagen blev stævnet for Konsistoriet, som selvfølgelig maatte vende sig mod et saadant Indgreb i Præsternes lovlige Rettigheder. Det var mod Loven og en stor Utaknemmighed mod Gud, et Indgreb i Jura episcopali, en Konfusion og Ophævelse af Kirkeordinansen, ja en offentlig Skandale. Man var

vred i Haderslev. De to Kvinder, der var blevet indstævnet, fordi de ikke vilde gaa til Kirkegang og ikke vilde betale det paagældende Offer, idømtes en Bøde. Tilmed fik de selvfølgelig Lov til at betale baade Sagens Omkostninger og det omstridte Beløb.

Kirkernes økonomiske Forhold.

De enkelte Kirkers Indtægter var gennemgaaende af samme Art og nogenlunde de samme gennem Tiderne, fra Middelalderen til den nyeste Tid.

Fra 1564 er der bevaret en Fortegnelse over visse af Kirkernes faste Indtægter, først og fremmest de saakaldte Kopenge (hura vaccarum) og Afgift af Jordstykker (Jordhyre). *Kopengene* var Afgifter af Køer, som paa et eller andet Tidspunkt var blevet skænket til Kirken af fromme eller angrende Mennesker. Da Kirkeværgerne selvfølgelig ikke paa Kirkens Vegne kunde drive et større Landbrug med tilhørende Besætning, blev Køerne overladt Egnens Bønder, der til Gengæld skulde svare en mindre Afgift af dem. I de otte Sogne betaltes der i 1563: 1 $\frac{1}{2}$ Skilling af hver Ko. Der var imidlertid det mærkelige ved det, at Afgiften ikke blot blev betalt saa længe Koen levede, men til evig Tid. Køerne kunde ikke dø, det var Jernkøer.

I de otte Sogne var Tallet af Jernkøer i 1564 (bortset fra nogle, der var usikre):

Ødis: 26	Bjert: 41 (i 1648: 36) ⁵⁶⁾
Vonsild: 11	Vejstrup: 15
Dalby: 21	Hejls: 18
Stenderup: 22	Taps: 17

I Dalby var der foruden Køerne ogsaa tolv Faar, af hvilke der betaltes 6 Skilling.

En Del af Køerne gik dog tabt i Tidens Løb, ogsaa

derved, at Koafgiften i Løbet af det 16. og 17. Aarhundrede blev afløst af en Pengesum, som altid var 6 Mark, et meget betydeligt Beløb i Forhold til den lille Afgift.

Af større Betydning var *Jordhyren*, hvorfor der ogsaa redegøres i Fortegnelsen fra 1564. Det var Afgifter af Jord, som, væsentligst ved Gaver, var kommet i Kirkens Eje. Det kunde være enkelte Agre eller større Enheder af Bymarken, $\frac{1}{2}$ Otting Jord eller saa. Ofte var det særlige Jordstykker, som laa udenfor Fællesskabet og ofte betegnes som Tofter. De større Jordarealer dyrkedes som Regel af Gaardmænd og Husmænd, der saaledes blev Fæstere under Kirken, Kirketjenere som det hed, mens de smaa Jordstykker udlejedes til en eller anden Gaardmand og dyrkedes sammen med hans egen Jord. Afgiften betaltes enten i Korn eller Penge. Da Pengenes Værdi igennem Tiden stadig mindskedes, var den første Betalingsmaade den mest fordelagtige for Kirken.

Men vigtigere end disse to Afgifter var selvfølgelig Tienden, som udgjorde langt den største og vigtigste Del af Kirkernes Indtægt. En ikke ringe Indtægt havde Kirkerne ogsaa af Renterne af deres Kapitaler, som var sat ud hos solide Mænd i Sognet eller i Omegnen, eventuelt hos andre Kirker. Af mere tilfældige Indtægter kan nævnes, at Bjert Kirke havde en Brudekrans, som opbevaredes hos Præsten. Naar den blev udlejet, skulde Kirkeværgerne sørge for at opkræve Afgiften, som var 2 Skilling for Sognets Folk og 4 Skilling lybsk for udensogns. En ikke sjælden Indtægtspost var Betaling for Lys, brændt ved Begravelser, og hvad vigtigere var, for Tilladelse til at blive begravet i Kirken (som Regel 6 Mark). Da Kirkeregnskabsbøgerne for de otte Sogne, ligesom for de øvrige Sogne i Haderslev Provsti, næsten alle begynder i 1563, kan

de for den ældre Tids Vedkommende ofte delvis erstatte de manglende Kirkebøger.⁵⁷⁾

Kirkens Udgifter var mere forskellige og mangeartede end Indtægterne. Et Studium af Kirkeregnskaberne Udgiftsposter kan give mange værdifulde Bidrag til Forstaaelse af den paagældende Egns kulturhistoriske og økonomiske Forhold. Man kan gennem dem følge Kirkebygningens Historie, man kan konstatere Sognets økonomiske Orientering og fastslaa, hvilke Købstæder der især blev handlet med, og hvorfra de enkelte Varer blev hentet. Ofte genspejler de de store historiske Begivenheder, fortæller om Fjendens Soldater, deres Plyndringer og Røverier. En Del af Udgifterne kan karakteriseres som faste og nogenlunde ens fra Aar til Aar og ofte uforandret fra Sogn til Sogn. Som Eksempel tages Dalby Sogn i Aaret 1683:

For Vin og Brød	10 Mark	12 Skilling
Visitation og Vognleje	5 Mark	
Ordinære Udgifter ved Kirke-		
regnskabets Aflæggelse	9 Mark	2 Skilling
Provstekorn	1 Mark	12 Skilling
Stipendiatpenge	6 Mark	

Præsten fik Pengene for Vin og Brød og Betalingen for Afholdelse af Visitationsmaaltidet; i Bjert og Stenderup betales der ham ogsaa for at holde Alter- og Messeklæder rene.⁵⁸⁾ Stipendiatpengene eller Studenterpengene brugtes til at understøtte fattige Studenter Studeringer. De fleste af Kirkens Penge gik selvfølgelig til Vedligeholdelse af Kirkebygningen og Kirkens Inventar. Men det var iøvrigt mange vidt forskellige Udgiftsposter, der fandt Vej til Kirkeregnskabsbøgerne. For at give et Indtryk af de mange Oplysninger, som der findes i disse, skal her gengives nogle

ganske faa Uddrag af dem. Ret almindelig er Udgifter til Kirkens og Inventarets Renholdelse. Hejls: »For at gøre Kirken ren tre Gange om Aaret: 1 Mark.« »For at gøre Alterklædet rent: 1 Mark.« I Ødis var det Degnen, som fik 1 Mark for at holde Kirken ren. I Vejstrup fandt Rengøringen Sted i Forbindelse med de tre store Helligdage. Den maa være blevet noget snavset ved Juletid. En fast Udgift er 2 eller 3 Mark for at mæje Kirken. Af Anskaffelser af nyt Inventar kan nævnes en ny Alterdug til Bjert Kirke 1683. Regnskabet specificerer indgaaende de mange forskellige Tøjer, der blev købt i denne Anledning: Sardug, Silke, Guld- og Sølvkniplinger m. m. Der købtes $16\frac{3}{4}$ Unser Guld til det kongelige Vaaben paa Alterdugen, og der betaltes 24 Mark for at faa Vaabnet stukket. Men ellers var det mest Smaabeløb, der gik til Inventaret. I 1688 fik Stenderup en ny Klingpung: 12 Skilling. Klingpungen brugtes ved Indsamlingen til de fattige, og er endnu den Dag i Dag i Brug flere Steder i Sønderjylland. Dalby fik 1699 et Timeglas: 2 Mark. Naar Præsten stod paa Prædikestolen, gjaldt det om at passe Tiden. Mange Præster havde Svaghed for lange Prædikener, og manges en træt Bonde eller Bondekone dyssede Præstens Stemme i en blidelig Søvn. En ret almindelig forekommende Udgift er Betalingen for fattige Børns Skolegang, en Udgift, der var blevet paa-budt i 1650, eller for Katekismer til disse. Men disse er ogsaa nogenlunde de eneste Penge til social Forsorg, man møder i de gamle Kirkeregnskaber.

I denne Forbindelse kan der være Grund til at nævne den særegne Bestyrelse af Kirkemidlerne i Haderslev Provsti. Paa et eller andet Tidspunkt, vistnok fra omkring det 17. Aarhundredes Midte, indbetaltes Kirkens Indtægter i en fælles Kirkekasse, der admini-

stredes af en Kirkekasserer. Af Kassen afholdtes saa ogsaa Udgifterne. Men iøvrigt blev der stadig udfærdiget Regnskaber for hver enkelt Kirke. Den fælles Kirkekasse blev ophævet ved kongelig Reskript af 1742, men dette blev ikke efterlevet, og 1782 anordnedes det, at en fælles Forvaltning atter skulde finde Sted.⁵⁹⁾

S k o l e v æ s e n e t.

Omkring Midten af det 17. Aarhundrede var det sønderjyske Skolevæsen i Smeltediglen, noget nyt var ved at blive til. I Danmark blev den tvungne Skole- og Undervisningspligt først indført ved Danske Lov. I Hertugdømmet var det dog allerede tidligere fastslaaet, at Børnene skulde gaa i Skole. I det gottorpske Omraade udstedte Jacob Fabricius, der var Generalsuperintendent fra 1640 til 1645, eller hans Fader af samme Navn, en Bestemmelse herom. I det kongelige Omraade, hvortil Haderslev Amt hørte, var det den kongelige Generalsuperintendent Stephan Klotz, som gjorde en betydelig Indsats for Skolen. I 1643 udstedte han sammen med Amtmand Cai Ahlefeldt en Skolekonstitution for Flensborg Amt, som bl. a. bestemte, at Beboerne alle Steder skulde være forpligtet til at sende deres Børn i Skole. I 1646 kom der en almindelig Forordning for de Dele af Hertugdømmet, som sorterede under Kongen og hørte til Slesvig Stift. Det bestemtes heri, at der skulde tillægges Skolelærerne en vis, omend ringe, Indtægt, og samtidig skulde Folk tvinges til at sende deres Børn i Skole. For Haderslev Amt udstedtes der nogle Aar senere en særlig Forordning, dateret 20. August 1650. Skolepligten blev indskærpet, og Præsten skulde true dem, der ikke vilde lade deres Børn gaa i Skole, eventuelt anmelde dem til de verdslige Myndigheder. Der skulde kun være

en Skolemester i hvert Sogn, og Vinkelskolerne skulde afskaffes. Kun i de Byer, der laa mere end en Fjerdingvej fra Sogneskolen, var det tilladt at have en særlig Skolemester.⁶⁰⁾

I Omegnen af Haderslev By var det ligesom andre Steder almindeligt, at Degnetjenesten i Sognene forrettedes af Latinskolens ældre Disciple. I Haderslev Artiklerne fra 1528 hedder det: » . . . Vi vil ogsaa, at de Sognekirker, som ikke ligger mere end en Mils Vej fra vor By Haderslev, skal tage deres Degne fra Skolen der . . . « I 1567 blev Grænsen udvidet til to Mil. Løbedegnene var afgjort ikke populære ude i Befolkningen. I 1570 ansøgte Sognemændene i Hejls og Vejstrup Hertug Hans om at maatte faa en Sædedegn i Stedet for Løbedegnen fra Haderslev Skole. Der klagedes stadig over Løbedegnesystemet, og fra de kirkelige Myndigheders Side var man klar over, at Ordningen var til stor Skade for Skolevæsenet og havde bidraget til dettes Forfald. Skolelærerne maatte foruden Betalingen for Undervisningen ogsaa have Degneembedernes Indtægter, for at de kunde leve nogenlunde ordentligt. Under disse Forhold lykkedes det endelig i 1651 at udvirke, at Kongen ophævede Løbedegneinstitutionen for Haderslev Amts Vedkommende.⁶¹⁾

Ved Forordningen af 1650 og Afskaffelsen af Løbedegnene var der nu skabt Mulighed for at bygge et virkeligt Skolevæsen op. Helt uden Vanskeligheder blev dette Arbejde ikke, og det blev Præsterne og de øverste kirkelige Myndigheder, som maatte tage Besværet paa sig. Men i det store og hele kan der ikke være Tvivl om, at de blev støttet af Befolkningen. I 1654 klagede Sognefolkene i Hejls og Vejstrup over deres Degn Jørgen Hansen, som ikke holdt Skole i

begge Sogne. Konsistoriets Kendelse gik ud paa, at Degnen skulde holde Skole i Hejls og der undervise Børnene i Katekisme, Læsning og Skrivning. I Vejstrup skulde han skaffe en Person, som Sognet var tilfreds med. Han skulde lønne denne, og hvis denne Bestemmelse ikke blev gennemført, skulde der indsættes en anden Degn i Vejstrup. Samtidig udstedte Konsistoriet en almindelig Anordning, der indskærpede, at Degnene paa Landet skulde holde Skole og undervise Børnene i Luthers Katekisme, Læsning og Skrivning.

Og saa kom Krigen og Pesten. Folk døde som Fluer, Gaarde stod øde. Paa nogle Maaneder var Generationers Arbejde og Virke gjort til intet. For Skolereformen var disse Forhold ikke til Gavn. Men Præsterne tog ufortrødent fat, hvor de havde sluppet. I 1663 henvendte Præsterne i Tyrstrup, Stepping, Ødis og Vonsild Sogne sig til Konsistoriet og bad om at faa at vide, om Degnene ikke var forpligtet til at holde Skole. Konsistoriet udtalte selvfølgelig de samme Synspunkter, som det tidligere havde givet Udtryk for. Enten maatte Degnene undervise Børnene eller lønne en Mand til at gøre det, eventuelt finde sig i, at der blev ansat en Mand, som baade kunde være Degn og Skolelærer. Thi det kunde ikke være den kongelige Konstitutions Mening, at Undersaatterne skulde besværes med to Personer. Da Præsten i Vonsild det følgende Aar atter beklagede sig over sin Degn, som ikke holdt Skole, henviste Konsistoriet til sin Kendelse Aaret før. Hvis Degnen ikke inden fire Uger sørgede for, at Børnene fik Undervisning, skulde der indsættes en anden Degn, der tillige kunde holde Skole. Degnen Antho-nius Laurzen var ikke særlig villig til at efterkomme Formaning. Men Sognefolkene vilde have Sagen

ført igennem. Nu var det dem, der gik til Konsistoriet. Degnen højede sig. Han vilde lade Dalby Sogn fare og selv holde Skole i Vonsild. Det gik dog anderledes, thi endnu i Aaret 1664 udfærdigede Provst Rehefeld Bestalling for hans Efterfølger Matths Jensen, som var barnefødt i Vonsild.⁶²⁾ Men selv om der var en dygtig Skolelærer, var Spørgsmaalet ikke altid løst. Der skulde ogsaa være Børn i Skolen. Sognets Folk forlangte nok, at deres Børn fik Undervisning, men naar de skulde betale Læreren, saa kneb det. I 1678 oplæser Pastor Ryde i Vonsild følgende Paamindelse fra Prædikestolen: » . . . Formanes, at de som have smaa gavnløse Skolebørn, og saa uflittelig lade dem gaa i Skole, at de udi 8 Dages Hjemblivelse forglemmer, hvad de udi forrige 8 Dage lært have, Forældre vilde lade dem komme i Skole og ikke for en Helligdags Skyld, der kan om Ugen indfalde, dem 5 Dage af Skolen holde, hvorover Skolemesterens Løn og Ophold svækkes: Værer ikke saa vedholden ved den Skilling! thi den faa I udi Børnenes Lærdom med Eder af Verden i Himmelen. og er Eders bedste Skat . . . « Nogle Uger senere fik de Vonsild Folk en Opsang igen: » . . . formanes de, der have skolefærdige Børn, at de nu lade dem flittig gaa i Skole, nu Skolemesteren paa egen Bekostning haver til Bekvemmelighed færdiget deres Værelse. Eders anden Næring og Skat, I skulde udrede, forgaar, men den Lærdom, I vender paa Eders Børn, er uforgængelig og bliver i Evighed . . . «⁶³⁾

Pastor Rydes Udtalelser viser, at Læreren som Betaling for Undervisningen fik Ugepenge for de Børn, der kom i Skolen. Men i Forordningen fra 1650 var det fastslaaet, at de Steder, hvor Skolemesteren ikke havde en bestemt Løn, skulde Gaardmændene aarligt

give ham en Skæppe Korn, Kaadnerne tre eller fire Skilling, og dette gjaldt, enten de havde Børn i Skolen eller ikke. Denne Betalingsmaade maa ogsaa have været gældende i Pastor Rydes Sogne. I 1681 meddeler Præsten fra Prædikestolen, at Skolemesteren har bedt ham minde Menigheden om, at de yder ham hans udlovede Skole- og Kost-Korn. Og et Par Uger efter fastslaar Præsten, at Ugepenge ogsaa skal ydes af de Forældre, der ikke vil sende deres Børn til Skolen, ligesom han truer dem med at følge Forordningens Bestemmelser og melde dem til Øvrigheden, saa de kan blive idømt Bøder.⁶⁴⁾

I Bjert Sogn foraarsagede Skolespørgsmaalet ogsaa Strid og Kævl. I 1650'erne var der de sædvanlige Vanskeligheder med at faa Degnen til at holde Skole. Senere fik man en særlig Skolemester, men nu tog Stridighederne først rigtig fat. Skolelæreren var utilfreds med sin Stilling. Der var Kiv mellem ham og Degnen, maaske fordi den sidstnævnte ønskede at blive ham kvit, det vil sige slippe for en økonomisk Byrde. Og med Sognebørnene kævledes der om Lærerens Løn, om Skolehuset og om meget andet. Og den, der skulde se at klare alle Vanskeligheder, Præsten, var flere Gange ved at tabe Humøret.⁶⁵⁾

Degnen var ligesom Præsten en gejstlig Person, en Kirkens Mand. Men Forholdet mellem Præst og Degn var ikke derfor altid lige godt. Stridigheder hørte til Dagens Orden. Tit drejede disse sig om, hvad Degnen skulde eller ikke skulde. Man aner, at mange af dem har ment, at de ikke behøvede at lade sig kommandere med af Præsten. I 1663 var Degnen i Hejls, Chr. Espersen, stævnet til Haderslev, og det var et ordentlig Synderegister, Præsten kunde regne op. Han havde slaaet hans Tjenestekarl brun og blaa. Han vilde ikke

adlyde ham. Saaledes havde han en Dag sendt Bud til ham tre Gange, da han ikke vilde komme, og fem Søndage havde Præsten selv i Vejstrup maattet ringe med Klokken. Han havde selv bekendt, at han havde slaæet Kirkeværgen i Vejstrup. Da han blev sendt efter Vin, blev han borte i tre Dage. Præsten bagtalte han og sagde, at han nok skulde bringe ham fra Tjenesten. Degnen slap billigt. Fire Ugers Suspension. Grunden hertil var hans store Ungdom. Man haabede paa, at han kunde forbedre sig. De samme Uoverensstemmelser som i Hejls findes i flere andre Sogne. I 1654 fastslog en almindelig Konsistorialbestemmelse, at Degne paa Landet skulde ringe med Klokken, og i 1663 blev der af Konsistoriet afsagt den Kendelse, at Degnen var forpligtet til at hente Vinen. En Sag af en særlig Karakter procederedes i 1665. Degnen Christen Jensen i Vejstrup beklagede sig over, at Præsten forlangte, at han skulde tage til Hejls for at køre ham til Vejstrup og tilbage igen. Konsistoriet fandt dette Forlangende ubilligt. Det hørte ikke med til hans Embede og var til Skade for Undervisningen i Skolen, især paa de Dage hvor der holdtes Ugeprædikener.

Ogsaa med Menigheden kunde det sommetider knibe for Degnen at holde Fred. Jørgen Jensen i Hejls kan dog sikkert næppe antages at være noget typisk Eksempel. Han var i 1663 anklaget for at have slaæet Truls Mikkelsens Kone i Vejstruprød for at have borttaget to af hans Ege og skældt ham for en Skælm og Tyv. Og i Julen havde han foran Kirkedøren offentligt for Menigheden sagt, at Djævelen kunde ringe for dem. Da Degnen nedlagde sit Embede, ophævede Konsistoriet Injurieprocessen, den kristelige Udsoning og Afbeden skulde ske i Konsistoriet.

Paa Grund af Stoffets Knaphed er det meget van-

skeligt at faa Rede paa, hvad det var for Mennesker, der i det 17. Aarhundrede paatog sig den Opgave at være Ungdommens Læremestre og Vejledere. Men naar Lønnen var saa ringe, som den var, kan man næppe vente, at Menneskematerialet har været det allerbedste. Der kendes et Par Sager mod Skolemestre, men nogen almen Slutning lader sig næppe drage fra enkelte Tilfælde. Skolemesteren i Bjert Conrad Jensen havde i 1692 slaet en Dreng med en grøn Kvist, saa Hovedet var blevet blodigt. Afstraffelse var ikke forbudt, men den skulde finde Sted med de Instrumenter, som var anbefalet Skolemestrene til dette Brug. Det andet Tilfælde var fra Ødis. Christen Sommer havde søgt Seng med en Kvinde, han ikke var gift med. Han benægtede det ikke, men paastod, at han ikke havde haft kødelig Omgang med hende. Han synes dog ikke at være blevet afsat, men maatte selvfølgelig lide den sædvanlige kirkelige Straf og iøvrigt sørge for at fremlægge Attest paa, at han var blevet trolovet med Pigen.

De her fremdragne Oplysninger om Skolevæsenet i det 17. Aarhundrede er kun spredte og tilfældige. En fuldstændig Bearbejdelse af Stoffet vil selvfølgelig kunne give et mere detailleret og fyldigt Billede. Men selve Helhedsbilledet staar dog sikkert fast. Der blev i dette Aarhundrede lagt et Grundlag, hvorpaa der kunde bygges videre. Vanskelighederne var mange, men Præsterne og Myndighederne gjorde et godt og dygtigt Arbejde, som de fortjener al mulig Anerkendelse for.

Noter til Afsnittet om Indherrederne
og Nørvang-Tørrild Herreder.

- 1) Kirkehistoriske Samlinger 2, Række VI, 652 ff.; Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II, 488 ff.
- 2) Landemodeprotokollerne findes i Ribe Bispearkiv i Landsarkivet i Viborg (jvnt. dog ogsaa Det kgl. Bibliotek: Ny kgl. Samling 4, 2725). Naar intet andet bemærkes, er den følgende Skildring bygget paa dem.
- 3) J. J. Ravn: Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder, 198 ff.
- 4) Forordning af ²³/₃ 1629 (H. F. Rørdam: Danske Kirkelove III, 149 f.)
- 5) Ernst Möller: Schüler und Lehrer der Husumer Gelehrten-schule von 1499—1852, Nr. 285 og 409.
- 6) Aabenraa Retsprotokol 1672 ⁵/₁ (Landsarkivet i Aabenraa).
- 7) Th. O. Achelis: Aus der Geschichte des Haderslebener Johann-neums (Quellen u. Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins VIII), 37, Nr. 186.
- 8) Ensted Præstearkiv: H. 3. Genealogiske Optegnelser ved-rørende Slægter i Ensted Sogn (Landsarkivet i Aabenraa).
- 9) Smln. Vejle Bys Historie, 204.
- 10) Kongens Brev findes i Vejle Bibliotek. Med Hensyn til Peder Oldenborgs senere Skæbne se Vejle Amts Aarb. 1932, 34.

Noter til Afsnittet om de otte Sogne.

- 1) I Haderslev Provstearkiv i Aabenraa.
- 2) Konsistorialprotokollen 1657—71, p. 121. Schriften des Ver-eins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte VII, 461 ff.
- 3) Naar der i det følgende ingen Kildeangivelse findes, bygger Fremstillingen paa Konsistorialprotokollerne.
- 4) Angaaende dem, der var udelukket fra Sakramentet, se Von-sildpræstens Fortegnelse 1681 i Vejle Amts Aarbøger 1910, 134 f.
- 5) Vejle Amts Aarbøger 1929, 126.
- 6) A VI, 74, i c (Landsarkivet i Aabenraa).
- 7) Vejle Amts Aarbøger 1910, 132.
- 8) Kolding Borgerskabsprotokol i Landsarkivet i Viborg.
- 9) A VI, 74, i c.
- 10) Konsistorialprotokollen 1657—1671, 175 f., Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse, 384, hvor Spørgsmaalet om Da-teringen er indgaaende diskuteret.
- 11) Haderslev Provstearkiv: Vonsild; Hejls-Vejstrup; Taps (Landsarkivet i Viborg).
- 12) Haderslev Amtsarkiv, Provstesager Nr. 22; Haderslev Prov-stearkiv: Bjert (La. i Viborg). Angaaende Stolestadestridigheder i Stenderup Sogn se F. L. Hansen: Strejflys over Stenderup By og Sogns Historie igennem Tiderne, 125 f.
- 13) Aarvog for dansk Kulturhistorie 1892, 1—60.
- 14) Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchen-geschichte VII, 475.
- 15) Jyske Samlinger, 4. Række, IV, 299 ff.

- ¹⁶⁾ Gustav Bang: Kirkebogsstudier, 66.
- ¹⁷⁾ Sammesteds, 67.
- ¹⁸⁾ Materialet, hvorpaa disse og de fleste Undersøgelser er bygget, er hentet fra: Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten, I—III.
- ¹⁹⁾ Archiv für Kulturgeschichte XVIII; Personalhistorisk Tidsskrift, 10. Rk., III, 98 ff., 294 ff., XVI, 67.
- ²⁰⁾ Angaaende Studenterne fra Haderslev Latinskole se: Aus der Geschichte des Haderslebener Johanneums (Quellen und Forschungen VIII) og Personalhistorisk Tidsskrift, 2. Rk., II, 134 ff.
- ²¹⁾ Archiv für Kulturgeschichte XVIII, 3, 299. Sønderjydske Aarbøger 1933, 55 f.
- ²²⁾ Dänische Bibliothek VII, 423 ff.; Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig I, 391 ff.
- ²³⁾ Archiv für Kulturgeschichte XVI, 68 f.
- ²⁴⁾ Allen: anf. Sted I, 395.
- ²⁵⁾ Allen: anf. Sted I, 395 ff., Archiv für Kulturgeschichte XVIII, 301.
- ²⁶⁾ Th. O. Achelis i Archiv für Kulturgeschichte XVIII, 301.
- ²⁷⁾ Anførte Sted I, 399.
- ²⁸⁾ Haderslev Provstearkiv: Sager angaaende de enkelte Sogne: Vonsild—Dalby; Bjert.
- ²⁹⁾ Wisbechs Almanak 1886.
- ³⁰⁾ I Landsarkivet i Aabenraa.
- ³¹⁾ Ernst Feddersen: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins II, 404.
- ³²⁾ Wisbechs Almanak 1886.
- ³³⁾ Haderslev Provstearkiv: Sager angaaende de enkelte Sogne: Vonsild—Dalby.
- ³⁴⁾ Paa Grund af for tidligt Samleje med sin Hustru. Rhode: Anførte Sted, 352.
- ³⁵⁾ Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten II, 215.
- ³⁶⁾ Haderslev Provstearkiv: Stenderup Sogn: Schriften des Vereins für Schleswig-holsteinische Kirchengeschichte VII, 485 f.
- ³⁷⁾ Rhode, 372.
- ³⁸⁾ A VI, Nr. 74, i. c.
- ³⁹⁾ Haderslev Provstearkiv: Bjert Sogn, A VI, Nr. 74 i. c. Vejle Amts Aarbøger 1927, 128.
- ⁴⁰⁾ Ernst Feddersen: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins II, 116.
- ⁴¹⁾ Ernst Feddersen: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins II, 416.
- ⁴²⁾ En udførlig Beskrivelse af Præstegaarden i Stenderup findes i F. L. Hansen: Strejflys over Stenderup By og Sogns Historie, 137 f.
- ⁴³⁾ I Haderslev Provstearkiv.
- ⁴⁴⁾ A VI, 74 I. c. En meget udførlig Redegørelse findes i Haderslev Amts store Jordebog, 1706 ff. (i Rigsarkivet).
- ⁴⁵⁾ I Vidisser af 1625, hvoraf Afskrifter i A VI, 74, i. c., 227 ff., jvnf. F. L. Hansen: Anførte Værk, 138 ff.

- ⁴⁶⁾ Sønderjydske Aarbøger 1941, 91 f.
- ⁴⁷⁾ Wimpfen i Staatsbürgerliches Magazin X, 590; Becker: Haderslev Provstis fælles Kirkekasse.
- ⁴⁸⁾ Haderslev Provstearkiv: Ødis (La. i Viborg).
- ⁴⁹⁾ A VI, 74, i. c., 229.
- ⁵⁰⁾ A VI, 74, i. c., 229 ff.
- ⁵¹⁾ Angaaende en Indberetning fra 1721 om Stenderup-Præstens Indtægter se: F. L. Hansen: Anførte Værk, 144 ff.
- ⁵²⁾ Vejle Amts Aarbøger 1910, 126 f.
- ⁵³⁾ Aller Præstearkiv: Pastorat-Dokumenter I (La. i Aabenraa).
- ⁵⁴⁾ Ugift Mand uden Husstand.
- ⁵⁵⁾ Vejle Amts Aarbøger 1929, 125 ff.
- ⁵⁶⁾ Haderslev Provstearkiv: Bjert Sogn.
- ⁵⁷⁾ De gamle Kirkeregnskaber for de otte Sogne er nu afleveret fra Landsarkivet i Aabenraa til Landsarkivet i Viborg. I Haderslev Provstearkiv findes der dog fra det 17. og 18. Aarhundrede en Del Kirkeregnskaber, omfattende samtlige Sogne i Provstiet, altsaa ogsaa de otte Sogne. Den ovennævnte Fortegnelse over Kirkernes Indberetninger fra 1564 findes dels i de gamle Regnskabsbøger, dels i en særlig Protokol, omfattende alle Provstiets Sogne (Haderslev Provstearkiv).
- ⁵⁸⁾ A VI. 74. i. c. For det 16. Aarhundredes Vedkommende jvf. Otto Kier: Tiendevæsnet og den fælles Kirkekasse, 86.
- ⁵⁹⁾ Der findes en ret udførlig Litteratur vedrørende den fælles Kirkekasse. De vigtigste Fremstillinger er af Wimpfen i Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte 1831. 493 ff., Otto Kier: Haderslev Provstis fælles Kirkekasse og dens Administration, Becker: Haderslev Provstis fælles Kirkekasse. Der er Uenighed mellem Forfatterne med Hensyn til Kirkekassens Oprindelse. Wimpfen og Kier mener, den gaar tilbage til før Reformationen, men Becker har ganske afgjort Ret i, at dette beror paa en Misforstaaelse.
- ⁶⁰⁾ Sønderjydske Aarbøger 1941, 115 ff.; Rendtorff: Die schleswig-holsteinischen Schulordnungen (Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte I, Række II), 239 f., 41 ff.; Th. O. Achelis: Deutsche und Dänische Schulen einer Schleswiger Grenzstadt im Wandel der Jahrhunderte, 11 f.; Vejle Amts Aarbøger 1907, 86 f.
- ⁶¹⁾ Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte VII, 420 ff.
- ⁶²⁾ Vejle Amts Aarbøger 1907, 106.
- ⁶³⁾ Wisbechs Almanak 1884; Vejle Amts Aarbøger 1910, 122.
- ⁶⁴⁾ Vejle Amts Aarbøger 1907, 116 f.
- ⁶⁵⁾ Vejle Amts Aarbøger 1939, 108 ff.; Haderslev Provstearkiv: Bjert Sogn og Skolesager: Bjert Sogn.

FRA DEN GAMLE LANDSBY

AF AUGUST F. SCHMIDT

I den for Studiet af dansk Bondehistorie betydningsfulde Samling: »Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskraaer« I—V (1904—1938) ved *Poul Bjerger*, *Thyge J. Søegaard* og *Aug. F. Schmidt* findes fra *Vejle Amt* følgende 22 Bylove: *Vejle* I fra 1631, 35 Paragraffer. II fra 1636, 10 Paragraffer. Endvidere et Stykke af en Vide fra 1610 og en lignende fra 1632 paa 2 Paragraffer. *Fredericia* Videbrev fra 1695 (ialt 15 §). *Kolding* I fra 1556 (13 §). II fra 1616 (4 §). III fra 1714 (3 §). IV fra 1738 (9 §). V fra 1740 (8 §). — Fra Landsogne er Vedtægterne fra disse Steder: *Skerrildgaard*, Nebsager S. (Bjerger H.) fra 1674 (5 §). *Hyrup*, Stovby S. (Bjerger H.) fra 1674 (kun et enkelt Kapitel kendt). *Vindelev* S. (Nørvang H.) fra 1774 (15 §). *Lindved* (Sindbjerg S., Nørvang H.) fra 1747 (56 §). *Sindbjærglund* (samme Sogn) fra 1748 (57 §). *Kongsted* og *Torp*, Bredstrup S. (Elbo H.), fra 1666 (kun sekundære Oplysninger med Omtale af et Par Poster af Videbrevet). *Gaverslund* S. (Holmans H.) fra 1781 (2 §). *Andkær*, Gaverslund S. (Holmans H.) fra 1758 (29 §). *Børkop* (Gaverslund S., Holmans H.) fra 1723 (15 §). *Skærup* S. (Holmans H.) fra 1756 (19 §). *Eltang* S. (Brusk H.) fra 1667 (2 §). *Almind* S. (Brusk H.) I fra 1709 (25 §). II med

4 Tillægsparagraffer (ialt 29 §). Landsbylovene for Vejle Amt findes trykt i Vider og Vedtægter II, 401—472. III, 408—10. IV, 312—323. V. 102—112. Endvidere kan nævnes, at der i *Erik Pontoppidans Danske Atlas IV* (fra 1768) S. 142, 144 omtales Vedtægter for Bønder fra *Stenderup Sogn* (Hatting H.) og *Skjold Sogn* (Bjerger H.). Hvis disse Vedtægtsbrevne ikke er forsvundne, lykkes det maaske engang at finde dem.

Nær beslægtet med Landsbylovene er den Vedtægt for *Kodriften* fra *Starup Sogn*, der blev udformet $\frac{2}{10}$ 1739, bestaaende af 12 Poster, hvori Bymændene vedtog, sluttede og med hverandre indgik og samtykkede om forskellige Bestemmelser angaaende deres »Kohauge«, der var en Del af Byens Alminding og var beliggende mellem Nørreskoven og Vesterskoven.¹⁾ Det er ogsaa Bidrag til Oplysning om gammel Sædvaneret i Landsbyerne, vi finder i Vedtægter fra 1756 og 1761 om *Gæslæg* i *S. Stenderup*. Disse Vedtægter er fremkommet i Anledning af Rivninger om Antallet af Dyr til Græsning. Vedtægterne indeholder Oplysninger om Fordelingen af Dyr til de forskellige Bymænd. Vedtægten fra 1761 specificerer Arealerne, som de enkelte Bymænd havde Raadighed over.²⁾ Fra Sønder Stenderup er overleveret den udførligste Vedtægt fra vort Land, der forefindes om *Bytyren*. I 1575 blev Bymændene enige om her at holde tre Tyre baade Vinter og Sommer. Det er et ret udførligt Dokument fra saa gammel en Tid som 1575, vi har fra *S. Stenderup*³⁾

¹⁾ Poul Lindholm i *Vejle Amts Aarb.* 1908, 127—32. Refereret i *Lindholms Bog: Starup Sogn* (1911), 43—49.

²⁾ F. L. Hansen: *Stenderup By og Sogns Historie* (1935), 60—68.

³⁾ Optrykt i min *Bog: Bytyr og Byorne* (1934), 14—15 og hos F. L. Hansen, *anf. Værk*, 49—51.

om Bytyrsinstitutionen, som der ellers ikke synes at være indhentet særlige Oplysninger om andet Steds fra i Vejle Amt.

De nu kendte Vider og Vedtægter fra Amtet stammer fra Tiden 1556 (*Kolding I*) til 1781 (*Gaverslund S.*). Medens Koldings ældste Videbrev indeholder fortrinlige Oplysninger om Markvæsen og Markmand i Tiden kort efter Reformationen er det i Gaverslund-Vedtægtens to Poster Oplysninger om Markled og Gadedamme, man finder. — Som det ses af Paragraftallene er flere af Viderne (*Vejle I, Lindved, Sindbjærglund, Skærup, Almind*) temmelig udførlige, medens Hovedparten er ret korte, fra 15 og ned til et Par Poster. Enkelte Love kendes kun gennem Retstrætter, hvorved der i Tingbøgerne er blevet henvist til Landsbylove, hvis Bestemmelser man saa kunde anvende ved Afgørelsen af Sagen (se *Kongsted og Torp, Eltang*).

Da Vider og Vedtægter indeholder en Række lærerige Oplysninger om Sædvaneret og Skikke i de gamle Landsbyer og i Købstæderne, er det for Forskningen af betydelig Værdi, at man har disse retshistoriske Kilder gjort let tilgængelige,⁴⁾ da man i dem paa en tit særegen levende Maade faar et Indtryk af det daglige Liv, som det førtes i de sammenbyggede Fællesskabslandsbyer rundt i Danmarks Sogne. Man finder i Virkeligheden ingen Kildeskrifter, der sætter Nutidsmennesker mere lyslevende ind i Befolkningens Tankegang og Livsvilkaar i Stavnsbaandets Dage end hine gamle Bestemmelser, der var fremgaaede af Slægtleds Forhandlinger og Drøftelser paa Bystævnet. Vi hører i dem om Oldermænd og Bylav, Byhorn, Tromme og Talliepinde, om Mødetid og Mødested for Bymændene, naar de skulde samles til Grandemøde, hvor man ofte

⁴⁾ Jfr. min Bog: Studier i Vider og Vedtægter I (1937).

drøftede Forholdene i Byvangene — tit Konflikter, der var opstaaet som Følge af Brud paa Markfreden —, og Tiden for Begyndelsen af vigtige Arbejder som Sædetiden, Slet og Høst. Vi faar at vide, hvad Byhyrde, Markmand og Bysmed fik i Løn og hvad de skulde bestille for den, og vi belæres om, hvorledes Bymændene havde at opføre sig i Gildeshuset — o. s. v. Landsbylovene bærer ofte Præg af litterær Smag, idet de er nedskrevne af Herregaardsskrivere, Tingbogførere, Præster og andre Personer, der kunde føre en Pen; men det er dog lykkedes at overføre paa dem friskt fra Folkesproget megen djærv Enfold og Fynd. En stor Del af Landsbyernes Vedtægter er Straffebestemmelser; deraf Benævnelser *Vide* (oldn. *viti*, Straf; jfr. *Hel-vede*. Straffen i Hel, i Helvede). Der meddeles, hvor stor Bøden er for Overtrædelse af den eller den Bestemmelse. Landsbyvedtægtens Omraade falder i Reglen sammen med den enkelte By. Deraf ser vi, at der i *Sindbjærg* Sogn findes Love for baade *Lindved* og *Sindbjærglund*; disse Love er dog omtrent enslydende, og der er ingen Tvivl om, at Lindvedloven er Forlæget for Sindbjærglundloven. Fra *Gaverslund* Sogn findes Vedtægter fra hele tre Byer: *Gaverslund*, *Andkjær* og *Børkop*. I *Bredstrup* Sogn har der antagelig været Vedtægter for *Kongsted* og *Torp* Byer. — Der har jo eksisteret mange flere Landsbylove end dem, der indtil nu er fundne. Af forskellige Ytringer i Tingbøger og andetsteds, eller af Brudstykker af Bylove, som undertiden findes indskrevne i Tingbøger (jfr. Hyrup, Kongsted, Eltang), kan det ses, at der i denne eller hin By har været en Lov, som nu er forsvundet eller i bedste Fald ikke fremdraget fra Arkivernes mangfoldige Gemmer. En Landsbylov, der skulde have retsgyldig Virkning i Grandelavet, skulde

læses paa Tinge. Undertiden anvendtes den Form, at Beboerne paa Tinge søgtes til at vedtage eller underskrive den. I senere Tid indhentedes næsten altid Herskabets Samtykke, selv om Vedtægten ikke skulde omfatte Hovedgaardsjord, og engang imellem var det endog Herskabet, der selv tog Initiativet til Nedskrivningen. Der haves kun faa Spor af, at det offentlige har blandet sig i Affattelsen af Vedtægterne. De drejer sig i første Linie om Landsbyens Forfatning, og hvor det er *Købstadsviden*, der er Tale om, indeholder de hyppigst Bestemmelser om Købstædernes *Bymarker* og de dermed forbundne Kulturforhold. Det er nu saa heldigt, at der om Vejle Amts tre Købstæder findes udførlige Købstadshistorier, der i Enkeltheder oplyser om Kulturbaggrunden for de nævnte Stæders Markforordninger. I *Vejle Bys Historie*, redigeret af C. V. Petersen (1927), findes S. 90—91 Referat af og Kommentar til Vejles Vider og Vedtægter. I samme Værk findes S. 71, 86, 89, 155—165 udførlige Oplysninger om Forhold Markjorderne vedrørende. En stor Mængde Oplysninger om Vejle Bymark findes endvidere i *Johan Hvidtfeldts Afhandling om Vejles Historie i Vejle Amts Aarbøger 1933*, 135—65. Vider og Vedtægter er udnyttede i Hvidtfeldts Arbejde.

P. Eliassen har i sin Bog: *Kolding fra Middelalder til Nutid* (1910), 363 ff., udførlige Oplysninger om *Koldings* Markjorder, navnlig om Byhyrden og hans Arbejde (refereret i *Hugo Matthiessens Arbejde: Gamle Gader*, 1917, 85 ff.). Væsentligt Referat efter Eliassen er ogsaa en udførlig Artikel i *Kolding Folkeblad* ^{10/5} 1932 af »Den gamle Koldingenser« om Markskel og Byfred i ældre Tider i og ved Kolding.

Om *Fredericias* Bymarker finder man gode Enkeltheder i *J. F. Kiørs Afhandling: Bidrag til Fredericias*

Historie i Vejle Amts Aarb. 1935, hvor der S. 147 berettes om Byens Oldermænd og Markmand. Sidstnævnte holdt Øje med Kvæg og Jorder og fungerede som Ordenshaandhæver i Vangen.

Selv om *Poul Lindholm* ikke i sin Bog: *Almind Sogn* (1927) omtaler *Almind Vedtægt* fra 1709 med sine 25 § plus de fire Tillægsparagraffer, finder man dog i hans Arbejde alle Oplysninger om Baggrunden for den, hvorfor det vilde være rimeligt, om Loven var blevet optrykt i *Lindholms* fortrinlige Bog. Lokalhistorikere faar i det hele taget en Række lærerige kulturhistoriske Detailler til Givende, naar der fra det Sogn, de skriver om, kendes en *Vide* og *Vedtægt*.

Landsbylovene blev udarbejdede og givne for gennem deres Bestemmelser at kunne overholde god Skik og Orden i de gamle straatækte Bondebyer. Det var trygt at vide, at intet blev foretaget, uden at samtlige Grander i hver By havde drøftet de foreliggende Spørgsmaal nøje igennem. Forhandlingerne om de enkelte Sager blev førte paa *Bystævnet* eller *Grandepladsen* (Grande betyder Bymænd). Dette Byens officielle Samlingssted fandtes almindeligvis centralt beliggende i Landsbyen.

Landsbylovene oplyser næsten aldrig om *Bystævnets* Beliggenhed og Udseende. Det er derfor ad anden Vej, man maa erholde Oplysninger om disse Raadslagningspladser. Fra *Nørre Bjert* meddeles saaledes i *Evald Tang Kristensens* *Jysk Almueliv*, Tillægsbind I, Nr. 1595, efter Meddelelse fra Chr. V. A. Simonsen, Kolding, at paa Nr. Bjert Gade, hvor Vejen drejer ned til Drejens, har der forhen ligget nogle store Sten, som kaldtes *Tingstenene*. Der sad Bymændene og holdt Raadslagning. — I følgende Optegnelse gives der gode Oplysninger om *Stævnet* i *Højen By* (Jerlev Herred).

Denne By angives at have været meget større end nu, der er dels købt Jord sammen, og dels er der mange Gaarde udflyttede. »500 Alen omtrent Syd for Byen er *Stævningbanken*, hvor der i ældre Tid har ligget en hel Del store Sten, som brugtes til at sidde paa ved Bystævnet, hver Mand havde nemlig sin, og Stenene er ført derfra omkring ved 1844, da de brugtes ved Kolding Landevejens Anlæg. Paa Bystævnet forhandles saa Byens Anliggender. Stedet er paa Anton Jessens Mark, og det er endnu en høj Banke, der er spids til alle Sider.«⁵⁾

I *Egtved* (Jerlev H.) fandtes Bystævnet ved Siden af den nu opfyldte Bydam. Ved Stævnet stod Aske-træer. Landevejen gaar nu tværs over Pladsen. Der var i 1918 ingen, der kunde huske, at Stævnet havde været i Brug. Bymændene samledes i Oldermændens Hjem. Den sidste Oldemand i *Egtved* var Jens Jespersen. Det var altid den ældste Mand i Byen, og han beholdt som Regel Bestillingen til sin Død. Den sidste Oldemand i *Refsgaard* var Gaardejer Kristen Ebbesen. I *Outrup* var Optegnerens Bedstefader den sidste, der bestred Oldermændshvervet. Han døde i Begyndelsen af 1880'erne, og ingen blev udnævnt efter ham, Stillingen havde tabt sin Betydning. I Søren P. Sørensens Bedstefaders, Søren P. Christensens Oldermændstid forefaldt en lille morsom Begivenhed, fortalt af en gammel Mand, der viser, at Bymændene ogsaa drøftede andet end Byens Tarv, naar de kom sammen. Det var en Foraarsdag, o. 1850, at Bymændene havde synet Hegn en Søndag Eftermiddag. Efter endt Forretning kom de ind til Grd. Hans Andersen og var da en Del

⁵⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, Ny Række III (1931), Nr. 842. Meddelt af Morten Mortensen, Højen, 1909. Jfr. J. J. Ravn: Højen Sogn (1929), 55, 89.

paavirkede af Spiritus. Her fik de noget mere og kom til sidst op at trættes. Oldermænden lod Hans Andersen høre, at »det var nogen skidt Fruentimmer, han havde«. Hans A. »blev vred i høj Grad«, fortæller min Kilde, der tjente som Karl i Gaarden, fo'r op og pegede paa mig, der sad i Dagligstuen og spiste Mellemmad, og sagde: »Det er han Mester for.« Han mente, at jeg havde løbet med Sladder. Jeg blev naturligvis ogsaa vred, da jeg vidste mig fri, det ene Ord tog det andet, og det endte med, at vi skiftede op paa Stedet, jeg pakkede mit Tøj og forlod Gaarden med det samme. Hvordan Bymændene blev enige igen, ved jeg ikke.⁶⁾

Fra Bjerger og Hatting Herreder fortæller *Frands Holm*, at i *Ørum, Skjolde, Stenderup, Hyrup* o. fl. St. hører vi om Bystævnet;⁷⁾ men nærmere Oplysninger om dem giver Holm ikke.

I *Viuf* (Brusk H.) har man paa udmærket Maade bevaret Mindet om det gamle Bystævne, der forlængst er forsvundet. I Maj 1929 rejste man paa Stævnets Plads en Stensætning, der øverst bærer en Mindesten. Paa denne er indhugget følgende Indskrift. »Til Minde om det gamle Bystævne i Viuf rejstes denne Sten af Viuf Sogns Beboere den 25. Maj 1929.«⁸⁾

Bystævnet i *Fredsted* (Starup S.) holdtes dér, hvor Vejen, der gaar forbi Skovlykke, støder til Vejen, som fører forbi Toftvang. Der havde man i 1911 endnu i Mands Minde kunnet se de store Sten, hvorpaa Bymændene sad, naar de forhandlede Byens Anliggender.

⁶⁾ Opt. 1918 af Søren P. Sørensen, Egtved (D. F. S. 1906 46: 2344). Søren P. Sørensen: *Min Barndoms By* (Vejle Aarb. 1927, 54).

⁷⁾ Frands Holm: *Fra Bjerger og Hatting Herreder* (1922), 38—40.

⁸⁾ Kolding Folkeblad 18/6 1929.

I *Starup* var Bystævnet der, »hvor nu Dyrslæge Hørlyk bor«. ⁹⁾

I *Grønninghoved* blev der holdt Grandestævne ved Branddammen paa Trekanten uden for Mikkel Iversens gamle Bulgaard, hvor nu Statsskolehjemmets Avlsbygninger ligger. Der blev holdt Stævne her til sidst i 1880'erne. I de senere Aar blev det holdt i den nu nedlagte Vejstrup Kro. Den sidste Formand for Grandestævnet var Peter Krag. I den sidste Tid Stævnet blev holdt, indskrænkedes Virksomheden til Fordelingen af Vejgrøfternes Græs. Det var de smaa Jordbesidderes hævdvundne Ret, man herved beskæftigede sig med i Grandestævnets sidste Virketid. ¹⁰⁾

Et storartet Indtryk af gammelt Stævneliv faar vi ved at stifte Bekendtskab med *Poul Madsens* Meddelelse fra *Gadbjerg* til *E. Tang Kristensen*: »Der var en Stævnegaard her i Gadbjerg ligesom i andre Byer, og der holdt Bymændene selv Stævne. Saa var der hvert Aar en Videfoged, og det gik paa Omgang imellem Mændene. Han skulde have alle Bylammene en Maaned, mens de blev vænte fra Patten, for at samle Gødningen af dem, og derfor skulde han give fire Potter Brændevin og to Brød. Bymændene skulde saa samles Mortensdag og drikke det Brændevin. Videfogden havde en Indretning som en Faareklove med en bred Spaan paa for hver Mand i Byen. I hver Spaan var der et Hul, for at man kunde trække dem paa Kloven, og saa var der et Bogstav indtallet paa hver Spaan. Det var den Mands Navn, som Spaanen tilhørte. Saa stod han der med Kloven, naar nu Mændene var samlede, og tog ved en Pind og nævnede

⁹⁾ Poul Lindholm: *Starup Sogn* (1911), 42 f.

¹⁰⁾ Jens A. Petersen: *Sønden Kolding Fjord* (Vejle Amts hist. Aarb. 1936, 174 f.).

Mandens Navn samt spurgte dem alle sammen, om der var nogen, den Mands Kreaturer havde gjort Skade. »Ja,« siger saa en, »hans Heste har ødt mig saa meget som en Trave Korn.« Ja, saa tager Videfogden en Kniv og skærer en Skure i Kanten af Spaanen. Det betød en Skilling. Om der saa aldrig var gjort saa stor Skade, var det ikke mere end en Skilling, det var lige meget, om der var gjort Skade paa en halv Trave og paa to, tre Traver. Saadan blev han ved at gaa det igennem for hver Mand, indtil han havde haft fat i alle Spaanerne og faaet skaaret alle de Skurer, der skulde skæres. Saa blev der gjort op, hvor mange Skurer der var, og talt efter, hvor mange Indtægtspenge der var, og saa blev der købt Brændevin for dem, og det blev drukket op den samme Aften tillige med de fire Potter, som Videfogden skulde give. Mændene samledes ved ham, og der sad de og drak. Nu var de jo ikke vant til at faa Brændevin og kunde ikke taale ret meget, og naar de saa havde faaet lidt i Hovedet, blev de skjelagtige og kom op at slaas. »Din Prakker!« raabte en, »hvorfor vilde du sige det om mine Heste? Saa kom a til at betale den Skilling o. s. v.« En Skilling var jo lige saa meget i de Tider som en Specie nu om Stunder. Saa sad de ogsaa og spiste de to Brød, og naar det var rigtig svart, gav Konen dem en bitte Ost, og saa fik de dem et bitte Stykke Ost og Brød imellem Stunder. Det næste Aar gik det til Naboen, for ingen var Videfoged mere end et Aar ad Gangen.¹¹⁾

Det er heller ikke uden Ynde at læse, hvad P. Pedersen, Fredericia, fortalte til E. Tang Kristensen om Forholdene i *Vork* i Egtved Sogn: »Bymændene i Vork havde i ældre Tid Ord for at være nogle raa Svire- og

¹¹⁾ E. T. Kristensen: Jysk Almueliv I, Nr. 10.

Slagsbrødre. Naar de kørte til Vejle, havde de gerne 5 Vognkæppe i Vognen, og den ene var løs og laa bagi. Paa Grund af deres Raahed kaldtes de af Omegnens Folk »di Vork Tyrke«, og Byen kaldtes »Det lille Tyrki«. Yngre, nye Mænd, der kom til Byen og ikke vilde indordne sig under de gældende Regler og Vedtægter, blev lagte for Had. »Du skal *et* kom her aa leg nye Skekker aap.« De havde en Bysmed, der smedede for Dagløn og for Brugen af en Jordlod paa flere Tønder Land. Aarlig holdtes hos ham et stort Gilde, og her blev Smederegningerne opgjorte. Han skulde have Dagløn for alt nyt Arbejde, hvorimod han skulde gøre Reparationsarbejde gratis. Jordloddens Skatter og Afgifter skulde fordeles paa Bymændene. Mændene sad ved det Gilde ikke alene den Nat over, men ogsaa næste Dag og svirede.¹²⁾

I Tilslutning til de anførte Optegnelser fra 1880—90'erne ved Evald Tang Kristensen skal Opmærksomheden henledes paa Gartner *Theodor Buchs* fortrinlige Meddelelser fra *Tiufkær* i Smidstrup Sogn (Holmans H.), hvor man til ned imod vor Tid sammenkaldte Bymændene til Stævne ved at sende en *Dovendank* rundt. Saaledes benævntes *Byens Kæp*, hvorpaa var anbragt en Seddel, hvorpaa der stod skrevet, i hvad Anledning der blev holdt Bystævne. Kæppen skulde bringes fra Mand til Mand.¹³⁾

Foruden Præst og Degn samt Grandefogden fandtes der i de gamle Landsbyer et Par Mænd, der lønnedes af Byens jordbesiddende Folk i Fællesskab. Her skal først nævnes *Bysmeden*, der var afhængig af de Bestemmelser, der blev vedtaget af Grandelaget. Han fik sin Løn udbetalt i Naturalier, beboede Byens Smede-

¹²⁾ E. T. Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind VI, Nr. 84.

¹³⁾ Se nærmere Vejle Amts Aarbog 1936, 197—98.

hus og havde til sit Underhold en Smedelod, nogle faa Tønder Land til Underhold af en Ko eller to. Paa Smededagene stod Folk selv i Smedien og trak Blæsebælgen og gjorde Tjeneste med Forhammeren. Naar Hestene skulde skoes, holdt de selv Hestenes Ben op. Man lagde selv Jern og Brændsel til. Brændselet var for det meste Tørv og Trækul fra Bagningen. Stenkul brugtes næsten ikke, da de skulde købes. Smeden fik saadan en Dag Kosten hos Kunden. Bønderne havde fast Aftale med Smeden om, hvor meget de skulde give i Penge eller Arbejde Aaret rundt for et Par Hestes Skoning, for Smedearbejdet paa en Plov og en Harve og for Træskoringe til Gaardens Folk. Ud over det trængte man ikke til meget Jernarbejde, og det gik delvis med i samme Køb (*Erritsø.*)¹⁴⁾ — I Vejle Amts historiske Aarbøger har *Chr. H. Møller* fortalt om Smeden og Smededagen og om Arbejdet i en Gaardsmedie (se Aarb. 1918, 78—79. 1936, 222—25). Møllers Skildringer er fra *Giveegnen*. Det er ogsaa gode Oplysninger, man finder om Landsbysmeden i *Starup-egnen* i *Poul Terps* Bog: *Erindringer fra en dansk Bondes lange Liv* (Memoirer og Breve, 1923, 60—61). Af en anden Karakter er *N. P. Jensens* Bidrag i *Vejle Amts historiske Aarbog* 1913, 208—214 om det gamle Smedeembede i *Ølholm*. Og nu er vi ved den bedste Skildring, der fra vort Land forefindes om et gammelt *Smedegilde*, nemlig *J. P. Jakobsens* Afhandling i *Danske Studier* 1904, 225 ff., om *Smedens Mortensgilde* i *Højen Sogn* (Jerlev H.).¹⁵⁾ Gildet i Højen var som andre Steder en kontraktmæssig Ydelse fra Smedens Side, for hvilken Forpligtelse der til Gengæld gaves ham »2 Skp. god Byg og 12 Lpd. godt Hø af hver

¹⁴⁾ Rasmus og Henrik Ussing: *Minder fra Erritsø* (1915), 44 f.

¹⁵⁾ Optrykt i min Bog: *Landsbysmeden* (1932), 42—47.

Heelgaards Part eller i Forhold dertil«. Smedens Mortensgilde holdtes i Højen til omved 1890.

Mortensgildet i *Almind* bestod oprindelig kun af Ejerne af gammelt Hartkorn, de bidragydende og Byens Smed, men nu om Stunder kan enhver bosiddende Almindmand blive Medlem. I Almind eksisterer Mortensgildet endnu, og i 1916 optog de *Møsvraa* Folk Skikken, men til Mortensgildet dér tager Mændene deres Koner med.¹⁶⁾ Mortensgilderne har deres Oprindelse i Middelalderen og er interessante Vidnesbyrd om, hvorledes gamle Lavsskikke i Landsbyerne har kunnet holde sig i Live til vor Tid.

Den anden »Embedsmand«, der her tænkes paa, er *Byhyrden*, der i Fællesskabslandsbyen beklædte et Hverv, som i social Henseende omtrent kunde sidestilles med Bysmedens, ihvorvel det ikke krævede nær saa megen personlig Dygtighed at passe Landsbyens samlede Kvægflod i Løsdrift paa Bymarken som at ordne de skarpe og bidendes Redskaber hjemme i Bysmedien. Det kan derfor nok se underligt ud, at der er overleveret meget mere kulturhistorisk Stof om Byhyrden end om Bysmeden, men saaledes er det nu.¹⁷⁾ I Vider og Vedtægter er der langt flere Bestemmelser om Byhyrden end om Smeden, og i en senere Tids Folkemindeoptegnelser indtager Byhyrden større Plads end de flittige Smede, der svang Hamrene i Danmarks Bondebyer.

I *Harte* (Brusk H.) laa i 1917 *Hyrdehuset* endnu paa samme Plads, hvor Byhyrden for Aarhundreder siden om Morgenen ved Hornets Toner kaldte Byens Kvæg sammen for at vandre ud paa Udmarkerne. I 1914

¹⁶⁾ Poul Lindholm: *Almind Sogn* (1927), 105—107. Jfr. *Vejle Amts hist. Aarb.* 1905, 166.

¹⁷⁾ Se min Bog: *Byhyrder* (1928).

blev der ved et Vejanlæg forbi Huset gravet en svær Egepæl op af Jorden. Gamle Folk mente, at Byhyrden havde benyttet Pælen til i Nødsfald at binde Kvæget ved.¹⁸⁾ — I *Højen Kirkebog* er i 1717 nævnt Jørgen Hyrde i *Stubberup* og 1729 Anders Hansen, Hyrde sammesteds. Man havde ogsaa her en *Markvogter*, der skulde paase, at intet fremmed Kvæg kom ind i Bymarken. 1741 nævnes Peter Swandt, Markvogter i *Horsted*.¹⁹⁾ — I *Vejle* skulde Byhyrden Morgen og Aften drive Kvæget op til »Fægangen« paa *Løget Mark*. Han fik herfor 2 Par Sko, et Par til Sommerbrug og et andet Par til Vinterbrug samt »et lidet Stykke Kaalgaardsjord«. *Markvogternes* Opgave var at værne Markfreden, bl. a. skulde de indfange løse Kreaturer og Svin. De lønnedes ogsaa af Byen, formodentligt af Byens Avlsbrugere. Endnu i 1842 omtales Markmanden paa Søndermarken ved *Vejle*.²⁰⁾

Ogsaa i de fleste Landsbyer havde man — som ovenfor antydet — en Markmand, der paa en Maade var Byhyrdens Overordnede, idet han skulde holde Øje med Kreaturer, der gik i Kornet eller løb i en fremmed Byvang. Forsømte Hyrden sin Pligt, skulde han betale Bøde. Med *Jordernes Udskiftning* i Slutningen af 1700'erne og de første Aartier efter 1800 fik Markmanden en vanskelig Opgave i Efteraarstiden, naar Ævret blev opgivet, og Køerne blev slaaet løse. Da gik de tit paa forbudne Veje. *Markfreden* var ofte truet, og Spektakel og Nabonid florerede, hvor Kreaturerne gik paa anden Mands Jorder. Det var først, da man ind i Aarhundredet begyndte at rejse Hegn og Diger, at man fik Hold paa Kreaturerne, og en effektiv Markfred

¹⁸⁾ J. Poulsen: Af Harte Bys Historie (Vejle Aarb. 1917, 169).

¹⁹⁾ J. J. Ravn: Højen Sogn (1929), 54.

²⁰⁾ Vejle Bys Historie, red. af C. V. Pedersen (1927), 89.

kunde gennemføres,²¹⁾ men da var ogsaa Markmændenes Dage forbi, og *Hyrdedrenge* passede de enkelte Gaardes Kreaturflokke paa de ved Hegn og Diger indgrænsede Marker. De smaa Hyrdedrenge passede Danmarks Kvæg indtil Nutiden, da det intensive Landbrug krævede en mere virkningsfuld Pasning af Kvæget. Hvor der før var en Dreng til Kreaturpasningen, har man nu en voksen Mand til det Arbejde, som hører til det bedstlønnede ved Landbruget, og er det, der kræver det største Ansvar.²²⁾ En betydningsfuld Udvikling ligger imellem Byhyrden — Hyrdedrenge — Fodermesteren.

Her kan vi standse vor Omtale af Enkeltheder vedrørende Sædvaner og kulturhistoriske Forhold i de gamle Landsbyer. Paa de foranstaaende Sider har det fortrinsvis været Hensigten at gøre opmærksom paa, hvor der findes Oplysninger i den lokalhistoriske Litteratur og lignende Værker om Landsbylove, Bystyre og Bystævner, Retssædvaner, Bytyr, Bysmed og Byhyrde. Der er nemlig til de omtalte Emner saa megen Kulturhistorie knyttet, at det er værd for fremtidige Lokalhistorikere at have Opmærksomheden henledt paa dem. Ved Hjælp af de faglige Undersøgelser, der foreligger om de antydede Spørgsmaal, vil det ikke være besværligt i Sognehistorier ogsaa at gøre noget ud af de forefundne Oplysninger om de Forhold,

²¹⁾ Om Markfred i Vejle Amt se C. Dalgas: Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand (1826), 141—144.

²²⁾ I Vejle Amts hist. Aarb. 1918, 48—51 har *Chr. H. Møller* (f. 1837 i *Bregnhoved* By) givet en Skildring af Hyrdedrenge og Hyrdeliv i Giveegnen i hans Barndom. Om Emnet i det hele taget se min Bog: *Hyrdedrenge og Hyrdeliv* (1926), med Oplysninger fra Brande, Egtved, Gadbjerg, Kolding, S. Omme, Ravning, Ringgive, Vandel og Vejle.

der var knyttet til Landsbyernes Styre og til Landsbyernes gamle »Embedsmænd«.

Hertil kommer saa, at det ogsaa godt kan lade sig gøre at læse en kortfattet Fremstilling om de Omraader af det gamle Bondeliv, som her er blevet omtalt. Ogsaa i saa Henseende tør nærværende Bidrag finde sin Berettigelse.

FRA LANDSFADERENS JYLLANDSREJSE

I 1824

MEDDELT AF ARNOLD HANSEN

I Sommeren 1824 foretog Kong Frederik VI en længere Rejse gennem Jylland. Han sejlede Lørdag den 29. Maj fra København sammen med Dronningen, Kronprinsesse Caroline og Prinsesse Wilhelmine ombord paa Dampskibet »Caledonia«. Rejsens første Maal var Eckernførde. Herfra rejste de høje Herskaber til Louisenlund, hvor Kongen blev til den 3. Juni. Efter at have gæstet Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev kom Landsfaderen til Vonsild den 5. Juni, hvor han nedlagde Grundstenen til Alteret i den nye Kirke, hvis Arkitekt var den bekendte Konferensraad C. F. Hansen, der ogsaa havde tegnet Frue Kirke i København, saadan som denne blev opbygget efter Hovedstadens Bombardement. Efter Højtideligheden i Vonsild kørte Kongen til Kolding, hvor han gjorde et Ophold paa godt 2 Timer, og derefter fortsattes Turen til Vejle, hvor han overnattede hos Amtmanden.

Det var selvfølgelig store Dage for Egnen, og Modtagelsehøjtidelighederne var som en Gentagelse af det 100 Aar tidligere lagte Program ved Kongebesøg. Under Klokkernes Kimen, Kanonernes Torden og Jubelraab af den bølgende Skare modtoges Majestæten ved Indkørslerne til Købstæderne, hvor der var oprejst Eresporte. Almindelig Flagning fra private Bygnin-

ger, som vi kender fra Kongebesøg og andre festlige Lejligheder, brugtes ikke før Aaret 1848. Flagstænger fandtes i 1824 hverken ved Huse, i Haver eller offentlige Anlæg. Først med Krigsaaret blev Flagning almindelig, især i Købstæderne. Ved højtidelige Lejligheder hængte man derimod grønne Kranse paa Huses Facader og Guirlander over Gaderne.

Nedenfor gengives efter »Riber Stifts Adresse Avis«¹⁾ for 1824 Beretningerne om de store Dage, som i lang Tid gav Stof til Folks Samtaler:

»Den 5te Juni 1824 bliver for *Wonsild* Menighed en uforglemmelig Dag. Hs. Majestæt Kongen havde allerede før sin Afreise fra Residentsen allernaadigst besluttet, paa sin Reise igiennem Hertugdømmet at lægge Grundstenen til Alteret i *Wonsild* nye Kirke. Ved sin Ankomst til Haderslev approberede han allernaadigst de af Vedkommende til den Ende foreløbig tagne Bestemmelser, og lagde det nye store Beviis paa sin Kongl. Huld og Naade, til at, Kirken maatte bære Hans Navn og kaldes Frederiks Kirke.

Fra den tidlige Morgenstund af vrimlede alle den store[!] Byes Gader af Fremmede. En utallig Mængde af Hs. Majestæts troe Undersaatter fra de nærmeste Kiøbstæder og Landsbyer vare ankomne hertil, for at nyde den Lykke at see og hilse Hs. Majestæt, vor elskte Konge. Omtrent Kl. 3 om Eftermiddagen skeete Hans Ankomst.

Ved Indgangen til Byen stode Menighedens unge Karle opstillede i 2 Rader med Buer imellem sig af friske unge Træer eller Grene og modtog Kongen med et hierteligt Fryderaab, hvormed Klokkeren, som nyelig var ophængt i Taarnet, gav glædelig Samklang. Provstiets og Lehnets Geistlige og flere af Omegnens

Præster, 24 i Tallet, saa og Herredets civile Embedsmænd kom Kongen imøde i Æreporten, som var bygget ved Kirkegaarden, og paa hvis Tinde det danske Flag vaiede, og fulgte under Overhofmarskallens og Amtmandens Anførsel Hs. Majestæt i Procession igennem en Række af Sognets Piger, der strøede Blomster for Kongen fra Æreporten af indtil Kirkens Vestibule.

Ved Kongens Indtrædelse i Kirken, der var udsmykket med Guirlander og Festons, istemtes fra Kirkens Chor af 20 af Byens bedst syngende Børn, samt blæsende Instrumenter, et Vers, som passede til Høitideligheden.²⁾ Hs. Majestæt behagede at tage Sæde i en foran Alterets Sted for ham hensat Stoel, og Suiten samt Geistligheden og de øvrige Embedsmænd opstillede sig i dertil indrettede Rum paa Kongens højre og venstre Side. I Baggrunden, paa begge Sider af Alterets Sted, vare Smaaborde hensatte med Utensilierne, nemlig: en Sølvplade og en Medaille, som skulde nedlægges under Alteret, samt Kalktruget, som var af Sølv og indvendig forgyldt, og Muurskeem, der ogsaa var af Sølv. Herved stode de Mænd der skulde assistere Kongen ved at lægge Grundstenen. Da Verset var afsiunget fremtraadte Stedets Præst, og holdt en Tale til Kongen og Menigheden i Anledning af det, som skulde skee. Saasnart Talen var endt, præsenterede Amtmanden Hs. Majestæt Pladen³⁾ og Medaillen paa en Fløiels Pude, og nu nedtraadte Kongen i Fordybningen til Alterets Grund, og nedmurede disse Mindetegn om Kirkens Opbyggelse samt Alterets Grundsteen, som lagdes over den.

Efter denne Kongl. Act, hvorved den constituerede Bygnings-Inspecteur og begge Bygmestrene vare Haandlangere, fremstod Provsten og holdt en Slutnings-Bøn, og derefter blev igien fra Choret, under

Instrumenternes Ledsagelse, afsiungen et Vers, hvis Indhold var Bøn for Kongen.⁴⁾ — Hs. Maj. behagede allern. at modtage de Redskaber, der vare brugte ved Grundstensnedlægningen som en Foræring af Bygmestrene til Minde om denne Dag. — Da Alt saaledes var til Ende i Kirken vendte Hs. Maj. sig med den Ham saa egne hulde Nedladelse til Stedets Præst med Velsignelses-Ønsker, der gjorde et Indtryk paa Hierterne, som intet skal formaae at udslette.

Under Klokkens Glædeslyd vandrede Hs. Maj. nu tilbage til sin Vogn igiennem Pigernes Rækker, som atter strøede deres Blomster paa Hans Vei, og idet han venlig hilsende forlod os, gienlød atter, medens han kørte gennem Karlenes Rækker, et frydeligt: Kongen leve, og et tre Gange gientaget: Hurra. Vore Hierter følge den elskte Landsfader paa Hans hele Færd, og skulle indtil de briste i Døden ikke ophøre at elske og velsigne ham.

Colding. I Løverdags Eftermiddag Kl. 3 enhalv glædede Hans Majestæt Kongen Colding med sin Høie Nærværelse. En halv Miil fra Byen modtoges Han af Borgervæbningens ridende Afdeeling, og ved Ankomsten til Grændsen af Jylland, blev han hilset med Kanonskud fra et ved Colding Broe liggende Skib, som var prydet med flere forskellige Flag. Fra Byens Port til Postgaarden, hvor det behagede Hans Majestæt at aftræde, forkyndte Klokkernes Ringning og Folkets Hurraraab Glæden over Hs. Majestæts Høie Ankomst. Ved Postgaarden paraderede Byens Borgervæbning, som nød den Naade at maatte afgive Ærevagt for Hs. Majestæt. Strax efter at Hs. Majestæt var aftraadt, behagede det Allerhøistsamme, at begive sig til Byens Raadhuus hvor Han allernaadigst lod sig forelægge alle Byens Regnskaber og Protocoller, hvor-

efter det ligeledes behagede Hs. Majestæt at tage Byens Arrester og Brandvæsen i allernaadigst Øiesyn. Hs. Majestæt tiltraadte derefter Kl. 5 trefierdedeel, under Klokkernes Ringning, Kanonerne Torden, og lydeligt Hurraraab, ledsaget af Byens Indvaaneres varmeste Ønsker for vor gode Konge og Landsfader, Sin Reise til Veile.

I *Veile* behagede det Hans Majestæt Kongen at aftræde hos Amtmanden, hvor der blev overnattet, og den følgende Dag efterseet: 1) Byens Skole, hvor den indbyrdes Underviisning med Held er indført. 2) Byens og de tilgrændsende Herreders Embedsprotokoller og Regnskaber, saavel som Byens Fængsler. 3) Brandanstalterne og Borgervæbningen. 4) Kirken og Kirkegaard. 5) Den til en ny Havns Anlæg udseete Plads. 6) Den udenfor Byens søndre Port anlagte Granplantage, saavel som Byens søndre Marks Jorder, der nu, efter allerhøieste Resolution, skal komme under Udskiftning, og 7) Byens Hospital.

Efterfølgende Nationalsang for Jyderne ved Kongens Besøg i Landet, forfattet af Digteren Professor og Ridder Øhlenschläger, blev afsunget af Vejle Byes Borgere udenfor Hs. Majestæts Boepæl Løverdagen den 5te om Aftenen og ledsaget af en talrig tilstedeværende Mængdes Jubel og Hurraraab:

Vaaren er kommen med Blomst og med Green,
 Himlen er reen,
 Heden staaer fuld af sit rødmende Lyng,
 Irisk i Skoven og Nattergal, syng!
 Hvi glædes Naturen? hvi bygger den stort
 Sin Æreport?
 For *Dannemarks Fredrik*, som drager omkring
 Paa Kongething.

Jyderne glædes. Vor venlige Drot!
 Langt fra Dit Slot,
 Langt fra Din Throne vi boe i Dit Land,
 Gjæste kun sielden den sjællandske Strand:
 Naar Karlen med Bøsse, med Fiær i sin Hat
 Har os forladt,
 Og kommer tilbage med øvede Sværd
 Fra Vaabenfærd:

Rundt da ved Arnen ham Kredsen omsnoer,
 Hører hans Ord,
 Hører om Kongen, hans Børn og hans Viv,
 Ønsker dem Lykke og Sundhed og Liv.
 Nu selv Du er kommen! Du reed under Øe.
 Nu Viv og Møe,
 Nu Qvinde med Olding staaer Frederik næst;
 Du er vor Giæst.

Øver Dit Mandskab og hører Dit Folk,
 Sandheds Tolk.
 Hædrer med Bifald den ærlige Svend,
Frederik den Sjette, Retfærdigheds Ven!
 O, mindes vil Jyden i Fremtidens Aar,
 Naar Lærken slaaer,
 Den Sommer, da Limfior, og Skodborgaa
 Dit Billed saae!«

Efter at Kongen var afrejst fra Vejle, gæstede han en stor Del af saavel Nørre- som Sønderjyllands Byer, og først den 18. Juli vendte Landets Fader hjem til Hovedstaden. Hjemkomsten gav for Resten Anledning til Offentliggørelse af et Digt i den vestsjællandske Avis, og da dette saarede en Del af vor Halvøs Beboere og bragte Jydernes Talsmand, St. St. Blicher, frem paa Arenaen, skal dette Efterspil fra Konge-

besøget ogsaa lige gengives her efter samme Kilde, hvorfra ovenstaaende Meddelelser stammer.

»I Aarhus Avis læses følgende: »At det kan komme til vedbørlig Kundskab, hvad Tanker man i Sielland nærer og ytrer om den cimbriske Halvøe, og om dens, af Dannerkongen Selv vistnok aldrig miskiendte Indbyggere, meddeles her de første Vers af et Rimerie, der har til Overskrift: »Hiemkomsten den 18de Juli«, og af Hr. Pastor Bastholm er fundet værdigt til, som Udtryk af den offentlige Mening, at paradere paa første Kolumne af den vestsjællandske Avis (No. 59), som udgaaer under hans Redaction. Udgiveren troer at burde afholde sig fra enhver yderligere Bemærkning ved et Arbeid, der er anlagt saa slet og udført saa grovt, at det gjør enhver Commentar overflødig:

Fryd dig du Siællands skønne Strand!
Glæder Eder I Bøgeskove!
Danmarks Konge hiem i vort Land
Bar Østerhavets blanke Vove.

Tak være Dig du Dampskib skøn!
Du vor Konge bragte tilbage;
Thi Hans Hiemkomst var vor Bøn
Og Hans Afreise var vor Klage.

Jylland det var af Dig en Skam
At Du vor Konge beholdt saalænge!
Hvad havde Du at byde Ham
Imod Siællands Blomstervænge?

Lax Du haver og tørre Sild,
Urhøns og Blaabær paa sorte Hedër;
Men Naturen saa yndig og mild
Omkrandser Siælland paa alle Steder.

Jydske Broder! vi veed det vel
 Du har et ærligt og varmt Hierte,
 Elsker Din Konge af ganske Siæl;
Men af Siælland Du først det lærte.«

Under *forlangte Indrykkelser* læses følgende i Viborg Avis: »Til Redaktøren af den Vestsøllandske Avis i Anledning af et Slags Digt i samme Tidendes Nr. 59 d. Aar.

Jeg har ikke kiendt nogen Jyde, som anderledes end med taus Foragt anhørte Yttringer af hiin — ikke gamle — alligevel næsten forældede — men nu atter i en søllandsk Avis opfriskede Provincialfordom mod vores Halvøe. Ikke som om Læsningen af ommældte rimede Pølsesnak kunde bevirke andet end et let Smil; men naar man saa kommer i Tanke om, at det er Hr. Bastholm, evangelisk-christelig Præst, Ridder af Dannebrog, Forfatter af Skriftet om Fattigvæsenet, Søn af den lærde og veltalende Bastholm — at det er ham, som har sat denne Klak allerforrest paa sin Avis: da forvandler Smilet sig til Rynker. Synes De ikke Hr. Bastholm, det nu kunde være paa Tiden, at høre op med hine Flauheder? eller synes De virkelig ikke, det var bedre, at giensidig Kierlighed grundet paa giensidig Agtelse, sammenbandt det lille Danmarks ikke talrige Borgere? eller troer De maaskee, det kan opflamme Nationalaanden, hæve det ved mange Ulykker fristede Mod, knytte Enigheden og bestyrke Kierligheden til Konge og Fædreland, om een af Provindserne kunne gjøre halve Danmarks Indbyggere latterlige, og søge sin Storhed i det negative Fortrin ikke at være Jyde? Dog — jeg bør ikke antage andet, end at De — desværre lidt siddigt — indseer Deres Forseeelse; men det er ikke nok Hr. Pastor Bast-

holm! De maae afbede den! Denne Afbigt skylder De en halv Million Jyder, den skylder De halv saa mange Sællændere, den skylder De det hele danske Folk; ja den skylder De Jydens og Sællænderens ædle Konge, som i hiin Pamphlet ordentlig faaer en Spidse, der skal see ud som en Compliment, fordi han ikke behandler Jyden som Stedbarn. Han viste sig for os som en elskelig Fader, og som saadan blev han modtaget, ihvorvel vi endnu ikke havde lært at regalere ham med saadanne Vers af saadanne Poeter, som hos Dem sidder til Høibords. Jeg vilde ønske for Deres Skyld som Embedsmand, Præst og dansk Borger, at De havde en antagelig Undskyldning, som f. Ex.: at en Bogtrykkerdreng havde paa egen Haand indrykket dette uheldige Forsøg i det Naive; eller at De uforsigtigviis havde betroet Redactionen af dette fatale Nummer til een af slige uvidende og uvorne Lapsere, hvorefter enhver Kiøbstad — saavel i Jylland som i Sælland — stundom fostrer i sit Skiød! Men indtil enten Afbigt eller antagelig Undskyldning kommer, sigter jeg Dem, Pastor og Ridder Bastholm som den der har fornærmet enhver brav Sællandsfar, Jyde, Fynboe, Holstener — kort enhver værdig dansk Mand, som forener Kierlighed til sit Fødeland med Agtelse for sine Medborgere.

Jylland, den 6te August 1824.

S. S. Blicher,

Præst til Thorning og Lysgaard.«

I »Riber Stifts Adresse Avis« har jeg ikke fundet gengivet noget Svar paa denne kraftige Salut fra Jydernes Talsmand.

Arnold Hansen.

Noter.

- 1) Ribe Stiftstidende.
- 2) Se iøvrigt: »Frederiks-Kirken i Wonsyld. Et Mindeskript af S. C. Salling. Haderslev 1827.«
- 3) Pladen bærer den latinske Indskrift, som kan oversættes saaledes: »Frederik den Sjette, Danmarks allernaadigste Konge, har til Minde om dette Tempels Opførelse efter egen allernaadigste Villie og Resolution i Stedet for det gamle nedbrudte, nedlagt denne Sølvtafle, Aar efter Christi Byrd 1824 den 5. Juni.«
- 4)
Gud bønør nu vore Bønner
For vor gode Konges Vel!
Du, som signer og belønner,
Signe ham til Liv og Sjæl!
Styrk ham med din Visdoms Aand!
Led ham med din Naades Haand!
Lad ham længe Kronen bære,
Os til Gavn og dig til Ære!

HVAD BRANDPROTOKOLLERNE FORTÆLLER

AF K. M. HOVE

Under nogle Efterforskninger, jeg i Sommer foretog i Landsarkivet i Viborg vedrørende et Brandforsikringsselskabs ældste Historie, slog det mig, at Branddirektoraternes Arkiver rummer adskilligt af Interesse, som vistnok ikke altid er bleven paaskønnet og benyttet som det fortjener af Lokalhistorikere.

I det store Antal Sognebeskrivelser, som jeg har haft Lejlighed til at gennemgaa, finder jeg ikke meget Spor af disse Arkivaliers Benyttelse med en enkelt Undtagelse, P. Lindholms »Almind Sogn« 1927, hvor de ældste Brandtaksationer er benyttet fuldtud. Den direkte Anledning synes at være den store Ildebrand, som hærgede Almind By den 14. Juni 1786. I samme Forfatters Bog fra 1911 om Starup Sogn er den nævnte Kilde ikke benyttet.

Det kræver en uhyre Anvendelse af Tid og Arbejde at udrede de gamle Gaardes Historie tilbage i Tiden (P. Lindholm har med stort Mesterskab og Grundighed i Almindbogen præsteret det ret enestaaende at skrive hver enkelt Gaards Historie udførligt for 300 Aar), men det forekommer mig, at naar Sognehistorikere meget omhyggeligt har gennempløjet flere Arkivers Materiale og herudfra grundigt gør Rede for

Hartkorn, Matrikelnumre, Udskiftning, Deling af Gaarde, Overdragelse af Jordlodder, Magelæg og meget andet, vilde det være paa sin Plads fra Brandtaksationernes forholdsvis let tilgængelige og haandterlige Materiale at fortælle lidt om selve Gaardene og deres Indretning.

Lad mig til lidt nærmere Belysning fortælle lidt om, hvad de henved 150 Aar gamle Protokoller fortalte mig om det Sogn (Hvejsel), hvis Historie jeg sysler med.

Ved allerførst at optælle de Gaard- og Ejendomsnavne, som er anført ved Taksationerne, fik jeg et ret overraskende Resultat. Jeg fandt 25, som er almindelig kendte i Nutiden og som gennemgaaende bruges, 13 Navne, som kendes af enkelte, men sjældent eller aldrig bruges (Gribsholm, Thornholm, Elkjærhus o. fl. i Ildved) og endelig 32, som hverken jeg selv eller andre hidtil har kendt. Blandt disse er en Del ikke særlig udprægede som Metteslund, Annesminde, Roelighed o. l., men ved Siden heraf Navne som Rodehus, Steensballehus, Cronborg, Lundholmhus, Møllested (nær ved Stedet for den for henved et Par hundrede Aar siden eksisterende Mindstrup Vandmølle), Taxborg, Høbjerggaard, Gravenslund, Halbjerg, Hedegaard, Guldbierghus, Breinhus, Sparrehus, Damgaard, Kongensborg, Engellund, Bosgaard, Højagergaard, Tørrerhus, Gedhus, Stoukierhus, Øster- og Vesterbierrehus, Schaffenborg og Frydensberg. Alt ialt en god Forøgelse af det i Forvejen, som det synes, ikke særlig rigelige kendte Stednavnsmateriale.

Dernæst fortæller Taksationsprotokollen slet ikke saa lidt om Byggeskik m. m. ved Begyndelsen af 1800-Tallet.

Af 100 Stuehuse ved almindelige Bøndersteder ligger

41 i Nord, 28 til Syd, 7 til Øst og 6 til Vest, og hvor der kun er eet Hus, ligger det med en enkelt Undtagelse i Øst og Vest. I Nutiden ligger ca. Halvdelen af Stuehuse ved Landbrugsejendomme stadig mod Nord, procentvis ligger færre mod Syd, men flere mod Øst (af nyere Dato) samt ogsaa en Del mod Vest, hvor der saa ved Plantning er tilvejebragt Læ.

Bygningerne er opført af Egebindingsværk paa nær et, hvor der angives Fyrbindinger, som Regel er de 8—9 Alen dybe, stundom mindre; de, som er dybere, er dels de større Gaardes Stuehuse, dels ogsaa i en Del Tilfælde, hvor et Hus bruges baade til Beboelse (3, 4—5 Fag) og til Stald og Lade. Der er Fjælleloft over de Fag i Stuehuset, som benyttes til Beboelse, men der er gerne nogle Fag i samme Længde til Tørvehus og Vognport.

Husene angives mest som murede og klinede, de bedre er murede alene og nogle faa er kun klinede. Ligeledes er der nogle faa med ene Straatag, de fleste har Tag af Lyng og Straa, og 10 er tækket med Lyng. Om Husenes Forsyning med Stenkakkelovn, Bilæggere og Vindovne med en eller flere Etager gives der Oplysning saavel som om Grubekedler og deres Størrelse. Bagerovne findes saa godt som alle Steder, og paa ganske enkelte Gaarde findes særskilt Hus til Bagning, medens der ingen Steder tales om særskilte Maltkøller.

Adskillige Enkeltheder kan saaledes udledes af Taksationerne ved et mere indgaaende Studium, som jo ogsaa kan udstrækkes til Udhusene og deres Indretning. Af Interesse i sig selv er det ogsaa, hvad Protokollen kan lære een om de større Gaarde, Præstegaarde, Degneboliger og Møllehuse samt om Smedjer, der er murede og teglhængte.

Bræddegulve er ikke almindelige; Herremand og

Præst har dem over det hele, Degnen kun i tre Fag af Huset, og saa findes de hos nogle af de mere velstaaende Gaardmænd.

Det synes først at være over Midten af Aarhundredet, at Bræddegulve vinder mere almindelig Udbredelse. I 1858 ansøger Jordemoderen i Hvejsel, Madam Stæck, om at faa et Bræddegulv i Jordemoderboligen samt — »en Lokom«. Sogneforstanderskabet mener, at da Jordemoderens Kaar nylig er bleven betydeligt forbedret, vil en saadan Flothed kunne vække Anstød i Kommunen og afslaar det derfor. Madam Stæck gaar imidlertid til Amtmanden, Orla Lehmann, som resolverer, at de to nævnte Ting maa siges at høre med til Tidens Fordringer for et Jordemoderhus. Resultatet blev saa, at Madammen fik den nævnte Tilbygning ved sit Hus, men foreløbig maatte renoncere paa Fjælle-gulvet!

At Branddirektoratets Forhørsprotokoller kan indeholde eet og andet af Interesse, vil ikke undre. En Ildebrand er en opsigtsvækkende og dramatisk Ting i sig selv, og dens udførlige Udredning gennem Forhørene kan bidrage til at fremdrage mange Ting af Interesse.

Den største og farligste Brand i dette Tidsafsnit indtraf 1803 paa Hvejselgaard. Ilden er opstaaet i den østre Ende af det søndre Hus, men dens Aarsag er der ingen, der kender. Ejeren, Chr. Asmussen, »formenter ikke uden Grund, at den maatte være paasat af onde Mennesker«, Laust Rasmussen, Skrædder fra Ildved, som var paa Gaarden for at arbejde, var gaaet til Sengs og sov, men saa, da han kom op, at Ilden havde bemægtiget sig det søndre Hus. Præstens Avlskarl, Jens Nielsen, kom tililende med en Brandhage. Han forklarer i Forhøret, at Ilden havde meddelt sig til

vestre Hus, og det var næsten umuligt at komme ind i Gaarden. Iøvrigt er Ildens Aarsag ham ubekendt. Degnen, Hr. Ewald, erklærer, at han straks havde ringet med Kirkeklokken og derved samlet en betydelig Del Mennesker, »ved hvis Hjælp og Vindens Rolighed samt Sognets Slangesprøjte og Mindstrup Slangesprøjte den tæt vedliggende Kirke blev reddet og Ildens videre Udbredelse standset«.

KONG FREDERIK VII's BESØG I VEJLE

1857 OG 1861

AF JØRGEN SWANE

I Sommeren 1857 havde Frederik VII sammen med Grevinde Danner foretaget en Rejse i det nordlige Jylland, der var faldet ud til de høje Herskabers Tilfredshed. Kongen befandt sig særdeles vel paa saadanne Rejser, der var en behagelig Afveksling fra den kedelige Ensformighed, der herskede i Hjemmet; han traf en Mængde Mennesker, som saa op til den folkekære Konge, der lod sin Naades Sol skinne paa dem, og som med sit bramfri Lune ofte fik sagt netop det, der skulde siges i den paagældende Situation. Hertil kom den meget vigtige Omstændighed, at Grevinden følte sig langt mere tilfreds paa disse Rejser, hvor den Isolerthed, som hun levede i i København, ikke mærkedes paa langt nær i samme Maade som ellers, og hvor Kongens Bestræbelser for at fremhæve hende som Regel havde godt Udbytte.

I Efteraaret 1857 skulde der foretages en Rejse til det sydlige Jylland, men paa Programmet var Vejle By kun betænkt med en Gennemrejse. Grunden hertil var den, at »man« ikke var sikker paa, hvorledes den daværende Amtmand, Orla Lehmann, der som bekendt ikke var nogen Ynder af Grevinden, vilde stille sig under et lidt længere Besøg. Men da Orla Lehmann

hørte om den paatænkte Rejse, gjorde han, hvad der var det rette, og indbød Kongen til at være hans Gæst i Amtsgaarden, hvilket, tillige med den deraf forvoldte Ændring af Rejseplanen, blev meget naadig approberet.

En kongelig Rejse for ca. 100 Aar siden satte et ganske anderledes stort Apparat i Gang, end naar vor nuværende Konge foretager en Rejse. Da der ingen Jernbaner var, maatte Befordringen ske med Vogne, og Hestene dertil blev afgivne ved Foranstaltning af vedkommende Amtsforvalter.

Rejseplanen for den her omhandlede Rejse var, at der den 20. September om Morgenen Kl. 4 afsejledes fra Skodsborg med Dampskibet »Slesvig« til Fredericia. Den 21. September Ophold i Fredericia, og den 22. September Kl. 8 til Vejle, hvorfra der den næste Morgen Kl. 6 $\frac{1}{2}$ kørtes til Horsens. Den videre Rute var over Matstrup til Silkeborg, hvor Opholdet strakte sig over godt 2 Dage, Ringkøbing, Varde, Ribe, den 3. Oktober til Tønder, hvorfra der den næste Dag kørtes Kl. 10 til Rejsens Endemaal, Lyksborg.

Først saa sent som i Skrivelse af 15. September meddelte Jyllands Postinspectorat Vejle Amt, at der til Kongens og hans Suites Befordring paa den forestaaende Rejse behøvedes 45 Par Heste, forsynede med Kuske, Seletøj og de nødvendige Forskærshamler, og efter Opfordring af den kgl. Staldetat anmodedes om, at de nævnte Bespændinger ved Amtets gode Foranstaltning maatte være tilstede i Fredericia, Vejle og Constantia i passende Tid forinden Afrejsen.

Amtet videresendte Anmodningen til Amtsforvalteren, som dengang var Etatsraad Caroc. Denne lod straks Tilsigelse udgaa til vedkommende Sogne, men hvad Rekvisition af en Wienervogn og 1 Fjedervogn,

begge med 4 Heste, angik, saa maatte disse stilles af Købstæderne, da de ikke kunde rekvireres af Amtstuen. Iøvrigt udtalte han, at Jyllands Postinspecto- rats Berettigelse til at rekvirere Befordringer var ham ubekendt. Som Svar herpaa udtalte Amtet, at Post- væsenet vistnok ikke har nogen selvstændig Beretti- gelse til at tilsige Befordring eller Forspand, lige saa lidt af Købstæderne som af Landboerne, men at Kon- gen havde en i Lovgivningen begrundet Berettigelse til fri Befordring, og at Amtet ingen som helst Be- tænkelighed havde ved at anerkende den skete Re- kvision som berettiget. Af Købstæderne skulde af- gives de nævnte Vogne og 12 Forspandsheste, medens Resten skulde stilles af Landkommunerne. Ialt blev der stillet 84 Heste til Turen mellem Fredericia og Vejle den 22. September.

Den kongelige Kortege bestod af 20 Vogne; i den første kørte Kongen og i den anden Grevinde Danner med sin Selskabsdame, Frøken Dreyer. Det nærmeste Følge bestod af 13 Personer, alle med hver sin Tjener. Desuden var der Grevindens og Frøken Dreyers 2 Jom- fruer, 3 højere Hoffunktionærer, 1 Garderobebetjent, Livskytten, Mundskænken, 2 Arbejdsfolk fra den kgl. Kælder, 3 Kokke, Køkkenskriveren, 2 Køkkenkarle, Taffeldækkeren, 2 Sølvkammerarbejdsfolk, 1 Liberist, 2 Jægere, 2 Lakajer, Grevindens 2 og Frk. Dreyers 1 Tjener, 5 Staldbetjente og endelig Frederik VII's be- kendte Livsadelknægt Anders Pedersen, ialt 62 Per- soner, saa det var en større Indkvartering, der skulde foretages i Vejle.

For de fornemstes Vedkommende var Indkvarterin- gen saaledes: Overhofmarskal v. Levetzau hos Apo- teker, Assessor P. T. Friis, Krigsminister Lundbye hos Konsul Linnemann, Kammerherre Berling hos Proku-

rator, Cancelliraad Anchersen, Generalmajor v. Bülow hos Købmand Glud, Kammerherre Irminger hos Kommandør Schultz, Generaladjutant Oberst Fensmark og Kammerherre Berregaard hos Købmand Wulff, Kammerherre Haxthausen hos Amtsforvalter, Etatsraad Caroc, Etatsraad Lund hos Distriktslæge, Krigsraad Christens, Etatsraad Trap hos Købmand M.R. Schmidt, Kaptajn Moltke hos Købmand C. Warburg, Lieutenant de la Laing (en Protegé af Grevinden) hos Agent Linnemann, Justitsraad Sally hos Købmand P. T. Steensen, Hoffurér Olivarius hos Møller Seest — og Kongens Livsadelknægt Anders Pedersen hos Farver Wegener. Den, der havde den største Indkvartering, var naturligvis Amtmanden, hvor foruden Kongen og Grevinde Danner med hendes Selskabsdame var Grevindens og Frk. Dreyers 2 Jomfruer, Grevindens ene Tjener og Garderobebetjenten foruden 2 kongelige Vogne. De andre Vogne var anbragt rundt i de store Købmandsgaarde.

Om Morgenen den 21. September modtog Amtmanden saa Kongen paa Skibsbroen i Fredericia. Det havde været noget omtvistet, om Besøget her nærmest gjaldt Fæstningen eller Byen, men Orla Lehmann havde faaet det ordnet til Fordel for Byen. Det var derfor Borgmester Mourier, der ved Bordet udbragte Kongens Skaal og nævnede, at her havde Kongen tilbragt en Række lykkelige Ungdomsaar, og her havde hans tapre Hær vundet Sejren den 6. Juli. Hertil bemærkede Generaladjutant Fensmark til Amtmanden, at det var at sætte Tingene paa Hovedet; her var ikke Tale om lykkelige Ungdomsaar, men Sandheden var, at Kongen — i 1834 — for sine gale Stregers Skyld havde levet i Forvisning her under det skrappeste Tilsyn af Kommandanten, Castonier, og at han sikkert

hver Aften havde bandet over dette »forbandede Hul«, og hvad angik, at han havde vundet Sejren ved Fredericia, saa var Sandheden ogsaa her, at man ikke engang havde turdet betro ham, at der skulde leveres et Slag, førend det var forbi.

Ved Bordet saa Orla Lehmann for første Gang Grevinde Danner, og han kunde ikke undgaa at høre, at hun »hviskede« til sin Nabo, at hun havde længtes efter at se ham, og tilkastede ham et hurtigt lille Blik, der, — som han skriver — maaske for 20 Aar siden kunde have været indbydende. Orla Lehmann kunde heraf slutte, at Grevinden endnu ikke havde faaet Rapport om, at han for faa Øjeblikke siden havde ladet hendes ved Siden af Kongens ophængte Navneciffer borttage og indskærpet, at der i Skaalen for hende væsentlig kun burde omtales, at hun var Kongens Hustru, og at der kun maatte raabes 3 Hurraraab.

Orla Lehmann maatte imidlertid tage af Sted til Vejle førend Kongen forlod Fredericia for at paase, at alt var i Orden ved Ankomsten til Vejle, han var ogsaa ængstelig for, at et Dampskib, der skulde bringe Vinene og en Del halvfærdige Retter med tilhørende Kok til Middagen, ikke skulde være kommet, men alt klappede som det skulde.

Efter Frokost hos Amtmanden kørte Kongen af Sted til Jellinge med en Hærskare af beredne Bønder med Trompeter og Standarter i Spidsen. Igennem Aarene havde Orla Lehmann faaet Højenes Omgivelser ryddede og beplantede, og nu, da Kongen skulde komme derud, faaet Bønderne til at tage det sidste Tag og navnlig til at anbringe en bekvem Vej op til Toppen, hvorfra der yajede et mægtigt Dannebrogssflag. Bønderne fra nær og fjern var strømmet til i det smukke Efteraarsvejr.

Alt gik til Kongens fulde Tilfredshed, Seminaristerne sang nogle smukke Viser, som de selv havde lavet, Sognepræsten, Pastor Svendsen holdt Taler, Bønderne raabte Hurra, og Sogneforstanderskabet trakterede med Champagne. Alene Grevinden var ikke helt tilfreds, det undgik ikke hendes skarpe Blik, hvorledes Amtmanden med sin fjerprydede Hat gav Signal til at standse med det tredje Hurra for hende. Senere gjorde Grevinden Orla Lehmann nogle ikke ufortjente Komplimenter for den Applomb, hvormed han forstod at lede sit Amt »som med en Snor«.

Hjemkørslen skete igennem Grejsdalen, og om Aftenen var der Middag i Amtsgaarden, hvortil der foruden det kongelige Følge var indbudt 52 fremstaaende Folk fra By og Land. Der spistes i den smukke, røde Havestue, hvor den nedgaaende Sol og de mange Lys kastede sit Skær over Stuens Statuetter og Thorvaldsens Alexandertog. Orla Lehmann sad lige overfor Kongen med en Borger og en Bonde ved sin Side. Efter Bordet var der stor Kur for Herrer og Damer, og senere bragte Byens Borgere Kongen deres Hyldest ved et Fakkeltog, der langsomt drog frem gennem den lange Allé i Amtsgaardens Have, Faklerne kastedes i et stort Baal, hvorom man samledes, og Borgerne beærtedes, medens Sangforeningen glædede Kongen med at afsynge en Række smukke Sange. Den næste Morgen fulgte Orla Lehmann Kongen til Horsens og kunde forlade ham med den Overbevisning, at saavel Vejle By som Amt havde modtaget deres Konge paa en baade smuk og festlig Maade.

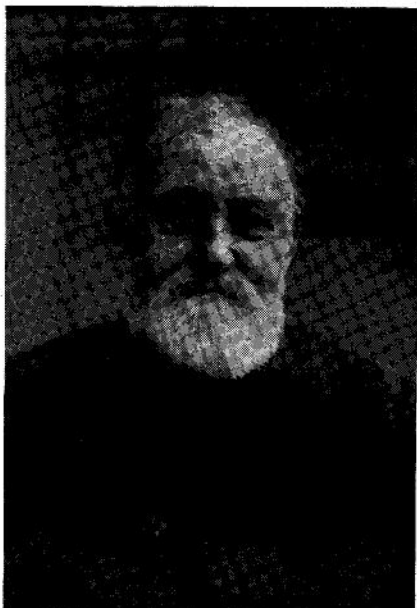
Frederik VII's Besøg ved Jellinge Højene havde givet ham Blod paa Tanden til nærmere at undersøge dem, og i Sommeren 1861 mødte Vejles berømte Bysbarn, Musæumsdirektør J. J. A. Worsaae op med en Stab af

unge Oldgranskere og Overkirurg J. P. Ibsen, der var særlig bekendt som Kraniolog, for at udgrave den saakaldte Gorms Høj. Kongen selv var ikke med, han gravede Køkkenmøddinger ud oppe ved Mejlgaard, men blev ved daglige Rapporter holdt à jour med, hvorledes det gik med Arbejdet, og da man mente at staa foran selve Gravkammeret, gik der Bud efter ham, og han ankom straks og tog Ophold i Jellinge Præstegaard. Ved Indgangen til den gaadefulde Hule blev der slaaet et Telt op, i hvilket Kongen sad paa en Feltstol, med Fez paa Hovedet, Tobakspiben i Munden og Ølflasken ved sin Side; foran ham stod et Feltbord, hvorpaa der var udbredt et stort Kort over Højen, han modtog Rapporter, maalte med Passeren, drøftede forskellige Planer, og udstedte Ordre paa Ordre. Som Orla Lehmann skriver: »Det var som et Oldtidshof, hvor Konferensraad Wegener fungerede som Drost og Seminaristerne som Hirdmænd ved Vagtholdet baade Nat og Dag.« Ogsaa til dette Hof hørte Amtmanden, og da alle andre kneb ud, hver til sin Side, blev han Kongen tro, og sad og ventede paa, at det store Fund skulde blive gjort. Men da det ikke skete, drog Kongen afsted og lagde Hjemrejsen over Vejle.

Her havde Byen indbudt Kongen til Middag i Nørreskoven, hvor der, lige over for Skyttehuset paa »Hurod«, Aaret i Forvejen var bygget en stor Danseplads rundt om en Kæmpebøg, omgivet af en Kreds af andre Bøge, saaledes at deres Kroner dannede et stort hvælvet Løvtag. I Anledning af Festen blev der nu opført et rundt omløbende Galleri med Bænke, og et stort Telttag blev udspændt fra Bøgens Stamme til alle Sider. Her modtoges Kongen med Fanfarer og Kanontorden, og efter Taffel førtes han over i den smukke Havn paa Odden og ud i den dejlige Fjord, og derfra

tilbage til en nærliggende Høj, hvor Orla Lehmann havde faaet rejst en Dysse, bestaaende af 3 store Sten med en mægtig Overligger. Kongen steg op paa Dyssen for at nyde den smukke Udsigt og ogsaa for at blive set, og Orla Lehmann skriver: »Ligesom man skal lede længe efter en smukkere Udsigt, saaledes saa ogsaa Kongen godt ud, den sidste af Gorms Æt, som han stod der paa Højen.« Den nævnte Danseplads blev senere nedlagt, da Skovbakken blev gennemgravet i Anledning af Baneanlægget, og erstattet 1868 med en rund, lukket Salon.

JENS HOLM

AF NIELS JACOBSEN

En Mand, afdøde Kreatureksportør *Jens Holm*, der ikke aktivt har taget Del i *Vejle Amts historiske Samfunds* Arbejde, har alligevel fulgt dette Arbejde med saa levende Interesse, at han ved Affattelsen af sit Testamente følte sig foranlediget til at skænke Selskabet en Kapital paa 10,000 Kr. i 4 % Kreditfor- eningsobligationer til Selskabets »almindelige For- maal«. Paaløbne Renter siden 1939 samt et mindre Beløb af Selskabets Kasse har klaret Arveafgiften (der af Hensyn til Formaalet blev nedsat til 9 %), saaledes at Formuen med sit fulde Paalydende er overdraget

Selskabet med fuld Renteeffektivitet pr. 11. December 1942.

Den smukke Gave er naturligvis af Selskabets Bestyrelse modtaget med Tak og vil hos Selskabets Medlemmer fremkalde Respekt og Ærbødighed for Giverens Minde.

Jens Lauritzen Holm fødtes den 4. Februar 1853 paa Kastrup Mark i Gram Sogn, Haderslev Amt. Han oplyser selv i sit Testamente, at han er opfødt i et Slidderhjem, med hvilket Udtryk han antagelig vil sige, at han er opvokset under nøjsomme Kaar, hvor Flid og Sparsomhed var en Nødvendighed og en Selvfølge, og det tjener til hans Hæder, at disse to Dyder, parret med Retsind og Beskedenhed, prægede hele hans Færd gennem de mange Aar, han fik Lov til at virke her i Livet.

Efter i sin tidligste Ungdom at have arbejdet ved Landbruget i sin Hjemegn, kom Jens Holm til Kolding som Gaardskarl paa det daværende »Hansens Hotel«. Han havde her temmelig stor Staldplads til sin Raadighed, og da England omkring 1890, paa Grund af Mund- og Klovsyge, lukkede for Indførsel af levende Kreaturer fra Danmark — og ikke senere aabnede igen — og andre Markeder derfor maatte søges, begyndte han efter Opfordring at samle enkelte Stykker Kvæg fra Omegnens Handelsmænd og sende Dyrene samlet i Vognladninger til Hamborg mod et beskedent Vederlag for sin Ulejlighed. Denne Virksomhed, begyndt i det smaa, blev efterhaanden til den meget omfattende Institution: Kolding Eksportmarked, der allerede inden Jens Holm i 1919 overlod den til Kolding Havn, eksporterede mere end 100,000 Kreaturer aarlig.

Som Skaber af dette Marked samlede Jens Holm

Hovedparten af sin betydelige Formue og forvaltede denne saa vel, at Indtægterne deraf langt oversteg hans personlige Behov, thi han var alle Dage en yderst nøjsom Mand for sin egen Person, medens hans Sind aldrig var lukket, hvis han kunde være nødlidende til Hjælp, særlig Kolding Bys velgørende Foreninger nød godt af hans Gavmildhed, ligesom han heller ikke var bange for at række Enkeltpersoner en hjælpende Haand, hvis han kunde se Fornuft bag det Foretagende, man ønskede hans Støtte til.

Jens Holms Karakteregenskaber anskueliggøres maaske allerbedst af hans Testamente, ikke alene ved Oplysningerne om, hvem og hvad der betænkes heri, men ogsaa ved smaa Bemærkninger om Aarsagen til Oprettelsen af de forskellige Legater. Allerede i Indledningen giver han et lille Billede af sig selv, idet han skriver:

»Ved Testamentets Affattelse har jeg haft for Øje, at de Midler, som jeg gennem et langt Livs Arbejde og Sparsommelighed har samlet, ikke skal spildes, men i passende Maal komme dels enkelte Personer og dels nyttige Institutioner til gode.«

Og karakteristisk for ham er ogsaa hans Tilføjelse:

»Da jeg derhos stedse har ønsket at leve i Fred, vil jeg ikke have Stridigheder om mine Efterladenskaber, og jeg bestemmer derfor, at de Personer eller Institutioner, som ikke er tilfredse med de dem tillagte Loddere eller de til disse knyttede Betingelser, overhovedet intet Legat eller Arv skal have.«

Angaaende et Legat paa 100,000 Kr., som han oprettede til Fordel for *Det danske Hedeselskab*, bestemmer han, at Halvdelen skal være til Fordel for Sel-

skabets almindelige Formaal, medens den anden Halvdel skal være

» — i ikke alt for smaa Portioner, til Støtte og Opmuntring for Jordbrugere, som har vist særlig Vilje og Evne til Opdyrkning af Hede, Mose eller lignende uproduktive Arealer. Jeg finder Anledning til at udtale, at det er min dybe Respekt for disse Folks samfundsnyttige Arbejde og Nøjsomhed, som er den væsentlige Grund til, at jeg opretter Legatet; jeg er selv barnefødt og opdraget i et saadant Sliderhjem, hvor vi kørte med Stude i hele min Barndom.«

Ved før sin Død at tilbyde Kolding Byraad at købe en egnet Grund for 135,000 Kr. til Opførelse af et nyt *Centralbibliotek* motiverede han sit Tilskud saaledes:

»Jeg har gennem en Aarrække lagt Mærke til, i hvor høj Grad Befolkningen søger Centralbiblioteket, ikke mindst for at gøre sig bekendt med Fagskrifter, og jeg er derved bestyrket i min Opfattelse, at Biblioteket yder en samfundsnyttig Gerning af et betydeligt Omfang.«

og naar han efterlader 100,000 Kr. til *Kolding Herreds Landbrugsforening*, er det til Fremme af Foreningens almindelige Formaal,

»herunder til unge Jordbrugere (Mænd og Kvinder) indenfor Foreningens Virkeomraade til Hjælp til deres Uddannelse ved Ophold paa Skole, Kursus eller paa anden Maade.«

Børnesagen i Kolding, der i mange Aar havde nydt godt af Jens Holms Bevaagenhed, fik ved hans Testamente yderligere 127,000 Kr. For *trængende i Kolding By* oprettedes et Legat paa 100,000 Kr., *Blinde-*

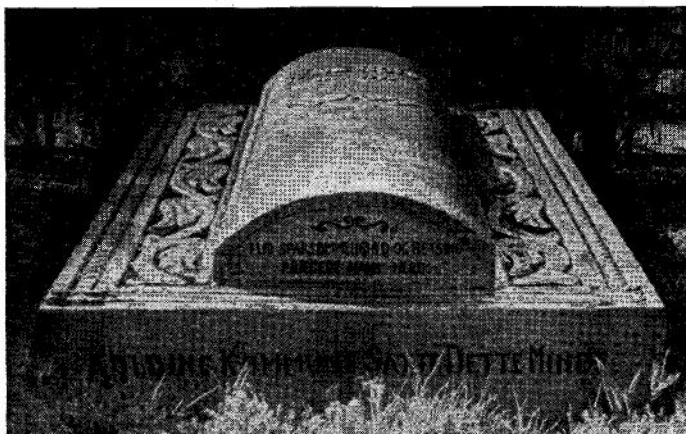
sagen, fortrinsvis i Vejle Amt, blev betænkt med 20,000 Kr., de *tre sønderjydske Foreninger* med hver 10,000 Kr., *trængende Sygeplejersker* i Kolding By og Opland fik 50,000 Kr., *Kristelig Forening* for unge Mænd og Kvinder i Kolding hver 15,000 Kr., til *Alderdomsforsorg* tildeltes Kolding Haandværker- og Industriforening 20,000 Kr. (havde i Forvejen faaet 10,000 Kr), Kolding *tekniske Skole* 11,000 Kr. og til Vedligeholdelse af et kostbart Orgel, som Jens Holm i sin Tid skænkede Kolding gamle Sankt Nikolaj Kirke, var i Testamentet afsat 5000 Kr.

Arvebeløbene til Enkeltpersoner andrager ca. 350,000 Kr., og af de Personer, der her kommer i Betragtning, er bl. a. Jens Holms gamle Arbejdsfolk og enkelte andre, som han har haft Forbindelse med, bl. a. Barber N., »fordi han i mange Aar har behandlet mig godt«, og to Kontordamer paa hans Sagførers Kontor, »fordi de altid har mødt mig med Venlighed«.

Saaledes var Jens Holm, retsindig, omtænksom og betænksom, hvorfor han naturligvis heller ikke glemte sin Oprindelse. Til trængende i hans Fødesogn, fortrinsvis hans Fødeby, og i hans i 1905 afdøde Hustrus Fødesogn, Taulov, fortrinsvis Fødebyen Børup, blev ved Testamentet oprettet Legater, hvis Kapitalbeløb skal rette sig efter den endelige Boopgørelse, men vil blive af betydelig Størrelse.

Hvad Jens Holm i levende Live og efter sin Død har skænket til humane og kulturelle Formaal, i væsentlig Grad i den Egn, der blev hans Virkefelt, vil næppe kunne opgøres, men det bliver i hvert Fald nærmere to end een Million Kroner og er paa Grund af de nøje Bestemmelser om de paagældende Midlers Anvendelse i Stand til at bevare Mindet om hans Navn og Gerning til sene Slægter. Han døde højt æret og anset

i sit Hjem i Kolding den 29. April 1939, godt 86 Aar gammel. Som et synligt Bevis paa den Respekt, hans Livsfærd havde aftvunget alle, der havde den Lykke at kende ham, og for den Indsats, han havde gjort til Samfundets Gavn, lod Kolding Byraad nedenfor afbildede Mindesmærke nedlægge paa hans Grav paa Kolding gamle Kirkegaard.

OLDTIDSGRAVE PAA KOLDINGEGNEN

VED *NIELS JACOBSEN*

I 1904 opdagede daværende Formand for Museet paa Koldinghus, Tamlæge Friis, svage Spor af en Oldtidsgrav paa den lave Førstrand ved Løverodde i Stenderup Sogn. Med Nationalmuseets Billigelse blev en Undersøgelse foretaget, og ved denne viste det sig, at Højen indeholdt 3 Broncealdergrave med Rester af Menneskeben, Urneskaar, Kulrester, en Broncekniv og Rester af andre Broncegenstande.

Højen blev istandsat, men sank igen sammen og blev glemt, indtil den, ved et Tilfælde, for et Par Aar siden blev »opdaget« paany. Paa Museets Foranledning og ved Skovvæsenets Foranstaltning er nu foretaget en fornyet Istandsættelse med Gravens 15 Randsten og to Overliggersten synlige, saa Graven atter kan tale sit tavse Sprog til de mange Sommerbesøgende paa Løverodde.

— — —

Omtrent samtidig med denne Opretning af et Oldtidsminde foretoges en Opmaaling af en i Stenderup Midtskov liggende, hidtil ret upaaagtet, Langdysse fra Stenalderen. Graven har en Længde af 22 Meter og en Bredde af 12 Meter og er kredset af 38 store Sten. Af dens to anseelige Kamre synes det ene at have været forstyrret. Langdyssen skønnedes saa velbevaret, at den ved en skønsom Restaurering formentlig kunde

Den restaurerede Langdysse.

føres tilbage til sin omtrentlig oprindelige Skikkelse. En Repræsentant for Nationalmuseet saa efter Anmodning af Museet paa Koldinghus sidste Efteraar paa Forholdene og har nu, med Skovvæsenets Bistand, foretaget den ønskede Istandsættelse.

— — —

Ligeledes er der foretaget Opmaaling af et ret medtaget Gravfelt fra Stenalderen i Grønninghoved Strandskov i Vejstrup Sogn. Feltet bestaar af en 56 Meter lang og 22 Meter bred Langdysse samt af en Runddysse. Ved Langdysssen er indmaalt 72 store og 14 mindre Sten, der formentlig hører til det stenkredste Omraade, samt 16 Sten i et ødelagt Gravkammer. Ved Runddysssen er 11 Sten synlige.

Selv om Gravfeltet, som sagt, er stærkt medtaget, skulde der dog være Mulighed for at faa det istandsat paa en saadan Maade, at det kan komme til at fremtræde i en mere sømmelig Skikkelse end nu, og paa en værdig Maade bære Bud fra Fortid til Nutid og Frem-

tid. Efter Modtagelse af Opmaalingsmaterialet har Nationalmuseet da ogsaa lovet at foretage en Besigtigelse og foranledige en eventuel Restaurering.

Kammer i Langdyssen i Stenderup Midtskov.

VEJLE AMTS AARHENS SAMFUND

Regnskab for Aaret 1941.

<i>INDTÆGT:</i>	Kr.	Øre	<i>UDGIFT:</i>	Kr.	Øre
Kassebeholdning ¹ / ₁ 1941	498	00	Udgivelse af Aarbogen	2742	95
Bidrag fra 685 Medlemmer à 4 Kr., 1 à 10 Kr.	2750	00	Bestyrelsens Rejser og Udlæg	90	85
» » andre Samfunds Medl., 36 à 2 Kr.	72	00	Udsendelse af Aarbogen	611	94
Salg af ældre Aargange	105	15	Administration	324	73
Bidrag fra Stat, Amt og Kommune:			Andre Udgifter	526	60
Statskassen	Kr. 155,00		Udlæg	250	50
Vejle Amt	- 100,00		Kassebeholdning ³¹ / ₁₂ 1941	633	62
Fredericia Kommune	- 50,00				
Kolding »	- 50,00				
Vejle »	- 25,00				
5 Sogneraad à 10 Kr. (1940)	- 50,00				
15 » » » » (1941)	- 150,00				
Bidrag fra Banker og Sparekasser:		580			
Vejle Bank	Kr. 100,00				
Kolding Sparekasse	- 50,00				
Fredericia »	- 50,00				
Vejle »	- 50,00				
Landbo-Sparekassen, Vejle (for 1940 og 1941)	- 50,00				
		300			
Renter af Kassebeholdning	10	77			
» » Legat	20	00			
» » Grundfond (1940 og 1941)	235	52			
Refusioner af Porto og Udlæg	609	75			
Kr...	5181	19	Kr...	5181	19

Grundfondens Regnskab for Aaret 1941.

	Kr.	Øre
Beholdning ¹ / ₁ 1941	2754	36
Renter	95	91
	2850	27
Hævet	235	52
Beholdning ³¹ / ₁₂ 1941	2614	75
Kr...	2614	75

Kolding, den 1. Marts 1942.

Axel Johansen.

ORGANISTER OG STADSMUSIKANTER I VEJLE 1600—1941

AF JOHS. WOLTERS

Det er et ret trøstesløst Billede, man faar af Organisternes Kaar i gamle Dage. Om Gerningen som Organist gjaldt, den Gang som nu, at det ikke var Haabet om Velstand, der lokkede dens Udøvere til at vælge Musiken som Levevej.

Det var rent ud et usselt Levebrød at ernære sig af Musiken. Organisterne sad og sultede omkring i Smaabyerne, og naar de døde, var Boet almindeligvis saa fattigt, at Kirken maatte betale Begravelsen. Organisten var i 17.—18. Aarh. et af Købstædernes Smerdensbørn, det kneb at skaffe Ekstrafortjenester til ham.

For at bøde paa de ringe Indtægter gav man ofte Organisten »fri Næring« til et eller andet Erhverv, og man træffer ham da undertiden med de mærkeligste Bestillinger som Nebengeschäft. I Køge og Skive var han Værtshusholder, eller som det hed »brugte Øll- og Brændvinsalg« — — men selv om Bierhvervet var af mindre filistrøs Beskaffenhed, maatte det skade Musikens Kunst og blev, naar det betalte sig, let Hovedsagen for Vedkommende. Mange Steder træffer vi Organisten med det mere naturlige Erhverv som Orgelbygger, og senere blev det Embedet som Stadsmusikant for Byen og dens Omegn.

Stadsmusikanten holdt Svende og Lærlinge, og naar

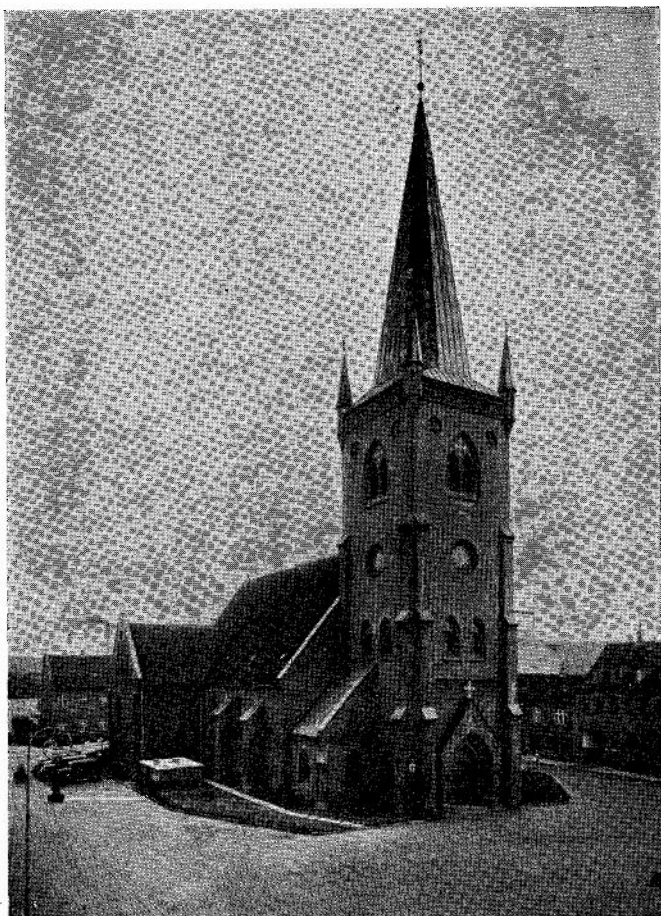
en ung Mand havde været saa letsindig at vælge Musikeren som Levevej, begyndte han oftest sin musikalske Løbebane som Lærling hos en Stadsmusikant. Der blev da affattet en højtidelig Lærlingekontrakt, hvorefter Stadsmusikanten »saavel paa Instrumenter saa og paa Orgelet« forpligtede sig til at lære ham, »hvad der af en dygtig og habil Musikantersvend udfordres«.

Den unge Mand skulde saa almindeligvis staa i Lære i fem Aar og i den Tid have »forsvarlig Føde og Renlighed, og holdes fri for alle Skatter«. Eleven forpligter sig derhos til »ikke at gaa ud af Huset uden Tilbudelse, mindre gøre nogen musikalsk Opvartning uden Principals, Principalindes eller Befalingshavendes Vidende og Ordre, men stedse være til Stede for at exercere og tage mod Information.«¹⁾ Saaledes lød i Hovedtrækkene en saadan Kontrakt fra Slutning af 1700.

Efter udstaaet Læretid fulgte ofte nogle lystige Rejseaar som Musikantersvend, med Arbejde hos andre Byers privil. Stadsmusikanter, hvor der maaske var Lejlighed til at lære mere »udi Musiquen« — for til Slut at falde til Ro, bosætte sig og søge Embede som Organist eller Stadsmusikant, hvis han ikke kunde opnaa begge Stillinger under ét. Ved at gifte sig med Stadsmusikantens Datter eller Enke var der store Muligheder for at blive Indehaver af Privilegiet.

Organisten og Stadsmusikanten var uundværlig — han var med til at kaste Glans og Fest over Borgernes Tilværelse, der ofte kunde være graa nok, og der synes at have været et stort Musikforbrug.

Det var navnlig private Fester, Bryllupper, Barselgilder og lign., der gav Stadsmusikanten noget at fortjene, men desuden skulde han medvirke i Kirken ved Højtiderne, og ved særlige, festlige Lejligheder med sine Folk blæse fra Kirketaarnet.

Sct. Nicolaj Kirke.

Med Titlen Spillemand lod den eller de, der benaadedes med Privilegium, sig i Førstningen nøje: »Enhver, som gjør Bryllup eller andet Værtskab, skulle de ingen anden Spillemand fordre dertil end hannem og dem, han ville samtykke,« — hedder det i et af de allerførste Privilegier fra 1588. Men Kunsten steg, og Spilleman-

den benævnes i det 17. Aarh. for Instrumentist, hvilket holdt sig i det 18. Aarh.s Bestallinger. Men Musikant kom i Brug i daglig Tale.

Organist- og Stadsmusikantembederne kunde undertiden varetages af Søn efter Fader og Bedstefader, og den gamle Musikstamme har ofte sat Skud, der er naaet højt over en Stadsmusikants beskedne Stilling. Som et enkelt Eksempel paa et saadant Dynasti kan nævnes Familien Simonsen fra Svendborg, hvis Medlemmer gennem fire Generationer beklædte Stadsmusikantembedet i deres Fødeby, samtidig med at Slægten kunde sende en stadig Strøm af Musikdyrkere ud over Landet — saaledes Kapelmusikus Hans Sophus Simonsen og dennes Søn, Kammersanger Niels Juel Simonsen.²⁾

I Fredericia gik Embedet i Arv fra Fader til Søn, ligeledes i fire Generationer, de hed alle Christian Smidt.*)³⁾

Embedet var dog ikke *arveligt*, men krævede i hvert

---

*) De mange Navneligheder kan ofte volde Vanskeligheder og give Anledning til Misforstaaelser. Da Stadsmusikanten almindeligvis ogsaa var Orgelspiller, benævntes han ofte Organist, selv om han ikke var i Kirkens Tjeneste. Naar saa Stadsmusikanten havde flere Musikantersvende, kan der let opstaa Besvær med at holde Rede paa, hvem der er hvem. Et Held er det da, om Manden er gift, saa Konens Navn kan være Kompas. Et saadant Tilfælde er Organist Mathias Bang, som senere omtales. Hans Farfar, Mathias Bang, var Skipper og Købmand i Vejle, og af hans to Sønner, Mads Mathiesøn Bang og Mathias Bang (sidstnævnte gift med Mette Marie Meden) var førstnævnte Musikantersvend hos sin Svigerfar, Organist J. J. Mayer, den anden var Købmand og tillige Kirkeværg — de nævnes skiftevis: Organist, Musikanter, Købmand og Kirkeværg. En Søn af Mads M. B., ved Navn Mathias Bang, bliver saa Organist ved Kirken, og nu udbetaler, iflg. Regnskabsbogen, Mathias Bang Løn til Mathias Bang, og — saa kan det se lidt forvirrende ud, naar »Organist Bang« kræver Organist Bangs Kvittering; indtil man opdager, at førstnævnte er Organistens Farbror, Købmanden, der foruden at være Kirkeværg i sin Fritid assisterer sin Broder, M. M. B., med Musiken, og derfor ogsaa benævnes Musikant og Organist.

Tilfælde Bevilling, der kun kunde opnaas, efter at Ansøgeren havde bestaaet en Prøve for Magistrat »og andre Stadens honnerte Personer, som Musiken er bekendt«.

Byens egne Folk synes dog at have nydt Fortrinsret ved Besættelsen.

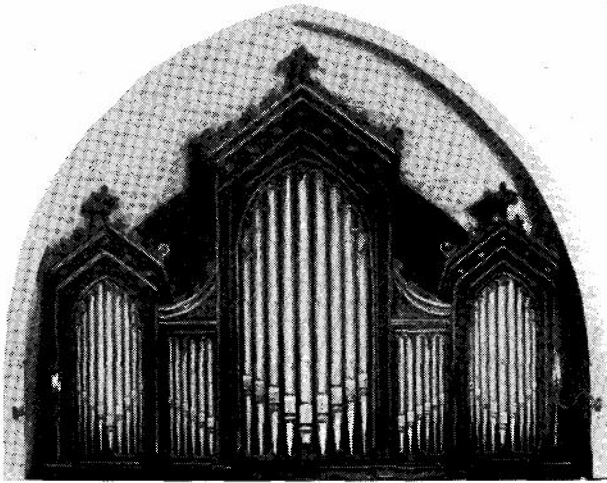
Den gamle Organist ved Sct. Mortens Kirke i Randers, Otto Lütken (d. 1739), havde paa samme Tid seks Sønner som Organister i jydsk Købstæder, og der kunde nævnes mange andre Organistlægter, hvor Sønner fulgte i Fædres Spor.⁴⁾

De Instrumenter, Stadsmusikanten dyrkede, var især: Trompet, Zinke, Basun, Fløjte og Violin, og han skulde »infirmere paa de Instrumenter, hans Profession kan vedkomme«, men Klaveret og Orgelet var forbeholdt Organisten.

Ved Begyndelsen af det 18. Aarhundrede synes der at have været en betydelig Interesse for Orgelspil. Ugentlige Orgelforedrag hørte paa flere Steder til, saaledes i Kolding, hvor Organisten skulde lege paa Orgelværket hver Onsdag fra Kl. 2—3, ligeledes i Ribe, og i København spillede Nikolai Kirkes Organist tre Gange om Ugen og Frue Kirkes Organist hver Onsdag og Fredag. Og i de fleste Byer blev der spillet om Søndagen en halv Times Tid før eller efter Gudstjenesten, navnlig ved de store Højtider.⁵⁾

Ved Kirkeritualet af 1685 var der truffet Bestemmelser om Orgelets Brug ved selve Gudstjenesten. Organisten skulde begynde at lege paa Orgelet, saa snart der var ringet sammen, men kun ganske kort, for at Tjenesten ikke skulde forsinkes derved. Fra 1735 maatte der ikke spilles paa Orgelet i Fastetiden, kun Salmesangen maatte lyde. 1787 blev Orgelet dog atter »frigivet«.⁶⁾

Orgelfacade fra 1862.

Organister
ved Vejle Sct. Nicolaj Kirke.

- 1) *Hans Jørgensen Spicker* . . . . . 1608—ca. 1627
Under Trediveaarskrigen var Kirken af fjendtlige Tropper indrettet til Fæstning fra 1627—29.
- 2) *Rasmus Kjeldsen* . . . . . 1637—1645
- 3) *Søren Villumsen* . . . . . 1645—1649
- 4) *Henrik Orgelmester* . . . . . 1649—1650
- 5) *Oluf Nielsen* . . . . . 1650—1661
- 6) *Jørgen Frederiksen* . . . . . 1661—1666
- 7) *Mikkel Orgelmester* . . . . . 1666—1682
- 8) *Vilhelm Organist* . . . . . 1682—1712
- 9) *Johan Jochim Mayer* . . . . . 1712—1762
hans Enke beholdt Embedet til sin Død 1770, da Sønnen
- 10) *Conradt Mejer* overtog Embedet . . . . . 1770—1781
- 11) *Mathias Bang* . . . . . 1781—1829
- 12) *Dines Bredal Blauenfeldt* . . . . . 1829—1878
- 13) *Julius Theodor Umlandt* . . . . . 1878—1907
- 14) *Margrethe Andersen* . . . . . 1908—1917
- 15) *Johannes Wolthers* . . . . . 1917—

1639 fik Joh. Lorentz af Chr. IV Eneret paa at være Orgelbygger her i Landet, saa ingen anden »maa her udi vort Rige Danmark ny Orgel forny og renovere«. ⁷⁾ Et Privilegium, som dog ikke blev respekteret, dertil var Arbejdet for stort og Samfærdselsmidlerne for vanskelige.

I Ribe kom det første store Orgel ca. 1440, ⁸⁾ men allerede 1300 omtales et Orgel. ⁹⁾

Omkring 1600 har formodentlig de fleste Købstadskirker haft Orgel.

*

Hvornaar *Vejle Sct. Nicolaj Kirke* fik sit første Orgelværk, kan desværre ikke oplyses, men en lille Notits i Kirkens ældste Regnskabsbog fortæller 1570: »I Stand giort Orremesterens Lillehuus« og tillige 1569, at Organisten lønnedes af Byen.

1585 staar der, at »Klockeren bleff samtyckt den boe af Kiercken hand nu iboer, ou en daler ou en par skou for sin Kierckethienist boede med Orguewerk att trede ou klockerne at ringe«.

1607 var en »Orgelmager Jocim Vilmer« i fem Uger beskæftiget med Reparation af Orgelet.

Den ældste Orgelmester, vi ved Navn paa, er 1) *Hans Jørgensøn Spicker*, »Hans Orgemester lovede at tjene Kirken til Michelis 1610. Til Hjælp at fragte hans Gods fra Horsens herhid og til Huusleje 3 Dl., nok til et par Sko 2 Sk.« Han faar i aarlig Løn »8 Dl., og Byen hjælper noget til«.

Som det fremgaar af Regnskabsbøgerne, har Organistens Løn i Penge ikke været stor. Af efterfølgende Bestalling fra 1637 ses, at Lønnen bestod af *fri Bolig, Skovhugst, Olden* (form. til at føde en Gris med), — *en Humlegaard og en Jordlod* hørte ogsaa til Embedet,

og dertil kom fra 1640 *Sportler* ved Bryllup og Barne-
daab, og endelig var der »*de trende hellige Aftner*«,
naar han besøgte Byens Borgere og modtog sit »Høj-
tidsoffer«. Den kontante Løn var i 1637 ialt 30 Daler,
siden endnu mindre, men dels maa man erindre, at var
Pengene smaa, har deres Værdi den Gang været en
anden end nu, og dels har Livsfornødenhederne vel
ogsaa været mere beskedne. Men nogen Overdaadig-
hed blev der næppe Mulighed for, og Vejle var altid en
lille By, der gennem flere hundrede Aar hjemsøgte af
Krig, Pest og Ildebrande. Ingen jydsk By led saa meget
gennem Krigstiderne og var Gang paa Gang sin Under-
gang saa nær som Vejle.

Under Trediveaarskrigen var Byen besat af fjendt-
lige Tropper, og Raadhuset og Kirken fra 1627—29
indrettet til Fæstning. Samme Tid blev en meget be-
tydelig Del af Byens og Kirkens Bøger og Dokumenter
ødelagt. I en Synsberetning (1630) fortælles om Kir-
kens elendige Tilstand. Fjenden havde hugget Skyde-
huller i Kirkens Taarn, fire Hvælvinger var nedfalden,
»Orgeværket aldeles øde og piberne mestendels bort-
tagen«. ¹⁰⁾

Kongen tillod da, at de andre Kirker i Stiftet skulde
bidrage til Istandsættelsen af Kirken. Nogen større
Reparation synes der dog ikke at være foretaget, idet
Præsten et Par Aar efter klager over, at Kirken forfal-
der mere og mere, og at der intet Orgel er.

Der blev sat en Indsamling i Gang blandt Byens Bor-
gere for at skaffe Penge til et nyt Orgel. Men det var
en forarmet og meget fattig Befolkning efter Krigen,
saa noget stort Bidrag kunde der ikke gives. Af 250
Bidragydere tegnedes der ialt 50 Rdl., og Borgmester
Jens Bertelsens Arvinger skænkede 100 Rdl.

Der blev oprettet følgende

»Contract med Orgelmager. Anno 1636.

Kjendes jeg *Johannes Heide*, Borger og Orgelmager udi Flensborg. Eftersom jeg i Dag den 4de Novb. nærværende Aar 1636 udi Weille Raadstue med Borgemester og Raad og en Part Borgere sammesteds da forsamlet er, forenet for en Orgeværk der udi Kierken med Piber og andet at færdiggjøre, som er først *Principal* Piben, som paa Tonen skal være fire Alen lang, for det andet en *Gedakt* — og fire Alen, den tredie en *Octour* — to Alen, den fjerde *Super-Oktaven* — 1 Alen, den femte *Mixtur* — hver Klaver med tre Piber, den sjette en *Qvinte*, den syvende *Trommelen* — 4 Alen lang paa Tonen, den ottende en *Hollfløjte* — 2 Alen paa Tonen. Item tre nye Orgelbælge, en ny Lade, som Piberne skal paastaa. En ny Klaver, en ny Struktur med alt andet som til samme Orgeværk fornøden gjøres, huilket alt, som forholdet er, jeg forn. *Johannes Heide* lover paa min egen Bekostning udi forn. Kierke ustraffelig at færdig gjøre, som jeg vil ansvare og være bekjendt for hver ærlig Mand, som sig paa saadant Arbejde og Gjerning forstaa og erfare kan under min Æres Fortabelse, for huilket Arbejde jeg skal have med Omkostning herpaa anlangendes et hundrede og halvtredsindstyve Rigsdaler. De hundrede Rigsdaler som vedlagt *Mads Tordsen Jensen*, Borger i Weille og hans Fader sal. Borgemester *Jens Bertelsen*, førend han ved Døden afgik haver til en gudelig og kristelig Betænket foræret til samme Kierke skal erlægge. Og *Anders Bundesen* og *Oluf Kjeldsøn*, Borgere og Kierkeværger samme steder de halvtredsindstyve Rigsdaler haver paa Borgerskabets Vegne at betale efter deres udgivne Breves Indhold. Og lover jeg forn. *Johannes Heide* at samme Orgeværk skal være færdig gjort om Pintsedag nu førstkommendes ustraffelig som forberørt er.

At dette paa begge Sider holdes og efterkommes skal som forskrevet staaer haver jeg forn. *Johannes Heide*

med egen Haand underskrevet hos Borgemester, Raadmænd og Kierkeværger og Mads Tordsens Hænders Undertegnelse.

Actum Weille ut supra.

Dies oben geschreiben bekenne ich.

Johannes Heide
mit egener Handt.

Mads Jensen (Tordsen)
Egen Hand.

Lauritz Lauritzen
Egen Hand.

Simen Munck
Egen Handt.

Niels Niim
Egen Hand.

Oluf Kjeldsen
Egen Hand.

Andres Knudsen
Egen Hand.

Søffren Kjølholdt
Egen Handt.

Der synes at have været Vanskeligheder med at faa de tegnede Bidrag til Orgelet indsamlet, idet Kirkeværgen beklager sig over, at »en diell af Borgerskabet vill mig icke betalle Orgemesterens bekost, huilket jeg formiener ad thie mig forkortt och jeg dett paatog«.

Det var jo en fattig By, men Kirken fik sit Orgel, og Orgelmageren har ogsaa faaet, hvad han skulde have, han kvitterer: »Anno 1637 der 11 Augusti bier ich vergenogit und wolbezahlt von ein Ehrbaren Radt vurde der gemeinen zu Wedel vegen die zugesagte gelder — wegen die Orgel.«

Orgelet var forinden bleven godkendt af Sagkundskaaben.

Den 13. Juli fik »Orgemesteren af Horsens for sin Umagh att wandre hid at probere Orgewerkit 3 Sld., og 1 Sld. till Johan Orgemester i Sney« (Snede?).

Orgelet bar følgende Inskription: Cantate Domine canticum novum, laus ejus in Eccelsiis, laudate eum in Psalmis. (Synger Herren en ny Sang, hans Pris i Menigheden, priser ham i Salmer.)

Orgelbyggeren synes at have skaffet en Organist,

idet følgende Kontrakt var oprettet, førend Orgelet var færdig.

2) Rasmus Kjeldsen (skriver sig ogsaa Asmus Ketelsen).

Contract som ergangen
Imellem borgemestre och Raad udi
Weill och Organisten sammestez
Anno 1637.

Niels Frantzen, Sognepræst udi Weille, Simen Munck Borgmester, Niels Lauritzen, Sofren Knudsen, Hendrik Christoffersen, Laurids Lauridsen Raadmænd samme steds gjøre vitterligt, at vi med en Part Borgere deres Vilje og Samtykke haver den 29de Maj 1637 indgaaet denne Contract og Forlig med Rasmus Kjeldsen fordum Organist i Flensborg, at eftersom han haver lovet og tilsagt os — og menige Borgeskabet at betjene her udi Weille Kierke paa vores nye Orgelværk for en Organist, først et Aar som er til Paaske 1638, hvorfor han for samme sin Tjeneste og Umage skal have *tredive Daler*, hver Daler til tredsindstve og fire Skilling dansk, som hannem til fire Tider og Terminer skal erlægges, som er til Sct. Hans Dag Midsommer nu tilkommende 8 Daler, til Sct. Mikkelsdag 8 Daler, hvilke Penge af os og Borgeskabet skal indgives som følger: Af en hver Gaard her i Byen 16 Sk. dansk og af Vaaninger og Boder een Part 8 Sld., 4 Sk., 2 Sk. efter enhver sin Handtering og Formue. Saa og til de tvende høje Fester, som er: Juleaften og Paaskeaften at have nogen *Foræring* af fromme gudfrygtige Folk, efter enhver deres egen gode Vilje. Tilmed skal han forsynes med *fri Husplads* saa og *nyde Skovhugst*, *Olden* saa vidt til en Gaards Ejendom kan være tilberettiget og siden om Paaske nu førstkommendes 1638 at gjøre videre Contract med hannem om han udi samme Bestilling og ellers i andre Maader sig ærlig, kristelig og vel anholder, og da til samme Tid at entfange udi Brug *Hum-*

melgaardsjord*) og anden Jord, som hans Formænd for samme Bestilling haver været tillagt, hvilke hans Penges Løn som forberørt Kirkeværgen som nu er skulle være hannem beforderlige at bekomme til enhver Termin. Derimod lover jeg forn. Rasmus Kjeldsen at jeg udi samme min Bestilling skal forholde mig som en erlig oprigtig Mand, saa forn. Orgelværk, som jeg nu haver annammet Nøglen til, for min Forsømmeligheds Skyld ikke i det allerringeste enten paa Piberne eller i andre Maader skal blive forarget eller fordærvet, ved min gode Tro, Ære og Love, at saaledes holdes og efterkommes skal som forskrevet, have vi gjort tvende saadanne Breve imellem os, hvoraf en hver én beholder, som vi med egne Hænder haver unskrevet. Actum Weille ut supra.« (Navnene.)

Det var i en lille og af Krigen hærget By, den ny Organist skulde begynde sin Virksomhed, og det viste sig snart, at det var vanskeligt at »subsistere«. Efter Ansøgning blev det ham tilladt at modtage Accidentser for sin Medvirksomhed ved Bryllup og andre kirkelige Handlinger og desuden Bevilling til at levere Musik til Borgernes private Festligheder, og derved bliver han Vejles første Stadsmusikant.

I Raadstueprotokollen for 1640 staar der: »VIII

---

*) Rundt omkring Byen laa talrige store Humlegaarde. Humleavl betegnedes i hin Tid som Byens Hovederhverv. I et af Kong Hans' Pergamentbreve hedder det om Vejle: »om nogen flytter fra Byen, skal Afgrøden af Hommelgaardene blive i Byen efter uvildige Dannemænds Sigelse« (1498). I Fortegnelsen over Kirkens Humlegaarde omtales 1602 »en Humlegaard ligger til Orgelværket, beliggende under Højbed«. Lejeindtægten heraf anvendtes til Vedligeholdelse af Orgelet. Ligeledes en Humlegaard »liggende i Flegmai (Flegmade) till Orgemesteren«, denne blev siden mageskiftet med et Stykke Engjord, hvoraf Indtægten tilfaldt Organisten; da Banen 1867 blev anlagt, blev Lodden eksproprieret, og Renten af Erstatningssummen (1300 Kr.) var en Del af Organistens Løn, indtil det i 1922, ved Accidentsernes Afløsning — forøvrigt uberettiget — gik ind i den faste Løn.

Mænd vannt att Rasmus Orgemester Bleff Beuilget aff Borgemestere Raad och mienige Borgeskab som de till stede var formedelst hans Indkomst for hans Bestilling Ehr Ringe, at hand maae haffue nyde och Bekomme wdaff Brudefolck paa dieris Bryllups dagh som Bliffuer Wiett wdi Weille Kiercke, Enn Rix Mk. Aff en barzell Quinde som gaaer i Kiercke, Enn halff Mk. Huo som haffuer Børenn att Chrestene, Enn halff Mark. — — Desligeste att naar her wdi Byen Gjoris nogen Bryllup eller andet Werskab och forn. wor Orgemester will lade sigh med simphenj*) der till bruge skal det wehre hannem Beuilgett, och maa Ingen fremede med sligh Instrument der till stedis.

Att saaledes for Retten gangett och faaret ehr som forskreffuit staar.«

Ogsaa i Krigen 1644—45 havde Vejle Besøg af Fjenden. Fra 1646—57 findes næsten ingen Efterretninger om Byens Forhold, men de faa Dokumenter, der findes fra den Tid, fortæller, at Vejle Borgerne behandles meget haardt i denne Krig, og at Byen var endnu mere ødelagt, end da Wallensteins Tropper 1629 drog bort, »— en fjerde Part af Byen laa øde tilligemed det, som tilforn i den kejslerlige Krig var bleven ruineret«.

Svækkede ved de mange og store Udgifter, som Krigene medførte, var Borgerne komne i den sørgeligste Stilling. Nogle havde lidet, de fleste intet at begynde deres Næring med, ja mange var endog nødsaget til

*) Simphoni = Datidens Navn for Klaver.

Om Knud Brahe hedder det, at han særlig elskede de to Salmer »Vor Gud han er saa fast en Borg« og »Som Hjorten skriger efter fersk Vand«, hvorfor han i sin Velmagt idelig lod lege dem paa Simphoni og syngte for sig. Paa sit Dødsleje ønskede han at høre dem endnu en Gang, »— lod saa hente sin Simphonist og befalede ham at lege de tvende Salmer«. (Hemmert: Ligprædiken over Knud Brahe 1613.)

med Bettelstaven at søge deres Brød paa fremmede Steder.

Med Sandhed kunde derfor Borgerne, i en Skrivelse til Kongen, hvori der berettedes om, hvordan Fjenderne hærgede Byen, brændte og røvede, sige: »— saa vi maa bekende at være hjemsøgte af Guds Vrede og Straf med Krig, Pestilenz og Dyrtid, hvorover Byen er bleven saa forarmet og øde, af den store Ruin og Folkene ere bortdøde, saa nu ej mere bosiddendes end 29 Gaarde og Vaaninger.«

Endnu i mange Aar efter Fredsslutningen maatte Byen døje meget med idelige Indkvarteringer — Soldater, der huserede og brandskattede ligesaa slemt som Fjenderne havde gjort.

Ogsaa for Kirken var det trange Tider, »— — Penge som skulde have været betalt fra Philippi Jacobi Aar 1657 og til Aarsdagen 1658 er aldeles intet annammet af Kirkens Indtægt i nogen Maade, formedelst de sven-skes Krigs Indfald her i Jylland«.

Til Rasmus Orgemester er der iflg. Regnskabsbogen aarlig udbetalt i Løn 15 Mk. og 2 Sk., og for at opkræve Byens Skatter 1¹/₂ Sld.

1645 døde Rasmus Kjeldsen, saa fattig at Kirken maatte bekoste Begravelsen. Hans Efterfølger ved Orgelet 3) Søren Villumsen synes heller ej at have levet i Overflod; hans Løn var i Penge ialt 5 Sld. *)

I de følgende Aar synes Kirken jævnlig at have skiftet Organist. 4) Henrik Orgelmester, 1649. 5) Oluf Nielsen, 1650. 6) Jørgen Frederiksen, 1661. 7) Mikkel Orgelmester, 1666. 8) Vilhelm Organist, 1682.

Organistens Forhold synes nu at være forbedret noget, idet det fremgaar af Regnskabsbogen, at der for Aaret 1697 er udbetalt »et Aars Løn 24 Rdl.«.

*) 1 Daler, Slet-Daler = 4 Mark. 1 Rdl., Rigsdaler = 6 Mk.

1712 blev der foretaget en større Reparation af Orgelet, og der betaltes 60 Rdl. derfor til Anders Hansen Nylland; samme Aar blev der antaget en ny Organist, 9) Johan Jochim Mayer, hvis Bestalling lyder:

»Kjender vi underskrevne og hermed vitterlig gjøre, at vi med Mons. Johan Jochim Mayer af Hamborg, nu udi i musikalske Tieneste hos Mester Martinon, renomerlig Instrumentist udi Horsens,¹¹⁾ for Orgelværkets Betjening udi Guds Huus her paa Staden, paa Kirkens og egne Vegne ere saaledes forakkorderede som følger:

- I. Skal han for sin Tieneste have til visse Aarlig Løn 40 Sldr.
- II. Skal han efter gammel Skik og Sædvane nyde sin Rettighed ligesom hans Formænd paa de 3de højtidelige Aftner nemlig Mortens-, Jul- og Nytaarsaftener for sin Musik her af Byens Indvaanere som han dermed besøgendes vorder, efter enhvers egen gode Frivillighed.
- III. Skal han og nyde sin Rettighed af Aksidentserne for sin Tieneste udi Kirken af Brudfolk ved Børnedaab og Kirkekoner, som hidindtil sædvanligt været haver.
- IV. Skal han have sin fri Vaaning og Værelse Kirken tilhørende, som hans Formænd for hannem haft haver, som imod sin nu befindende Brøstfældighed til fornøden Skikkelihood for hannem skal blive indrettet.
- V. Hvis anden videre Rettigheder enten af Jorden eller andet, som hans Formænd for hannem nydt haver skal han og i alle Maader være nydende.

Hvorimod Mons. Johan Jochim Mayer lover og forpligtiger sig til sin Tieneste udi Guds Huus ved Orgelværkets Betjening og anden Tieneste, som af hannem ved Musikken forlanges, saa forsvarlig at forrette, som han det for Gud og Øvrigheden agter at omsvare og det foruden Orgelværket efter dets Reparation udi god og forsvarlig Stand vedlige at holde, saa vidt hannem paa sit Embeds Vegne kan tilkomme.

At saaledes af os paa begge Sider er sluttet, vedtaget og samtykt, bekræfter vi undertegnede,

Vejle 26. Mai Anno 1712.

Jeramias Wolff.

Claus Suanne.

Johan Jochim Mayer.

Den under II nævnte Indtægt træffer man i de fleste Organistbestallinger fra den Tid. Det var en Slags »Højtidsoffer« til den karrige kontante Løn, der vel suppleredes af fri Bolig, lidt Havejord, Skovhugst o. l. — men alligevel er det forstaaeligt, at Organisten oftest var henvist til en Fattigdom, som vi vel nu knap kan gøre os Begreb om.

Organisten besøgte da — paa »de hellige Aftner« — Byens Borgere og diventerede dem med Musik paa et lille Orgel — *Portativ* —, der let kunde bæres, og hvorpaa Organisten baade betjente Klaviaturet og Bælgene, idet han spillede paa Klaviaturet med højre Haand og betjente Bælgene med venstre Haand.

Et saadant lille »Haandorgel«, der hørte med til Organistens Udrustning, gjorde god Nytte som praktisk Hjælpemiddel for den, der skulde indøve Peblingerne og Kirkesangerne. En lidt større Udgave af dette Miniatur-Orgel var *Positivet*. (Der findes et Eksp. i Musikhist. Museum i København. Afbildet bl. a. i Museets Katalog (tysk Udg.) S. 49 og i Hortense Panums Musikhist. I, S. 168 og 169.)

Forholdene i Vejle har vel i det væsentlige været som i andre Provinsbyer paa den Tid.

I en Skrivelse af 2. Novbr. 1737 fra Biskop Wøldike til Viborg Skoles Rektor om Disciplenes Musik paa Gaden hedder det: »Eftersom udi indeværende Aar Mortensaften indfalder paa en Søndag, da Skolen skulde med deres Musique gaa omkring at indsamle det lidet beneficium, som paa slige Aftner plejer at be-

kommes —« o. s. v., faar Eleverne Tilladelse til, »hvor den hellige Aften falder paa en Søndag, at besøge Byens Indvaanere Aftenen derefter«. Af en Forespørgsel ses, at foruden »Latin Skole Koret« ogsaa Stadsmusikanten paa de nævnte Aftener »forretter baade musikal- og Instrumental-Musique og Spil paa Gaderne Byen igennem og besøgte Indvaanerne«. ¹²⁾

I Byer, hvor Organist og Stadsmusikant var én Person, har han vel opvartet med sine Blæseinstrumenter for Dørene; har han kun været Organist, har det været Portativet eller Positivet, han har ført med sig.

Dette gik dog ikke altid af uden Ufred. I Horsens kom saaledes Mortensaften 1715 Rektor Bredal i Strid med Byens Organist, »— da Rektor med sit Collegie og Skoledisciple, som sædvanligt, med Vocal og Sang-Musik betiente en Del af Byens Indvaanere, og Organisten med sit Leeg hart hos efterfulgte«. ¹³⁾

I Wilses Bog om Fredericia 1767 hedder det: »Af Høytideligheder ere ingen, uden at visse Helligaftener, saasom Jule Aften Musikanterne gaee omkring og blæse for Dørene, *derhos lader een sig høre med et Positiv paa Gaden, som bæres fra Huus til Huus paa en Baare.* — Her er en Stadsmusikant.« Senere føjer Forfatteren til: »— Overdaadighed forbyder sig selv her hos de fleste.«

Organisten i Skive fik, omkring 1700, som Tillæg til sin Løn skænket et »forsvarligt Positiv«, for at han derved kunde tjene noget til at bøde paa Lønnens Ringhed. ¹⁴⁾

1715 fik Johan Jochim Mayer tillige Privilegium som Stadsmusikant i Vejle og »bevilget med hans Musicaliske Instrumenter at opvarte til alle Værtskaber to Mil heromkring, og ingen anden maa dér under 10 Rdl. Bøde musicere«.

1735 blev det iflg. en kgl. Forordning paalagt Stift-

amt mændene i samtlige Landets Stifter at indsende »Relationer« til Kongen om de økonomiske Forhold m. m. i de dem underlagte Byer og Amter.

I en saadan Relation eller Indberetning omtales Vejle Købstad, dens Forhold og Besværligheder efter Krigsaarene og i en særlig Liste beskrives Byens Borgere »efter enhvers Handtering og Brug«.

Om Kirkens Organist hedder det: »Johan Jochim Mayer, Organist og Instrumentist, er med Previlegie derpaa af hans kgl. Maits. bleven forundt, dog findes her én ved Navn Christian Madsen Krag, som Previlegie tillige med denne J. J. Mayer haver; dessen Aarsag er de ved Forening og Reparation paa Landsbyerne at gjøre Opvartning med deres Musik bleven separeret, saa enhver har sine visse Sogne og Byer, saa at denne J. J. Mayer vel siunes lidet at have at leve af, dog formedelst Organisttjenesten, han allene for sig haver kan han nogenledes subsistere, endskiønt Tiderne ikuns siufnes at være knappe. Ellers er ikke meget synderlig for ham tilovers.«

Byens Stadsmusikant *Christian Madsen Krag* havde i Aaret 1700 været Trompeter i Flaaden. Efter sin Angivelse 1734 var han nu bleven gammel, hvorfor han havde maattet afstaa sit »Musicant-Embed« til Johan Jochim Mayer, som derfor skulde svare ham 2 Rdl. om Aaret, foruden 2 Mk. af hvert Bryllup, hvor Musik forlangtes. Paa Landet havde Krag dog $4\frac{1}{2}$ Sogne at betjene, »dog ikkuns med egne Hænder allene, uden ringeste Assistance af nogen anden,« men han tilføjer, at »det er saare rart (o: sjældent) at nogen musique der bliver brugt«. Han døde 1756, og hans Enke Anne Jensdatter Halling 1794, 92 Aar gl.

Organist Mayer (eller Mejer, som han nu skriver sig) beklager sig i sin Skatteangivelse 1743 over sine

elendige Kaar. Hans Hus var nedbrændt ved den store Ildebrand 1739, hvorved han mistede, hvad han gennem 26 Aar havde sammensparet sig. Han havde tidligere haft en aarlig Indtægt af 60—70 Rdl., men nu frygtede han at blive ganske brødløs, »saasom der er nogen Præster paa Landet, som forbyder Music om Søndage til Bryllup, eller og de gjøre Bryllup med Forsamling om Søndagen«. ¹⁵⁾

Han havde i sit Hus sin Svigersøn, Mads Mathisen Bang, der »nød Svendeløn« — som en af Stadsmusikantens Svende — og en Dreng i Musikanterlære ved Navn Nicolaj Arentsen.

1762 døde Johan Jochim Mejer, 74 Aar gammel, og fik fri Begravelse i Kirken. Hans Enke beholdt Embedet til hun døde i 1770, 90 Aar gammel. Hun begravedes ligeledes i Kirken.

1770 overtog Sønnen

10) Conradt Mejer Stillingen ved Kirken, som han havde røgtet siden Faderens Død, og som han varetog til 1781, da

11) Mathias Bang, f. 10. Oktbr. 1758, Søn af forn. Mads M. Bang, blev Organist og Stadsmusikus. Organistlønnen var 30 Rdl. 4 Mk. aarlig, hvoraf Bælgetræderen lønnedes med 2 Rdl. 4 Mk., desuden maatte han aarlig betale 10 Rdl. i Pension til sin Formands Enke — saa der blev ikke meget tilbage til Organisten selv.

I 1789 sendtes da et Andragende til Kongen om, at Organisten »maatte forundes et aarligt Tillæg til hans Løn af 25 Rdl. i stæden for den ham beuilgede Omgang med Musique Vinter Højtids Aftner, som hans Alder og Svaghed ej kan udholde, anførendes herfor, at hans Embede er i de senere Tider paalagt flere Byrder end forhen uden Vederlag derfor, siden der efter allernaadigst Befaling af 10 Martii 1787 skal spilles paa

Orgelværket i Fasten, samt at der er indført den Skik, at der spilles paa samme til Aftensang — da hans Embede er ringe, tillægges aarl. 6 Rdl. af Weyle Kirke og 14 Rdl. af Byens Casse, imod at den beuilgede Omgang med Musique, til Lettelse for Byen skal ophøre.«

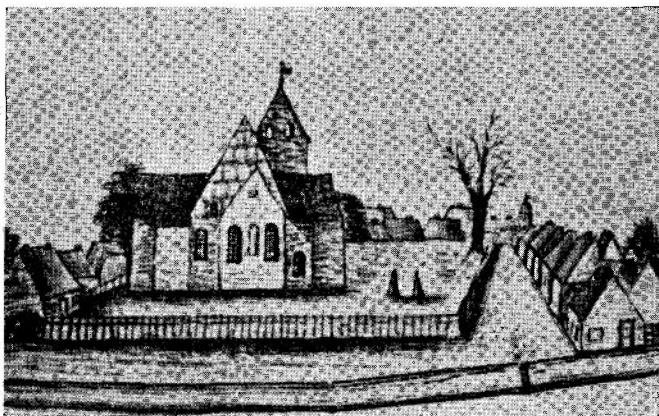
Organist Mathias Bang.

Ansøgningen bevilgedes, men der blev mindre og mindre for Stadsmusikanten at fortjene, og 1807 blev der — efter et nyt Andragende til Kongen — tillagt »foruden hans nuværende Løn 60 Rdl. at nyde af Weile Kirkes Midler, et aarligt Tillæg af 18 Rdl, dog at 10 Rdl. deraf bortfalder, naar Pensionen til Formandens Enke ophører.«

Organist Bang var gift med Anna Margrethe Thorp (f. 16. Oktober 1762, d. 9. August 1811, Datter af Købmand Thorp, Vejle).

Han synes at være den første i Rækken af Vejle Organisterne, der har kunnet leve nogenlunde sorgfrit i Stillingen. Til Hest færdedes han rundt paa Egnens Herregaarde og underviste i Musik og skal have været en vennesæl, glad og tilfreds Mand. Trods Modens Fordringer beholdt han sin Haarpisk saa længe, indtil to kaade Komtesser, som han underviste, i en Time listede sig til at klippe den af ham.

Mathias Bang døde 14. Septbr. 1829, 71 Aar gl. Han boede i Matr. Nr. 150 i »Residentsgaden«, sikkert Hjørnet af Grønnegade, »ved det store Træ« overfor Kirken. Huset bestod af »11 Fag Hus til Gaden, 5 Fag Sidehus med Gaard og Haugeplads, samt tilhørende Jordlod i Byens Søndermark, — er vurderet for 1400 Rdl. Sølv.

Sct. Nicolai Kirke og Kirkegaard, set fra Øst, ca. 1800.

Efter en gammel Tegning. Man ser det gamle Taarn og Kirkens Bindingsværksgavl, det gamle Kor og — mellem Koret og nordre Kapel — Sakristiet, endvidere Indhegningen om Kirkegaarden, der oprindeligt var omgivet af en Mur »noget nær 400 sjællandske Alen« i Omkreds. Nederst ses Aaen — hvorover nu gaar Hovedvej Nr. 10. Over Aaen fører en lille Gangbro (Bane- gaard og Havn eksisterede endnu ikke) og i Baggrunden Raadhustaaer- net.

Med Løsøre vurderedes det hele til 1620 Rdl. 3 Mk. 8 Sk.«

Til Begravelsen, der aabenbart har været stands- mæssig, indkøbtes der hos Sønnen i Aarhus, Justits- raad, Købm. Bang:

4 Pund Kaffe	1 Rdl.	Mk.	8 Sk.
6 — Raffinade	2 —	3 —	12 —
8 — Puddersukker	1 —	3 —	
3 — Riis		3 —	
1 — Kongothe	1 —		
1/2 — Bomuld		1 —	12 —
2 Fl. Rom		4 —	
5 — Madera	4 —	1 —	
3 — Portvin	2 —	1 —	8 —
6 — Graves	2 —	1 —	8 —
34 — Rødvin	10 —	3 —	12 —
	<hr/>		
	26 Rdl.	5 Mk.	12 Sk.

Udgifter vel selve Begravelsen:

Pastor Krarup	10	Rdl.
Pastor Petri	5	—
Hr. Poulsen	5	—
Hr. Kraft	5	—
Marta	2	—
Liighuset	7	—
Liigvognen	3	—
Jorden	2	—
Graven	2	—
Jochum Bælgetræder	2	—
Kisten med Tilbehør	12	—
Drikkepenge	2	—
Klokkeren	2	—
Vægteren for at ringe		4 Mk.
Til Graverkarlen		4 —
Bagværk	8	—
Hvedebrød	2	—
Brændevin	2	—
Øl		4 —
	<u>72</u>	<u>Rdl.</u>

Ialt: 98 Rdl. 5 Mk. 12 Sk.

Desuden var der paa Regninger andre Indkøb af Vin, Aquavit, Tøj m. m.

Til første Skiftesamling indkøbtes 1 Fl. bedste gammel Vin og 3 Fl. Aquavit. Yderligere sendtes 1 Anker gammel Vin »som Prisent« til Distriktslæge Christens, foruden Honorar.

Den gamle Organist har aabenbart faaet en Begravelse, som næppe nogen af hans Forgængere i Embedet.

Mathias Bang tilhørte en gammel Slægt, der i den direkte Mandslinie kan følges tilbage til Hans Bang (f. ca. 1450), der i 1522 var Christiern II's „Scultus“ i Middelfart. Helt fra Middelalderen behersker den de fleste fynske Bysamfund sammen med i den indgiftede Familier „Friis — Kott — Muie“.

Slægten kom til Jylland med Oluf Jørgensen Bang (f. 1625, d. 1682), der var Sognepræst i Jerlev-Højen ved Vejle.

Organist Bang var som nævnt Søn af Musikant Mads Mathisøn Bang, hvis Broder var Købmand og Kirkeværge Mathias Bang. En Broder til vor Organist B. var Organist i Thisted, hvor en Søn fulgte ham i Embedet.

Organist M. Bangs Søn var Justitsraad Christian Bang, Købmand og Oliemøller i Aarhus (f. 1794, d. 1870). Hans Søn igen var Johan Chr. Mathias Bang (f. 1827, d. 1921), Oliemøller i Aarhus. En Søn af sidstnævnte, Ferdinand Bang, var Organist ved Sct. Johannes Kirke i Aarhus (1905—08), en anden Søn er Læge Oscar Bang, Espergærde, som har givet mig disse Oplysninger om Slægten.

Organist Bangs Vaaben.

*

I 1790—91 blev der foretaget en større Istandsættelse og gennemgribende Forandring af Vejle Kirke.

»Ved denne Lejlighed fjernedes 5 af Kirkens 12 Pulpiturer.« Man fo'r frem med haard Haand; bl. a. forsvandt 11 Epitafier, og derved gik meget tabt, navnlig af personalhistorisk Interesse. Der blev indsat et nyt Orgel paa 9 Stemmer, som dog betegnedes at være for lidet til Kirken, »siden Kirken blev udvidet ved Epithaphiernes og de indelukkede Stolars Borttagelse, samt alle Pillernes Omgjørelse — dette Orgelværk er dog saaledes anlagt, at der kan anbringes flere Stemmer eller og et Manual til, naar Kirken kan overkomme sammes Bekostning.«¹⁶⁾

Orgelet, der havde følgende Disposition, blev bygget af *Orgelbygger Amdi Worm*, som da boede i Engom ved Vejle.

1) Gedakt 8', 2) Principal 4' (i Prospektet),

3) Fløjte 4', 4) Quinte 2', 5) Sieffløjte 1¹/₂, 6) Sesquialtera 2 fag, 7) Superoktav 2', 8) Mixtur 4 fag, 9) Trompet 8', Tremulant.

Et med »bibelske Historier malet Pulpitur blev bestøjet af Oberst Schack Brokdorf og Frue Sophia Hedevig Graboe, med begges Vaabener paa«. ¹⁷⁾

Amdi Worm var født i København 1722, og fik 1748 Bevilling som Orgelbygger. 1752 fremgaar det bl. a. af en Annonce i »Berl. Tid.« Nr. 37, at han har nedsat sig i Aarhus og bygger Orgler, Positiver, Clavicembaler og Claverer o. s. v. ¹⁸⁾

Af Aarhus Domkirkes Regnskabsbog ses, at *Amdi Worm* har tilset og vedligeholdt Domkirkens Orgel indtil 1789 (6 Rdl. aarlig), derefter er der betalt Domorganist Ebbeling til 1791 (7 Rdl. aarlig), hvorpaa Orgelbygger Ernst Peerstrup (*Amdi Worms* Svigersøn) overtager den aarlige Vedligeholdelse.

Omkring ved Aaret 1759 lod Herskabet paa Tirsbæk — Kancelliraad Jørgen Hvass og Fru Maren Loss — Engom Kirke restaurere og udsmykke. *Amdi Worm* fik da Bestilling paa at bygge et nyt Orgel til Kirken, og dette Orgel spillede der paa til 1891, da det blev afløst af et nyt Orgel, bygget af Orgelbygger Nielsen, Aarhus. Da Orgelet var færdigt, har man formodentlig ikke kunnet finde en Organist, der kunde traktere det. *Amdi Worm* blev ansat som Organist ved Kirken og levede som Organist og Orgelbygger i Engom. *Amdi Worm*, der underskrev sig: Kong. Mayts. Privil. Orgel Bygger, synes at have drevet en stor Virksomhed; saaledes byggede han bl. a. Orgeler til Odense Sct. Knuds Kirke (44 St.) og Vor Frue Kirke, ligeledes til Sct. Nicolaj Kirke i Kolding. 1818 foretog han en større Reparation af Orgelet i Viborg Domkirke, og han reparerede og vedligeholdt de fleste Kirkeorgeler i Jylland.

Amdi Worm var gift to Gange. 1) Elisabeth Pedersdatter, der begravedes i Engom i Marts 1773, 51 Aar gl.,
2) Anne Krestine Knudsen.

Amdi Worm døde i Engom i Marts 1791, 69 Aar gl.

Kirken med det gamle Taarn, bygget ca. 1400, nedrevet 1887.

En Søn, Caspar Herman Gottlob W. (d. 1860), efterfulgte Faderen som Organist og Orgelbygger, og en Sønesøn, Johan Bernhard W. (d. 1901), som Organist og Lærer i Engom.

Amdi Worm døde, forinden han fik Vejle Orgelet af-

leveret, men Enken lod Orgelet opsætte i Kirken af Organist og Orgelbygger Hans Oppenhagen fra Rudkøbing. Der udbetaltes for Orgelet 380 Rdl.; efter denne Sums ringe Størrelse kan det være tvivlsomt, at det har været et helt nyt Orgel, Amdi W. har bygget. Joh. Heides Orgel fra 1637 har dog næppe været til at reparere.

Om Orgelet nu ikke har været saa godt fra Amdi W.s Haand, eller Hans Oppenhagen maaske ikke har været sin Opgave voksen, er ikke let at sige.*)

Allerede 1792 blev der foretaget en Reparation af Orgelet af Orgelbygger Hartvig Ernst Peerstrup, Horsens (som 1795 blev gift med en Datter af Amdi W., Jomfru Elisabeth W., Engom).

Fra 1797 til 1853 har Sønnen Caspar W. passet Orgelet med Stemning og Vedligeholdelse, og der synes ikke i den Tid at være foretaget større Reparationer. Materialet i Worms Orgel maa imidlertid have været godt; det holdt ud til 1862.

1852 fremkom Kirkens Organist og Kirkevæрге, Blauenfeldt, med et Forslag om at faa tilføjet et selvstændigt Pedal med tre Stemmer, der havde hidtil kun været Anhangspedal, og der blev da indhentet Tilbud fra Orgelbygger J. Gregersen, Nybor 69, København, paa en gennemgribende Reparation og Tilføjelse af tre selvstændige Pedalstemmer. Han fik 10 Rdl. 3 Mk. for at udarbejde Tilbudet, der lød paa 770 Rdl.

1856 gav Orgelb. Demant & Søn, København, et lignende Tilbud, lydende paa 1151 Rdl. 1859 forsøgte Caspar Worm med et Tilbud paa 430 Rdl., men Kirken kunde ikke overkomme en saa stor Udgift.

1856 skriver Sognepræsten, Lercke Jørgensen, til

---

*) Samme O. byggede ca. 1820 et Orgel til Frue Kirke i København. Orgelet var saa slet, at Weyse kaldte det »Oppenhagens Jammersminde«.

Orgelbygger Marcussen i Aabenraa, at Inspektionen længe har ønsket en Forandring og Udvidelse af Orgelet — »der vel kun har 9 Stemmer, men dog af den duelige Organist Hr. Hansen i Roeskilde (Domorganist Hans Matthison-Hansen), der har givet en Kirkekoncert her, erklærer Orgelet at være godt, og at det fortjente at forsynes med tre Stemmer, en Subbas 16', en Gedakt 8', og en Possaune 16', —«. Siden skriver Præsten, at »Orgelbyggeren absolut maa forpligtige sig til at synke Orgelet 18 Tommer« (d. v. s. Pulpituret!).

1860 afsluttes Kontrakt med Orgelbygger Marcussen, som forpligter sig til i Løbet af to Aar at levere Orgelet, iflg. Kontrakten for 2700 Rdl.

Midlerne hertil indkom dels ved en Gave fra Sparekassen, dels ved nogle Krigsskadeobligationer, som Byen skænkede, samt en Sum, der blev tilstaaet Byens Borgere i Indkvarteringsgodtgørelse i 1848. Ved en Raadstuesamling vedtog de Kvarterværter, som renoncerede paa deres Godtgørelse, at Pengene skulde danne et Fond og anvendes i et eller andet Øjemed. 1860 skænkedes Fondet til Kirken til Anskaffelse af det ny Orgel.

Hele denne Korrespondance ang. de nævnte Tilbud indeholder mange interessante Ting, men er for vidtløftig at gengive her.

Der blev vekslet mange Skrivelser mellem Vejle og Aabenraa, og Orgelbyggerens Taalmodighed synes at have været stor, bl. a. var Kirkeinspektionen meget interesseret i, om »Orgelet skulde spilles fra Siden eller forfra — Hovedsagen er, om der bliver nogen Forskel paa Tonerne eller paa Lyden —, og om De mener, Facaden præsenterer sig bedst, naar Organisten ej kan ses fra Kirken?« o. s. v. o. s. v. Endelig tilskriver Byfoged Hersleb 10. April 1861 Orgelbyggeren, at man

har besluttet sig til at følge, hvad Firmaet anser for rettest, at Orgelet derfor »indrettes til at spilles forfra«.

Ved en Auktion 17. Marts 1862 paa Raadhuset blev det gamle Orgel, Pulpituret og andre Effekter Kirken tilhørende udbudt til Salg. Da der ikke blev givet noget antageligt Bud, blev Orgelet siden solgt til »nogle Interessenter« for 55 Rdl., og til Orgelbygger Marcussen solgtes 335 Pund Bly for 31 Rdl. 2 Mk. 7 Sk.

At der ikke har været otte Timers Arbejdsdag, ses af Regnskabet, idet den Mand, som Kirken skulde stille til Orgelbyggerens Hjælp ved Opstillingen af Orgelet, har faaet 42 Rdl. 4 Mk. for »50 Dages Arbejde fra Fmd. Kl. 5 til Aften Kl. 9«.

Til Orgelbygger Marcussen, Aabenraa, blev der udbetalt 3000 Rdl., og Kirken fik et nyt Orgel paa 16 Stemmer, der blev taget i Brug 31. Aug. 1862.

Der blev udbetalt 4 Mk. til »2 Mænd for Ringning med Kirkeklokkerne ved Orgelets Indvielse«. Kirkens Organist bidrog til den festlige Indvielse ved en Koncert. I »Veile Amts Avis« for 28. Aug. 1862 findes følgende Annonce:

C o n c e r t.

Onsdag den 3die September 1862 agter Undertegnede med dertil erhverved Tilladelse, at give en Concert i Veile Kirke paa det nye Orgel, med godhedsfuld Understøttelse af Veile Sangforening, af følgende Indhold:

1. Introduction og Præludium for Orgel.
2. Capellet comp. af C. Kreutzer, udføres af Sangforeningen.
3. Halleluja af Händels »Messias« for Orgel.
4. Herrens Dag, comp. af Kreutzer, udføres af Sangforeningen.
5. Fantasi, comp. af H. Berens for Orgel.

6. Fader vor, comp. af Romberg, udføres af Sangforeningen.
7. Chor af Mendelssohns »Paulus« for Orgel.
8. Choral for Sang og Orgel, arrang. af Concertgiveren.

Billetter à 2 Mk. pr. Stk. kunne erholdes enten hos Hr. Gjæstgiver Bey, eller hos Undertegnede, samt ved Indgangen. Kirken aabnes Kl. 4. Concerten begynder Kl. 5 præcis.

D. B. Blauenfeldt,
Kirkens Organist.

Da Kirken i 1887—88 fik nyt Taarn tilbygget, blev Orgelet imens nedtaget og derefter flyttet et Hvelvingsfelt tilbage, ind i Taarnet. For Nedtagelse, Opsættelse og Rengøring af Orgelet modtog Orgelbygger F. Nielsen, Aarhus, 450 Kr. 85 Øre.

I 1910 blev der foretaget en Reparation af Orgelværket og tilføjet et 3. Manual (pneumatisk) og tilbygget 6 nye Stemmer. (Orgelbygger A. C. Zachariassen, Aarhus.)

Selv om Arbejdet var veludført, blev det kun »en ny Lap paa en gammel Klædning«. Værket fra 1862 var faa Aar efter saa brøstfældigt og dets Placering saaledes, at en grundig Restaurering ikke kunde udføres paa anden Maade end ved en fuldstændig Ombygning.

I Aarene 1922—33 afholdt Kirkens Organist en Række stærkt paaskønnede Frikoncerter; men da Orgelet var lidet tilfredsstillende til Koncertbrug, skænkede en anonym Vejleborger en stor Sum, som muliggjorde, at Orgelet i 1925 blev helt ombygget, forsynet med mekanisk-pneumatisk Funktion og moderne tekniske Hjælpemidler. Arbejdet blev udført af Orgelbygger Th. Frobenius, København.

Til de 22 bibeholdte Stemmer kom 13 nye, men en paatænkt Tilføjelse af et — af Hensyn til Kirkens Lyd-

Disposition fra 1925.

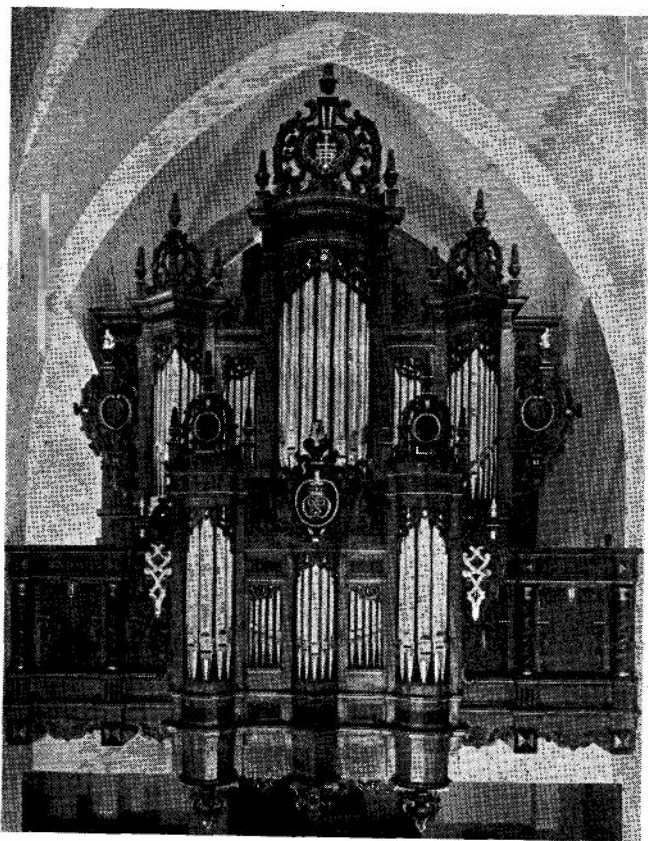
<i>I. Man.</i>	<i>III. Man.</i>
Bordun ..... 16" (1862)	Quintatøn ..... 16" (1925)
Principal ..... 8" (1862)	Horn-Principal .. 8" (1925)
Rørfløjte ..... 8" (1862)	Fløjte ..... 8" (1910)
Gemshorn ..... 8" (1925)	Gedakt ..... 8" (1862)
Oktav ..... 4" (1862)	Aeoline ..... 8" (1910)
Salicional ..... 4" (1925)	Vox celeste ..... 8" (1910)
Oktav ..... 2" (1862)	Vox angelica ..... 4" (1862)
Mixtur 4-fag (1925, deraf Quinten fra 1862)	Flautino ..... 2" (1925)
Trompet 8" (fornyet 1921)	Oboe ..... 8" (1925)
	Clarino ..... 4" (1925)
<i>II. Man.</i>	<i>Pedal.</i>
Bord. d'amore .... 16" (1925)	Fløjtebas ..... 16" (1925)
Violin-Principal .. 8" (1862)	Subbas ..... 16" (1862)
Fl. harmonique .. 8" (1925)	Quintbas ..... 10 $\frac{3}{4}$ (1925)
Quintatøn ..... 8" (1925)	Principal ..... 8" (1862)
Viola d'Gamba ... 8" (1862)	Gedaktbas ..... 8" (1862)
Præstant ..... 4" (1862)	Oktav ..... 16" (1862)
Fl. dolce ..... 4" (1910)	Basun ..... 16" (1862)
Cornet 3-fag..... (1925)	
Clarinetto ..... 8" (1910)	

Orgelets Disposition 1942.

<i>Hovedværk.</i>	<i>Rygpositiv.</i>	<i>Svelleværk.</i>
Bordun ..... 16'	Gedaktpom. .. 8'	Quintatøn .... 16'
Principal .... 8'	Principal 4*	Violinprincip.. 8'
Rørfløjte .... 8'	Rørfløjte 4*	Fløjte ..... 8'
Oktav ..... 4'	Princip. .... 2'	Gedakt ..... 8'
Gemshorn ... 4'	Scharff .. 5 cor.*	Quintatøn ... 8'
Quint ..... 2, $\frac{3}{4}$	Krumhorn ... 8*	Æoline ..... 8'
Oktav ..... 2'		Vox cel. .... 8'
Mixtur .. 6 cor.*	<i>Pedal.</i>	Princip. .... 4'
Trompet ..... 8'	Fløjtebas .... 16'	Fl. dolce ..... 4'
	Subbas ..... 16'	Oktav ..... 2'
	Princip. .... 8'	Flautino ..... 2'
	Gedakt ..... 8'	Nasat ..... 2, $\frac{3}{4}$
	Oktav ..... 4'	Terts ..... 1, $\frac{3}{5}$
	Mixtur ... 4 cor.	Larigot ..... 1, $\frac{1}{2}$
	Basun ..... 16'	Sifføjte 1*
		Mixtur 4—8 cor.*
		Oboe (Skalm.) 8'
		Clarino ..... 4'
		(Dulcian ..... 16')

De med * er ny Stemmer.

Dulcian 16' ind-sættes senere.

Pulpitur og Orgelfacade 1912.

forhold ønskeligt — Rygpositiv og Ombygning af Pulpituret blev udsat, men er nu i 1941—42 realiseret, saa Orgelplanen fra 1925 har kunnet fuldføres. En Del Stemmer er omlavet til lyse overtonedannende St., og der er tilføjet 7 nye Stemmer, ligesom 2. og 3. Manual er slaaet sammen til ét Værk.

Det nye Pulpitur muliggjorde en bedre Placering af hele Orgelværket, der blev flyttet frem fra sin meget

indeklemte Plads i Taarnet, tilbygget Rygpositiv og tilige forsynet med en ny, smuk Façade, tegnet af Arkitekt H. Lønborg-Jensen, der ligeledes har udarbejdet Planen: Tilbygning af et nyt Hvælvingsfelt i Vaabenhuset og det nye Pulpitur.

Det er en stor Udvikling, Kirkens Instrument har gennemgaaet — fra Johs. Heides Orgel 1636 til Th. Frobenius' Orgel af 1942, hvilket de forskellige Dispositioner viser.

*

1780 blev der udsendt et Reskript om, at Stadsmusikant-Embederne fremtidig skulde besættes med Folk fra det kgl. Kapel.¹⁹⁾ Musikant-Embedet i Købstæderne blev iflg. Reskript af 1670 besat af Byernes Magistrat, men nu skulde Kapellet have Indstillingsret. Denne nye Ordning motiveredes særdeles smukt med Ønsket om »at ophjælpe Musiken omkring i Købstæderne«, — men i Virkeligheden var det kun for at faa Lejlighed til at slippe af med de af Orkestrets Musikere, som paa en eller anden Maade havde forset sig, vist sig mindre duelige eller var blevne for gamle i Tjenesten, — saa slap man af med dem og blev navnlig fri for at betale Pension. Adskillige Gange blev der dog protesteret kraftigt i Byer, hvor man skulde tvinges til at besætte Embederne paa denne Maade.²⁰⁾

1800 blev der derfor udsendt et nyt »Pro Moria« om, at Stadsmusikanttjenesten »ved indtræffende Vacance forenedes med Organist Embederne«, men samtidig blev saa Landdistrikterne givet fri, saa de ikke længere var bundet til nogen Musikant.

Der var et stort Musikforbrug, ingen Familiefest eller Værtskab var tænkeligt uden Musik. Stadsmusikanten havde, iflg. sit Privilegium, Eneret til med sine Svende at levere Musiken, men efterhaanden kom

»Fuskerne« i Faget. Stadsmusikanten fik stadig flere Besværligheder og Konkurrenter, og bestandig blev der fundet paa ny Kunster, hvorved Publikum kunde undgaa at betale til ham.

Efterhaanden som det blev almindeligere at have et Klaver i Huset, var der altid Folk, som vilde tilbyde at spille til Festerne paa et saadant Instrument — uden Betaling. Forgæves foreslog de privil. Stadsmusikanter, at dette skulde forbydes. Mange Steder dansede man til Tonerne af en Lirekasse, et Instrument, som netop paa den Tid — omkring 1845 — kom frem og gjorde stor Lykke.*) Privilegiet døde efterhaanden hen, efter at Stadsmusikanterne i en Aarrække forgæves havde søgt at hævde deres Rettigheder. I København var det Tivoli, der gav Stadsmusikanten Naadesstødet, idet Musikantersvend Hans Christian Lumbye dér leverede Musik hver Aften — trods Protest fra Privilegiets Indehaver.²¹⁾

Ved kgl. Resolution af 1. Decbr. 1860 blev Embedet nedlagt, — men rundt i Provinsen var det de fleste Steder forlængst ophørt at eksistere.

*

Vi vender nu tilbage til Vejle Organisterne og Byens sidste Stadsmusikant.

Organist Mathias Bang var død 1829, og samme Aar ansattes 12) Dines Bredal Blauenfeldt. Han var født i Randers 20. Marts 1804, som ældste Søn af Organist og Stadsmusikant Jacob Eduard Blauenfeldt og Hustru Lene Bredal.²²⁾

Bestallingen lyder saaledes:²³⁾

*) Det kan altsaa ikke være rigtigt, naar der i V. A. Aarvog 2. Halvbind 1939 fortælles om »Organisten som Lirekassemand«, hvor der er Tale om en Organist i Aaret 1733 — det er aabenbart en Forveksling med det foran, ved Omtalen af J. J. Mayers Bestalling, nævnte Instrument-Portativ.

»Marcus Sabinus Wilhelm, Greve af Sponnek, Stiftamtmand over Ribe Stift, Amtmand over Ribe Amt, Ridder af Dannebrogen. — Conrad Daniel Kofoed, Doctor Theologiæ, Biskop og Superintendent over Ribe Stift, Ridder af Dannebrogen og Dannebrogsmænd:

Gjøre vitterligt: At da forrige Organist og Stadsmusicant i Weile, Bang, ved Døden er afgaaet og ingen af det kongelige Kapels Medlemmer attraaer denne Post, saa beskikkes herved Dines Bredal Blauenfeldt, som har de i Indfødsretten allernaadigst fastsatte Egen-skaber, til herefter i Weile Kjøbstad at forestaa Organisttjenesten, hvormed ifølge allerhøjeste Resolution af 25. April 1800 Stadsmusicant Tjenesten sammesteds er forenet.

Thi haver han da at indfinde sig i Kirken og spille paa Orgelet alle de Søn- og Helligdage, det efter Ritualet bør bruges, saa og til alle andre Tider, det efter Sædvane plejer at gaa. Og bør han have tilbørligt Tilsyn med Orgelværket, at det ikke ved hans Forsømmelse skal tage Skade eller fordærvs, ligesom han iøvrigt bør holde sig Loven, Ritualet og de kongelige Anordninger efterrettelig og i sin Stilling som Organist være Kirkeinspektionen nærmest undergIVEN, saa at han respekterer og udfører de Ordre og Resolutioner, som af denne Inspektion ham meddeles. Hvorimod han maa nyde den Organisten af Kirken og Byen tillagte Løn foruden alle de Rettigheder og Accidentser, som hans Formand af Byen og dens Indvaanere hidtil har oppebaaret.

Ribe 24. October 1829.

Under vore Hænder og Stiftets Segl.

Sponnek. Kofoed.

(L. S.)

Bestalling for Dines Bredal Blauenfeldt til at være Organist og Stadsmusicus i Weile.«

Forinden den unge, 25-aarige Organist forlod sin Fødeby, havde han givet en Koncert, hvorom Randers Avis 27. Juli 1829 skriver: »I Gaar Aftes gav vor Or-

ganist og Stadsmusicus Blauenfeldts ældste Søn, Hr. D. B. Blauenfeldt, en Instrumental Koncert, der bivaanedes af et stort og talrigt Auditorium. Koncertgiveren udførte bl. a. paa forskellige Instrumenter flere af sine egne Kompositioner. Man ønsker dette unge Menneske det bedste Held, hvortil hans Flid og Talent gør ham værdig.«

Organist Blauenfeldt fik paa mange Maader en rig og alsidig Virksomhed, og hans Arbejde fik paa mange Omraader Betydning for Kirken og Byen i de 49 Aar, han kom til at virke i Vejle. Han var en dygtig Musiker; ældre Folk har fortalt mig adskillige Træk om ham, om hans myndige Ledelse af

Organist Blauenfeldt.

Musiken, enten det var som Stadsmusikant ved Borgernes Fester, ved Orkesterkoncerter, eller naar han røgtede sit Kald i Kirken, men af alle fik han det Vidnesbyrd »en fin og elskelig Mand«.

Fra 1851 til sin Død var Blauenfeldt tillige Kirkevæрге og har i denne Egenskab efterladt sig adskillige værdifulde Oplysninger i Regnskabsbøger og Protokoller, Kirken og Embedet vedrørende, bl. a. en Inventarieliste og Opmaaling af Kirkens Indre før Forandringen 1862. Blauenfeldt har i flere af sine mange smaa Notater givet Udtryk for sin Glæde over »det Privilegium at maatte tjene i Kirken«, og hans omhyggeligt førte Regnskabsbøger vidner om hans Kærlighed til Gerningen som Organist og Kirkevæрге. Privilegiet som Stadsmusikant maatte han efterhaanden væрге mod »Fuskernes« Indgreb; der var navnlig en

Skorstensfejer Seidel, som vilde gaa ham i Næringen. Naar Skorstensfejeren kom rundt i Byen for at varetage sit lovlige Erhverv med Skorstenene, havde han rig Lejlighed til at spørge Nyt, baade naar der skulde være Bryllup, Barsel eller andre af Borgernes private Gilder, og han tilbød da at levere den fornødne Musik til en billig Penge. Skorstensfejeren skal have været en dygtig Violinspiller, men Stadsmusikanten kunde jo ikke lade andre tage sin Fortjeneste.

Skorstensfejer Seidel — eller *Kamininspektør*, som han kaldte sig — figurerer da jævnlig i Byens »Forligelsesprotokol«, f. Eks.: »I Anledning af et Bal hos Vognmand Chr. Hansen den 5. Oktb. 1856, hvortil Skorstensfejer Seidel har besørget 3 Stemmers Musik uden derfor at ville betale den mig som Stadsmusicus tilkommende Recognition for samme med 1 Rdl. 1 Mk., maa jeg herved bede ham indkaldt for den ærede Forligelseskommission for at prøve, om han i Mindelighed vil rette for sig. I Mangel af Forlig bedes Sagen henvist til Retten.

Ærbødigst
D. B. Blauenfeldt,
Stadsmusicus.“

Men Fuskerne blev for mange, Blauenfeldt opgav at haandhævede sine Rettigheder — og efter Stiftets Resolution fik han 1857 et aarligt Løntillæg paa 50 Rdl., og Stadsmusikantprivilegiet var dermed ophævet i Vejle.

I Organist Blauenfeldts Tid synes Musiklivet i Vejle at have oplevet en Blomstringstid. Derom vidner bl. a. de mange Koncerter og Musikaftner, der under mer eller mindre private Former afholdtes hos Byens Borgere. Blauenfeldt dyrkede især Celloen, var en ivrig Kvartetspiller og en dygtig Orkesterdirigent.

En primus motor i disse Musikaftrner var Pastor Wittrup, der var meget musikalsk. En Del flinke Amatører, suppleret med Stadsmusikantens Svende, dyrkede Musiken con amore, særlig Haydns og Mozarts Symfonier, Ouverturer o. l. Niels W. Gade, der var Ungdomsven med Pastor Wittrup, overværede en Koncertaften, hvor han overtog Taktstokken og roste Præstationerne meget. Blauenfeldt var en dygtig Teoretiker og arrangerede mange Ting for Orkestret, og tillige Pastor Wittrups Kompositioner, især Salmemelodier.

Den Gang levedes jo et andet Provinsliv end nu, Samfærdslen var besværlig, og hver By blev derfor som en lille Verden for sig selv.

Blauenfeldt blev gift 21. Oktbr. 1837 med Hansine Petrine Hansen, f. i Vejle 10. Februar 1810, d. 26. November 1866. I Ægteskabet var der to Døtre: 1) Lene Christine B., f. 2. Juni 1838, gift med Fuldmægtig ved de danske Statsbaner Ludvig Emil Damkier Silfverberg, 2) Jakobine Christiane B., f. 17. Januar 1842, gift med Assurancedirektør Niels Amandus Thorsen. Førstnævnte Datter havde i en Aarrække en Privatskole i Vejle, rejste senere til København, hvor hun virkede for Afholdssagen.*)

Organist Blauenfeldt var tillige Bedemand, d. v. s. han ordnede Begravelser, Vielser etc., og ved Begravelser holdt han følgende lille Tale ved Graven efter Jordpaakastelsen: »Jeg har den Ære at takke paa Familiens Vegne. Ærbødigst Blauenfeldt« og erholdt for denne Taksigelse 1 Daler.

* Lene Silfverberg oprettede bl. a. K. K. K. = Københavnske Kvinders Kaffevogn, der efterhaanden udviklede sig til et stort Selskab, der iflg. Aarsberetningen fra 1934 nu har 43 Kaffevogne i Virksomhed, med et Personale paa over 100 Personer. Gennem forskellige Institutioner blev der i 1934 uddelt for ca. 52,000 Kr. gratis Kaffebilletter til arbejdsløse og trængende. En Omsætning paa omkr. 4 Millioner Kopper Kaffe aarligt.

Under Okkupationen i 1864, da Østrigerne var i Vejle, lod de jævnlige Regimentsmusiken spille paa Torvet, det var en Oplevelse for Byens Musikinteresserede. Saa store Orkestre (50—60 Mand) var endnu paa den Tid en Sjældenhed.

Efter Kampene den 8. Marts indkvarterede Østrigerne sig i store Mængder hos private Folk, og en Flok Soldater stormede da ogsaa ind til Blauenfeldt, som boede til Leje i Dr. Sicks Gaard. Blauenfeldt saa jo skævt til denne Hob og modtog dem med sit daarlige Tysk: »Ich bin nur ein armer »Lejer««, som Østrigerne opfattede som »Lirer« (Spillemand?) og svarede: »Ach, lieber Collega, wir sind auch Musikants!« — det var nemlig en Del af Regimentsmusiken — og nu hjalp der ingen kære Mor, de vilde blive hos deres Collega, og de blev, og Blauenfeldt fortæller selv, at senere fandt de frem Beethovens Septet — — Fru Musica sejrede!²⁴⁾

Den 14. Marts 1878 døde Organist Blauenfeldt paa Frederiks Hospital i København, hvor han havde underkastet sig en Operation for en Galdestenslidelse.

Blauenfeldt havde da tjent sin Kirke i 49 Aar; at hans Virksomhed havde vundet Forstaaelse og Paa-skønnelse, derom vidnede de mange Mindeord i Byens Blade, hvor baade i Prosa og paa Vers pristis »Kirkens gamle trofaste Tjener«.

Embedet blev nu opslaaet ledigt, — Lønnen var »472 Kr. og de uvisse Indtægter efter 5 Aars Gennemsnit 418 Kr. 91 Øre« —, og blandt de mange Ansøgere blev i Juni samme Aar ansat fhv. Brigademusikdirektør

13) Julius Theodor Umlandt, der var født i Sachsen 20. Juli 1823. Han havde deltaget paa dansk Side i den anden slesvigske Krig og stod ved General de Mezas Division. Umlandt var en dygtig Orkestermusiker,

efter Krigen var han i nogle Aar Brigademusikdirektør i Fredericia, og efter sin Afskedigelse Civilmusikdirektør i Odense.

Førnævnte Pastor Wittrup interesserede sig vistnok mere for Orkestermusik end for Kirkens Musik; i en

Skrivelse til Stiftsøvrigheden skriver han 18. Juni 1878,

»— at afdøde Organist Blauenfeldt, som i 1829 blev beskikket til Organist ved Veile Kirke

tillige var Stadsmusicant i Veile, men denne Bestilling fra-

sagde han sig, imod en aarlig Godtgørelse af Kommunen saa

længe han levede, og i de sidste 25 Aar har der ingen Stads-

musicant været ansat i Veile, saa at samme Bestilling er ned-

lagt. Imidlertid besad Blauenfeldt en saadan fleersidig musikalsk Uddannelse, at han kunde udføre en Stads-

musicants Function, naar det ønskedes. Det vil derfor være ønskeligt om den vordende Organist kunde

udfylde den afdødes Plads, og det er derfor et almindeligt Ønske her i Menigheden(!) at det vil være et

føleligt Savn, dersom dette Ønske ikke bliver opfyldt.

Det er under Hensyn hertil, at Inspektionen har affattet sin under 3die d. M. til Stiftsøvrigheden indsendte Indstilling om Organistembedets Besættelse.«²⁵⁾

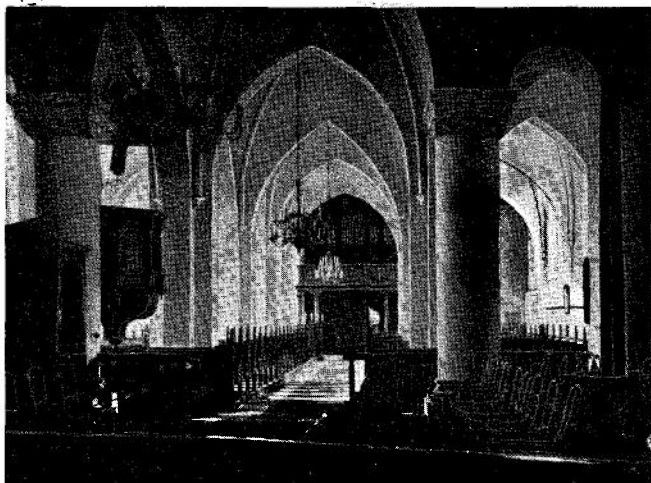
Umlandt blev da Organist i Vejle. Orgel eller Klaver var ikke hans særlige Fag, men han sejrede dog blandt

Ansøgerne, fordi han var Orkestermusiker og saa — fordi han var den eneste blandt Aspiranterne til Orga-

nistembedet, der evnede at overtage den ledige Plads som Bratschist i Pastor Wittrups Strygekvartet!!

Organist Umlandt.

Kirken, set fra Koret, fot. 1918.

Døbefonten stod tidligere, som det ses paa Billedet, helt til højre i Koret (Nordsiden). Paa den modsatte Side staar den gamle, lukkede Degnestol (som nu findes paa Kirkeloftet).

I Umlandts Tid holdtes mange Koncerter; han var i en Aarrække Dirigent for Musikforeningens Kor og for Vejle Haandværker Sangforening, og medvirkede tillige ved Fru Orpheline Olsens Koncerter og Musik-aftner paa Lille Grundet.*)

Som Ungkarl levede Umlandt en meget stille og til-

*) Orpheline Johanne Frederikke Schram, f. 6. Jan. 1846, var Datter af den bekendte Soloviolinist og Koncertmester i det kgl. Kapel *Wexschall*, som døde 25. Oktbr. 1845, hun blev adopteret af Operasanger P. L. N. Schram. Hun betragtedes som en af Datidens mest talentfulde Pianistinder, var Elev af C. H. Glass, Haberbier og Aug. Winding. Fra 1868 optraadte hun flere Gange i Københavns Musikforening og i Udlandet. Da hun 1883 ægtede Godsejer William Olsen paa Lille Grundet ved Vejle, blev Grundet snart som et musikalsk Hof, hvor mange af Datidens Kunstnere kom og deltog i Musikopførelser af forskellig Art. Da Godsejeren døde 9. Septbr. 1890, flyttede Fru Orpheline til København, hvor hun virkede, bl. a. med en vellykket Instruktion af det store Dameorkester, der medvirkede ved »Kvindernes Udstilling«s musikalske og dramatiske Forestilling i Dagmarteatret 28. Aug. 1895.

bagetrukken Tilværelse — af Slægtninge havde han kun en Søster i Hamborg.

Han var nøjeregnende overfor velstillede og betragtedes af mange som noget af en Særling, men var meget opofrende og godgørende mod fattige, der aldrig gik forgæves til ham, og altid fik Formaning: »Kan du so holde Bøtten!« — ingen maatte vide det. Nogen »Publikums Mand« blev Umlandt derfor aldrig, han levede med sine mange Partiturer, som han studerede Dag og Nat, passede sin Kirketjeneste og sine Elever, og de, der har arbejdet sammen med ham, fortæller, at han var en dygtig Dirigent og Musiklærer.

Umlandt fungerede som Organist til 1. Maj 1907, da han søgte sin Afsked paa Grund af svigtende Helbred. Han døde 1. Maj 1908. Samme Aar udnævntes

14) Frk. Margrethe Vilhelmine Andersen til Organist ved Sct. Nicolai Kirke. Frk. Margrethe Andersen (f. 14. April 1879), der var Datter af Købmand Andreas Andersen, tilhørte en gammel, kendt og anset Vejle Slægt. Hjemmet var, navnlig i hendes Barndom og første Ungdom, fyldt med Sang og Musik og med virkelig Interesse derfor.

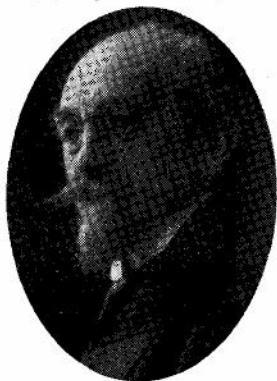
Firkløveret fra Vinding: Marzenza, Else Marie, Johanne*) og Niels Krarup Hansen havde Elevværelse, med mange Instrumenter, i Frk. Margrethe Andersens Hjem, og baade her og i Vinding gik Digtets Ord i Opfyldelse: »De sang, saa det klang over Mark og Vang«.

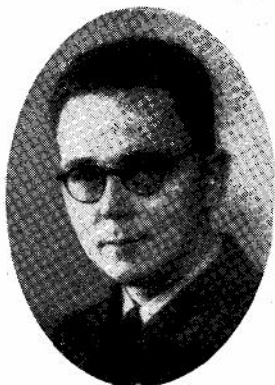
Organist Margr. Andersen.

*) Den senere kgl. Kammersangerinde Johanne Krarup-Hansen.

Det var derfor naturligt, at Frk. Margrethe Andersen, der bogstaveligt var vokset op i Sang og Musik,

Organist Brieghel Müller.

Organist Anker Nielsen.

valgte Musiken som sit Virkefelt; hun tog Organisteksamen ved »Københavns Organistskole« i Maj 1905 og ansattes samme Aar som Organist ved den nystiftede »Vejle Valgmenighed«.

Organist Marry Andersen.

Efter at Umlandt havde taget sin Afsked, konstitueredes Frk. Margrethe Andersen som Organist ved Kirken.

Da den ny Vor Frelzers Kirke 4. Novbr. 1907 indviedes, ansattes Organist L. C. Aarkrog midlertidig ved denne Kirke.

I April 1908 blev begge Embeder opslaaet ledig, og Organist ved Aalborg Hospitals Kirke, *Carl Julius Brieghel-Müller* (f. 19. Oktbr. 1865 i Helsingør), udnævntes til Organist ved Vor Frelzers Kirke og Frk. Margrethe Andersen ved *Sct. Nicolaj Kirke*.

Brieghel-Müller døde 1938 og efterfulgtes i Embedet ved Vor Frelzers Kirke af *Anker E. R. Nielsen* (f. i København 7. Marts 1909), fra 1933—38 Organist ved Frederiksværk Kirke.

Den 28. September 1941 indviedes Sct. Johannes Kirke, og Frk. *Marry Andersen* (f. i Vejle 8. Febr. 1906), blev denne Kirkes første Organist.

Frk. Margr. Andersen døde 7. Februar 1917.

10. Juli samme Aar udnævntes

Organist Johannes Wolthers.

15) Johannes Wolthers (f. 25. Novbr. 1889 i Kolding) til Organist ved Sct. Nicolaj Kirke.

*

Naar man beskæftiger sig med de gamle Organister og deres Virksomhed, er der et Spørgsmaal, som jævnligt melder sig: Hvad har Organisterne paa den Tid — 17. til 18. Aarhundrede — spillet?

Vi ved, at der har levet dygtige Organister baade i København og rundt i Provinsen — derom vidner bl. a. deres Koncertvirksomhed, men om deres gudstjenestelige Spil tier Kilderne. Udover Koralbøgerne findes næsten intet bevaret. Organisterne har desværre ikke udvist nogen større Pietet overfor ældre Nodemateriale i Kirken.

En københavnsk Kollega har saaledes fortalt mig, at han for nogle Aar siden i en Antikvarboghandel i København fandt et i Skind indbundet Eksp. af Breiten-dicks Koralbog fra 1764 med »Roskilde Domkirke« trykt i Guld paa Forsiden! Bogen blev bragt til Musik-

historisk Museum, hvor den utvivlsomt endnu befinder sig. Men man spørger forundret: Hvorledes kan det gaa til, at en Del af Domkirkens Ejendele kan komme bort og tilfældigt findes hos en Antikvar, og hvem kan have fjernet den fra Kirken, i hvis Arkiv den jo burde være indlemmet, da den ikke mere var i Brug?

Spørgsmaalet om, hvad Organisterne, udover Koralerne, har spillet ved Gudstjenesten, hænger vel noget sammen med Tidspunktet for det temporære Intruitus Ophør.

I Kirkeritualet af 1685 staar: »Men hvor Orgelverk i Kirken er, der begynder Organisten straks derpaa at lege, dog ikkun ganske kort, at Tienesten ikke derover opholdis.« I Kirker uden Orgel faldt Intruitus jo ganske bort, uden nogen Erstatning.²⁶⁾

Formodentlig har da de fleste Organister improviseret i Tidens Stil, — men de, der ikke kunde improvisere?

De Præludie-Samlinger, vi kender, stammer fra det sidste Aarhundrede, men der har jo været ét Aarhundrede forud — i det mindste — uden Introitus.

Den første Udgift, der findes til Noder i Vejle Kirkes Regnskabsbog, er fra 1794, hvor der er anskaffet »en ny Coral-Bog« — formodentlig Breitendicks. Zinchs og Weyses Koralbøger anskaffedes 1845. I 1861 er der udbetalt »Organist Hansen i Ribe for et Expl. af hans Choral Bog med Præludier, 1 Rdl. 3 Mk.«.

Organist Blauenfeldt efterlod sig bl. a. en haandskrevne Koralbog — paa Læderbindet staar »Coral-Bog. J. E. B. 1795«. Blauenfeldt har uden Tvivl bragt den med fra Hjemmet i Randers; hans Fader, Jakob Eduard Blauenfeldt, var Organist og Stadsmusikant i denne By. Desuden findes fra Blauenfeldts Haand en stor skreven Samling, bestaaende af 131 Kompositioner.

Paa Bogens Ryg staar der »Orgel Preludier af D. B. Blauenfeldt«. Samlingen indeholder et »Prælu-dium« til hver Gudstjeneste i Kirkeaaaret, begyndende med »Høymess. Første Søndag i Advent«. Desværre er det ikke Organistens egne Kompositioner, men mere eller mindre kendte Ting, arrangeret i ret tynd Klaver-sats, f. Eks. Operamelodier, Menuetter af Mozart og Haydn etc. Trinitatistiden synes at have været en munter Tid, idet Tempobetegnelsen til Højmesse 1. S. e. Trin. lyder: Tempo di Menuetto, 3. Søndag: Tempo di Marcia, Aftensang: Polonaise, 7. S.: Tempo di Valtze (!!)

10. Søndag indledes med Begyndelsen af Ouverturen til »Figaros Bryllup« og Allehelgensdag med Andanten af Haydns G Dur Symfoni!

Organist Joh. Petersen, Fredericia, har fortalt mig om en Koncert, han som Dreng (ca. 1875) sammen med sin Fader overværede i Vejle Kirke, hvor Blauenfeldt bl. a. som Orgelsolo spillede — Ouverturen til »Elverhøj«!!

Stilen forekommer os jo unægtelig noget fremmed, men falder vel egentlig godt nok i Traad med oven-nævnte Forspil til Trinitatistiden.

Giver nu dette Repertoire et sandt Billede af, hvad man almindeligvis har spillet?

Desværre kender jeg ikke tilsvarende Stof andre Steder fra — men ældre Mennesker, som har kendt Blauenfeldt, har omtalt ham som en dygtig Orgel-spiller. Og Domorganist Hans Matthison-Hansen, Roskilde, udtaler i et Brev til Pastor Lerche-Jørgensen, efter et Besøg i Vejle (1856), hvor han overværede en Gudstjeneste og siden sammen med Blauenfeldt gav en Koncert i Kirken, at Bl. var en meget dygtig og be-gavet Organist.

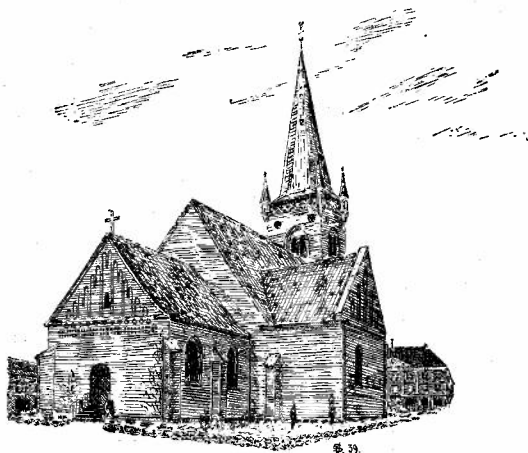
Naar Spørgsmaalet derfor er, om Blauenfeldts Præ-

ludiesamling maa antages at give et Billede af, hvad man i den Tid har spillet i Kirkerne, tror jeg, at Spørgsmaalet maa besvares bekræftende. Dels i Henhold til ovennævnte Udtalelser, og fordi Blauenfeldt var Søn af Organisten i Randers og derfor efter sin musikalske Opdragelse næppe i sin Musik har afvejet stort fra, hvad der da var Skik og Brug, — og Blauenfeldt har Gang paa Gang i sine Breve og Optegnelser givet Udtryk for sin Ærbødighed for Tjenesten i Kirken; og dels maa man erindre, at der i hin Tid ikke var det afgjorte Skel mellem profan og kirkelig Musik som nu.

I den romantiske Periode eksisterede ikke det, vi forstaar ved »Kirkestil« — den følelsesbetonede harmoniske Udtryksmaade var netop Tidens Middel til at sige Tingene paa. Det faldt ikke Tidens Kirketjenere ind, at Kirkekunst skal være objektiv; Gudsdyrkelsen var for dem i første Række subjektiv.

De gamle Organister har haft deres Mission og deres Glæder, men oftest er det Modgangstiderne, der sætter de dybeste Spor — dem, Historien siden især véd at berette om.

Noter og Henvisninger.

¹⁾ Stadsmusikantbestillinger findes i sjællandske, fynske samt jydsk Register og aabne Breve. ²⁾ Thrane: Fra Hofviolonernes Tid, S. 324. ³⁾ No fires Bestilling er fra 1751. Thrane S. 59. ⁴⁾ Knudsen: Orgelmestrene i Skive, Skivebogen 1917. ⁵⁾ Om de første Kirkekoncerter, Thrane S. 194 og Orgelforedrag S. 60. ⁶⁾ Thrane S. 75. ⁷⁾ Sjæll. Reg. XX, 114 og 336. ⁸⁾ Kinck: Ribe I, S. 584. ⁹⁾ O. Nielsen: »Ribe Oldemoer« S. 91. ¹⁰⁾ Synsberetningen geng. i V. A. Aarb. 1910. ¹¹⁾ Martinus Ræhs var Stadsmusikant i Horsens 1699—1713. Thrane S. 67 og 76. ¹²⁾ Viborg Stifts Kopibog. ¹³⁾ Horsens Lov- og Dombog, Raadhus Ark. ¹⁴⁾ Skive Bogen 1917. ¹⁵⁾ V. A. Aarb. 1921. ¹⁶⁾ Gaarmann: Efterretninger om Weille Kjøbstæd. 1794. ¹⁷⁾ Pontoppidans Danske Atl. Tom V, S. 943. ¹⁸⁾ Bevilling, Sjæll. Reg. LX. ¹⁹⁾ Reskript, Thrane S. 208. ²⁰⁾ Saaledes i Slagelse og Kallundborg, Thrane S. 235. ²¹⁾ Thrane S. 394. ²²⁾ Se den Brock-Bredalske Stamtavle. ²³⁾ De gengivne Organistbestillinger findes i Landsarkivet i Viborg. ²⁴⁾ Meddelt mig af Apotheker Oscar Klem, Hammel. ²⁵⁾ Sognepræstens »Copiebog for Vejle og Hornstrup Pastorat«. ²⁶⁾ Om Ritualet og Gudstjenesteordningen, se Erik Abrahamsen: Liturgisk Musik. Angaaende Kirkens Historie se: Johs. Wolthers: Vejle Sct. Nicolaj Kirke og »Vejle Bys Historie«.

SKOLEFUNDATSER FRA TØRRILD HERRED

AF SIGURD KRISTENSEN

Ligesom Nørvang Herred har naturligvis ogsaa Tørrild Herred sit Sæt af Skolefundatser fra Aarene 1740—41. Saadan er det nødt til at være, da der jo var udsendt kongelige Forordninger om den Ting, og disse Forordninger bestemt krævede at blive respekterede og forlangte Skoler oprettet overalt paa Landet, hvor der ingen fandtes i Forvejen, og det vil stort set sige alle Vegne uden for Rytterdistrikterne, som Frederik den Fjerde som bekendt havde forsynet med Skoler allerede 1721.

Der var dog ogsaa før Frederik den Fjertes Tid hist og her blevet oprettet Skoler ude paa Landet. Der var langt imellem dem, men de fandtes altsaa. Tørrild Herred havde haft en af dem.

Denne meget tidlige Skole — formodentlig Herredets ældste — blev oprettet i Hover; den blev »funderet« og fik sin Bygning før Aar 1648, altsaa allerede i Christian den Fjertes Regeringstid.

Det var Lerbækgaards daværende Ejer, der foretog dette usædvanlige Skridt og gavmildt skænkede sine Undersaatter baade Skolehus og Skolemester.

Denne Herremand hed Johan Brockenhuus, af Dynastiet Brockenhuus, der herskede paa Lerbæk i henved 200 Aar.

Desværre har jeg ikke fundet nogen direkte Udtalelse af Johan Brockenhuus angaaende Skoleoprettelsen, men jeg har læst hans Søns Bekræftelse. Sønnen hedder Erick, og hans Skrivelse er affattet paa Lerbæk, undertegnet med »egen Haandt« og dateret 26. Februari 1655, og det vil sige 7 Aar efter Faderens Død.

Denne Skrivelse skal nu gengives her, i Erik Brockenhuus's egen Retskrivning:

»Jeg Erick Brockenhuus til Leerbeck kiendis oc gjør vitterlig, at eftersom min Hierte kierre Fader erlig oc velbiurdig nu sl. Mand Johan Brockenhuus til Leerbeck, saavel som min Hierte kierre Moeder erlig oc velbiurdig Frue Fru Helvig Bilde, hauffuer til Gudz Ære og Lerbecktienners Børns Forfremmelse, stiftet oc opbygget et Skolehuus her ved deris Sogne Kirche Houer, huor udi skulle boe en dyctig oc lærd Person, som fornt. Leerbeck tienners Børn deris Catechismo saa velsom i Regnen oc Skriffuen skulle oplære, och til hans Løn skulle giffues aarlig af dend, som fornt. Leerbeck besidder og Eyer, Renter af to Hundrede Specie Daller, nemlig atton Slette-Daller, som hannem til Philippi Jacobi (1. Maj) aarlig skulle lefueris. Oc desforuden er hannem tillagt saa meget Jord ved samme Skolehuus, som hand kand saa udi Roug fire Skipper, Biug fire Skipper, Hafre 16 Skipper og Engbond til sex Læs Høe, item maa hafue fri Græsning paa Leerbeck Fællitmarck til toe Kiøer og ti Faar, som skal holdis i Tiøre (Tøjrr), item er hannem bevilget aarlig ti Læs Ved til Ildebrand, hvilcke fornt. Puncter alle oc enhver jeg fornt. Erick Brockenhuus bepligter mig oc mine efterkommende Arffvinger, som Leerbeck besidder, wryggelig at holde i alle Maader. Oc skal samme Person nest mig sielf være Bispen, Provsten og Præsten undergiffven at ansuare om hans Flittighed i sin Bestilling, och hvis hans Forsømmelse findis, loffuer jeg det at straffe, enten ved Afsettelse eller andre Maader, saa samme Huus skal aldtid af saadan

Person besiddes oc icke til nogen anden Nytte henforvendis, oc herhos strengelig forbiuder min Efterkommere det i nogle Maader at forringe. Och skal samme Person være under Sogne Præstens Inspection befalet, som nu er eller efterkommendis vorder, som om hans Flittighed skal hafue Tilsium, at hand oc hans Hustru derhos kand holde et Gudfryctig Huus, ingen Kroeri med Gaardens Folck eller andre at holde, meget mindre beryctede Folck at tage til Huuse, men i alle Maader at forholde sig, som en erlig Gudfryctig Person vel egner og anstaar, oc skal hand af Leerbeck Tienneris Børn icke tage om Ugen uden en dansk Skilling til Skolegiæld. At aldt dette forskrevne wbrødelig oc w-igienkaldelig til Gudtz Nafns Ære af mig oc min Efterkommere som Leerbeck besidder, evindelig holdis skall og efterkommis, da hafuer jeg bevilget en Copia heraf, Riber Capitel efter Kongl. Mayst. Forordning til goed Efterretning at forvaris.

Til Vitterlighed med egen Haand her underskrefuet og med Zignet undertrøgt.

Datum Leerbeck den 26. Februari 1655.

Erick Brockenhuus
egen Haandt.

At der i de følgende Aar er blevet holdt Skole i Skolehuset ved Hover Kirke kan der vist ingen Tvivl være om, men ellers gik det nu ikke det saa velmente Foretagende videre godt.

For det første blev Aarene efter 1655 hurtigt nogle af de uroligste og ondeste Aar, Danmark og specielt Jylland har haft, paa Grund af den svenske Besættelse og endnu mere formedelst de forskellige Hjælpetropper, der efter Svenskerne udsugede Halvøen. Og for det andet kom Erick Brockenhuus snart i saa store økonomiske Vanskeligheder, at han, som det hedder i »Trap«, maatte »afhænde Lerbæk for Gæld«, hvilket vist i Virkeligheden vil sige, at Gaarden blev solgt ved Tvangsauktion. Lerbæk var i de kommende Aar ude

for en evindelig Skiften Ejer. Erik Brockenhuus afstod den i Aaret 1664. Derefter skiftede den helt eller delvis Ejer 4 Gange inden Aarhundredskiftet.

Man kan nu ikke ret godt tænke sig, at nogen jydsk Bonde, allermindst maaske i Vejleegnen, i Tiden fra 1657 til 60 har kunnet afse Tanker og Smaaskillinger til sine Børns Skolegang. Vi ved af Beretninger bl. a. fra Hovedgaarden Skovgaard, hvor sørgelig mishandle den hele Egn blev. De Bønder, der ikke omkom af »Sult og anden usædvanlig Sygdom«, har maattet kæmpe en Kamp for deres Eksistens, i hvilken ogsaa Børnenes Kræfter i videst mulig Udstrækning maatte sættes ind. Hvis Skolen i Høver derfor er kommen i Gang straks ved Aar 1655, er der næppe Tvivl om, at Børnene under Krigen med Carl Gustav har faaet Ferie paa ubestemt Tid.

Om Skolens Skæbne efter Erick Brockenhuus's Død fortæller Jellingpræsten Laurs Gonsager lidt i et Brev, som han den 21. April 1685 skriver til Biskop Lodberg i Ribe. Den første Del af Gonsagers Skrivelse handler om »et instrument om Brandhielp«. Det er hvad vi vil kalde et godt Instrument, men det lader ikke til, at Gonsagers velærværdige Kolleger har haft Sans for den Slags Gensidighedspagter. Saa er der ogsaa et Par Ord om en Barnedaab og en Præst, der skal rejse til Ribe, men:

»Ellers har jeg dette for Eders Høyærværdighed at beklage oc søge Raad oc Hielp udi: Der er it Skolehuus ved min Annex-Høver-Kircke paa Leerbeckgaards Grund, givet af Sl. Velb. Erick Brockenhuus, oc lagt 12(?) Rixdlr. til Skolemesterens Løn, oc der Opbudet skeede med Erick Brockenhuusis Gods Wiburgi den 26. Martii 1664 af Erik Liinau oc Knud Bilde, formel-dis der saa i den 2. § eller Lodseddel: At samme Hus

(Skolehuset i Hover) kand blive ved mact, har vi Gaardens Taxt derefter modereerit, som ellers havde bleven satt høyre, oc tilkommer Creditorerne, som nu er udlagt Leerbeck Hovedgaards Taxt Grund og Ejendom at holde enhver pro qvota, ligesom dem er berettiget i Gaarden.«

Altsaa skete der det, »der Opbudet skeede . . . Wi-
burgi den 26. Martii 1664«, at man af Hensyn til Skolen i Hover og den Klausul, der for dens fortsatte Drifts Skyld var blevet lagt paa Lerbæk, rimeligt modererede »Gaardens Taxt . . . som ellers havde bleven satt høyre«. Derefter er det kun ret og billigt, at det »tilkommer Creditorerne, som nu er udlagt Leerbeck Hovedgaards Taxt Grund og Ejendom, at holde enhver pro qvota, ligesom dem er berettiget i Gaarden«.

Dermed burde Hover Skoles Fremtid kunne anses for sikret, men som Jeppe siger: »Hvor længe var Abraham i Paradis!« Gonsager i Jelling, der jo ifølge Fundatsen var Skolens nærmeste tilsynsførende, har inden længe ingenting at føre Tilsyn over. Det fortæller han Bispen, der jo ogsaa var forpligtet over for Skolen: »Nu siden Sl. Wel (byrdige) Otto Powisch (Pogwisch) oc Sl. W. Hr. Landsdommer Nicolaus Nissen Leerbeckgaard, gaves der ingen Løn.«

Dette var ganske ubilligt, for at bruge et meget mildt Udtryk, thi »Husit med sine Privilegier oc pertinenties blev som tilforne til dette Skolehus«.

Præsten kan altsaa ikke indrømme, at de nye Ejere kan have haft nogen Slags Ret til at unddrage Skolen dens aarlige Indtægter, og det giver vi andre ham Ret i. Naar Lerbæk Hovedgaard paa Grund af dens Forpligtelser over for Skolen paa anden Maade er blevet lettet tilsvarende, saa er Forpligtelserne en retfærdig Ting. Men at faa Betaling for en Byrde og saa bagefter

slænge Byrden til Side, det er at faa baade i Pose og Sæk paa en meget lidt fin Maade.

Det kan Gonsager ikke uvirksom finde sig i, og saa drager han i Leding. Han vil bryde en Lanse for den kære Skole, hvor han havde oplevet, at smaa Bønderbørn ikke blot lærte Catechismus, men ogsaa Regnen oc Skriffuen, og hvor en ny skøn Tid altsaa var begyndt. Han begynder sin Kamp med blanke Vaaben og ikke blot i Tillid til sin retfærdige Sag, men ogsaa overbevist om, at det er Ædlinge, han skal forhandle med.

Altsaa: »Husit med sine Privilegiere oc pertinenties blev som tilforne til dette Skolehus.« Der har vi Udgangspunktet for Gonsagers tagen Affære.

»Dette androg jeg nu nyligen paa Skiftet (1684 eller 85) oc leverede Hr. Landsdommer Parsberg i Claus Liimis oc Arvingernis Nærværelse selv i Haanden, baade en original Foundation oc Copi deraf, tillige med min Indlegg.« Gonsager var paa dette Tidspunkt Optimist og ventede, at Skolelærerlønnen snart igen skulde flyde, saa Privilegierne og Foundationen kunde faa, hvad der tilkom dem. Men ak, Præsten skulde blive bittert skuffet. Da han senere paa ny henvender sig til de gæve Herrer, maatte han opleve, at »mine Breve foretholder de mig oc ville indbilde mig, at de ere bortkomne,« men det kan jo da aldrig passe, »da dog mine monita ere tilstede«.

Nej, de lyver, gør de, og er der noget blevet »borte«, saa har de selv besørget det bort; brændt det, eller hvad de nu har fundet paa. Og naar de først har skaffet Foundationen og andre forpligtende Papirer af Vejen, saa kan de skalte og valte med Skolehuset og Skoleholderen efter deres eget Forgodtbefindende. Det gør de da ogsaa, og det er et ondt Forgodtbefindende,

thi »nu sættis Manden, som var i Skolehuset, til en Gaard, saa jeg frygter, alt vil gaa bort, uden det i Tiide forebyggis«.

Efter at Laurs Gonsager har berettet, hvorledes Skoleholderen nu reduceres til at være en almindelig Fæstebonde, har Skoleulykken staaet for ham i hele dens Omfang, og han kan ikke lade være med at tænke over, om han muligvis selv paa et eller andet Punkt har handlet forkert, saa der kan være noget at bebrejde ham. Han kommer til det Resultat, at han jo nok har foretaget sig Ting, der nu bagefter maa betegnes som uheldige, men at han umuligt paa Forhaand kunde vide, at han bar sig forkert ad. Maaske kan det siges, at det indirekte er hans Skyld, at Foundationen nu er helt væk. Et for en god Sag saa afgørende vigtigt Papir burde han vel nok ikke have givet fra sig; men det er let at være bagklog. Gonsager har den gode Undskyldning for sin Handlemaade, at »der stod i min Foundation, at en original Foundation i Stiftskisten var indleveret, det lidte jeg paa, og havde ellers lenge siden leverrit den ind«.

Det var altsaa een god Undskyldning, og en anden Undskyldning, der ogsaa lader sig høre, er, at »jeg havde icke tænkt, at de skulde saaledes giecket mig, thi jeg var idelig hos dem, oc de nogle Gange her hos mig igien, saa jeg holdt dem for mine synderlige Fautoribus (Velyndere)«.

Deraf maa Biskoppen kunne se, at Gonsager har handlet i god Tro. Selv om Fautoribusser oftere har vist sig at være upaalidelige Væsener, saa bør man have Lov til at gaa ud fra, at en Foundation taler Sandhed om en Stiftskiste.

Da Ulykken nu er sket, er der ikke andet for end at søge at gøre den god igen. Det prøver Jellingpræsten

da ogsaa paa, men atter her er hans Lykke krank: »Jeg har vel skrevet Claus Liim til herom, men hand viser mig til dennem her hiemme,« men dennem her hiemme nytter det heller ikke at gaa til. De giver Præsten en Sludder for en Sladder og bliver ved at paastaa, at de Papirer, de har faaet fra Præsten, virkelig er borte, og det hele ser saaledes ret haabløst ud, og der er ingen Udsigt til, at det skal blive bedre, idet de »Arvinger«, Præsten skal forhandle med, efterhaanden spredes for alle Vinde: »Tre Døtre ere allerede Havnæ (i København). Den yngste i Haderslev, den ældste Søn og ældste Jomfru ere her hiemme oc acter om en 8 Dage ocsaa Havniam, oc Mons. Lorenz Nissen, som er den ældste Broder, rejser derfra ad Exteros (til Udlandet), saa bliver det maaske værre at søge.«

Og saa er der vist ikke mere bevaret fra Laurs Gonsagers Haand om Skolen i Hover. Derimod har jeg fundet efterfølgende

»Extract efter Skiftebrevit efter sl. Hr. Landsdommer Nicolai Nissen, forrettet af Hr. Landsdommer i Sielland Holger Parsbjerg oc Hr. Assessore Cammer Collegio Claus Lime Medio Februario 1685.

Angaaende it Skolehus ved Hover Kircke med nogle Ager, Enge, Ildebrand og andet, som sl. Welb. Erick Brockenhuus skal have perpetuerit samme Skolehus, da eftersom af det Skiøde, som Welb. sl. Nicolaus Nissen haver paa Leerbeck Gaard oc Gods, intet af deslige Herlighed til Skolen reserveris, da sees icke forsvarligt Arvingerne at kand uden Vederlag paabyrdis Erick Brockenhuusis Gavebrev at holde. Men hvo paa samme Skolehusingis Vegne nogen Prætention haver, der des Regrees hos andre vedkommende at søge, som de bedst veed oc kand.«

Hvem disse andre kunde være er ikke godt at se, saa man maa vel derfor desværre gaa ud fra, at Skolen

i Hover ikke har overlevet Besværlighederne. Hvis det er rigtigt, har det været en bitter Oplevelse for den gode Præst i Jelling, Hr. Laurs Gonsager. En lille Trøst kan han maaske have fundet deri, at han maa være blevet klar over, at den forsvundne Foundation og dito Breve altsaa heller ikke vilde have kunnet redde Skoleværket. Nicolaus Nissens Skøde paa Lerbæk maa alene have kunnet forhindre det.

Men Synd var det nu, at det skulde gaa saaledes.

Et andet tidligt Forsøg paa at indrette en Skole for Bøndernes Børn bliver gjort i Bredsten Sogn af Sognepræsten Jørgen Bang i Balle. I Aaret 1733 — den 5. November — sender han en Skrivelse til »Højædle og Velbyrdige Samptlige Proprietarierne i Bresten Sogn«, og heri forklarer han, at han, efter forudgaaende Aftale med Sognets Beboere, har engageret en Skoleholder, der skal undervise det »gandske Sogns Børn« i Læsning, Skrivning og Regning.

Og saa er det altsaa, det gælder om at faa de »Højædle og Velbyrdige Samptlige Proprietarier« til at godkende Arrangementet. Naturligvis skal de saa have nøjagtig Besked om, hvad det er, de skal approbere, og det forklarer Præsten dem og aabenbarer gennem sin Forklaring, at han har tænkt længe og dybt over Tingen.

Skoleholderen skal altsaa holde Skole, i Læsning, Skrivning og Regning, for alle Sognets Børn. Det er den ene Side af Sagen. Den anden er, hvad Mesteren skal have for sit Arbejde, og her er Aftalen foreløbig denne: Skoleholderen skaffes »frie Huusværelse«, og dertil skal han af hver »heele, halfve eller Fjerdepartz Gaarder« have Rug: 2 Fdkr., Byg: 2 Fdkr. og Havre: 2 Fdkr., og i Penge 1 Mark og 4 Skilling. Det var nu Gaardmændene, baade de store og de smaa, men saa

er der jo ogsaa Husmændene. Af dem kan man ikke forlange saa meget, for de har selv saa lidt, men en enkelt Mark om Aaret maa de kunne overkomme, mener Præsten, og det mener de fleste af Husmændene for øvrigt ogsaa selv. Naar Skoleholderen nu desuden bekommer et Læs Tørv »af hver trei Børn, som kom i Skole« + 2 Sk. aarlig pr. Skolebarn, saa er dermed hans jordiske Behov dækket paa en sømmelig Maade.

Disse Ydelser er Beboerne gaaet ind paa at præstere, paa nær »nogle faa, som enten ingen Børn har eller og har saa smaa Børn, som icke straks kan komme i Skole«. Præsten vil, at man skal lade det være frivilligt, om Forældrene vil sende deres Poger i Skole eller ej, men Betalingen derimod skal være tvungen, »hvorved jeg forudser en anden følgende hvers Raisonnement: vi skal give lige meget til Skoleløn, det er lige saa godt, vore Børn gaar i Skole, helst de intet andet kand bestille og altsaa upaatvifelig ej andet kand end vendte dend fattige Ungdoms jefnligere Skolegang og bedre Undervisning«.

Og saa gør Jørgen Bang sin Reverens for de meget høje Herrer, »ydmygeligst bedende . . . . de godvillige icke alleene ville approbere forestaaende, men og hos modvillige befale og foranstalte, at de til saa billigt og christeligt komme deris Næste og Sognemænd til Hielp«.

Velærværdige Jørgen Bang vidste god Besked med, hvem af Jorddrotterne der var »godvillige«, og hvem der var »modvillige«. Han kendte sine Pappenheimere. Derfor sendte han sin Skrivelse først til Engelsholm til den meget godvillige Gerhardt Hansen Lichtenberg.

Og Lichtenberg skuffede da heller ikke. Hans Paa-tegning lyder ordret saaledes:

»Dersom Velborne Hr. Major von Andischon vil herudi som jeg for min Andel af Bønder i Sognet approbere dette Anslag af Velærværdige Hr. Jørgen Bang, der er Sognets Sjælesørger, saa finder jeg, slig gudelig Hensigt burde vel hafve Fremgang, og derved har jeg ej at erindre videre end Husmændene i Sognet, som ingen Børn har, bør ej at give meere end 8 Skilling aarlig, og dem som Børn har, enten eet eller fleere, svarer alle i reede Penge aarlig 1 Mark og ingen Korn. Det øvrige, som foran(?) er proponeret, finder jeg (ellers) for heele Sognet billig, og om Velb. Hr. Major approberer det saaledes, skal jeg lade mine Bønder tilholde dette at efterkomme.«

Denne Lichtenbergs Approbation er ligesom selve Skrivelsen dateret 5. November 1733, og det betyder, at Jørgen Bang har været saa utaalmodig efter at faa Skolesagen bragt i Orden, at han næppe har givet sig Tid til at vente, til Blækket paa sidste Side var blevet tørt, før han har besteget sin Ridehest og er redet ad nærmeste Vej til Engelsholm. Her gik det altsaa godt, og glad til Mode red han tilbage og fortsatte rimeligvis med det samme den anden Vej ud til Haraldskær, hvor den anden store Bondeej, Major Andischon, residerede.

Men her fik det en brat Ende baade med Præstens Glæde og hans Skoleplaner. Majoren havde ikke Brug for bedre oplyste Bønder. Han kunde ikke tænke sig, at de vilde kunne tjene ham bedre paa Hovmarken, om de lærte at læse og skrive og regne, og han kunde endnu mindre forestille sig, at det kunde være til hans Fordel, at Bønderne fik en Skoleholder at skatte til. De skulde skatte til ham, skulde de, og det havde saamænd hidtil været dem besværligt nok. Ingen skulde faa ham med til noget, der kunde gøre usikre Indtægter endnu usikrere, og altsaa sagde Hr. Majoren

afgjort og bestemt nej til Velærværdighedens Forslag. Maaske følte han sig ogsaa stødt over, at Præsten havde henvendt sig paa Engelsholm først. Det nyttede ikke Jørgen Bang at forsøge sig med Overtalelser, Majoren var og blev »modvillig«, hverken til at hugge eller stikke i.

Og saaledes kom da den gode Præstemands Skole aldrig længere end paa Papiret, men derfor kan jo godt være, at hans Bestræbelser alligevel kom til at bære Frugt. I hvert Fald oprettede Lichtenberg allerede Aaret efter to Skoler for sine egne Bønder, og det kunde ingen Major forhindre ham i. Om disse Skoler ved vi god Besked.

I Aaret 1721 havde Frederik den Fjerde rundt omkring i Landet paa Rytterdistrikterne oprettet i alt 240 Skoler, de saakaldte Rytterskoler. Vejle Amt fik ogsaa sin Del af disse Skoler, men de skal ikke omtales her. Christian den Sjette ønskede, som vi ved, at faa oprettet Skoler over det ganske Land, og han indledede det forberedende Arbejde i Begyndelsen af Aaret 1735. Den 23. Februar udsendte han en Skrivelse til sine Bisper. Heri siger han, at han til Befordring af Guds Ære »allernaadigst gjerne seer, at der paa Landet Skoler indrettes paa de Stæder, hvor de mangle og behøves«. Til den Ende er det »vores allernaadigste Villie og Befaling, I til os allerunderdanigst indberetter, hvor mange Skoler, der, foruden vore egne paa Landet etablerede, i det Eder allernaadigst anbetroede Stifts befindes, (og) af hvad for Proprietaries de ere indrettede«. Og ydermere er det Majestætens ogsaa allernaadigste Villie, at Biskoppen skal fremskaffe Forslag angaaende, hvor de manglende Skoler »beqvemtest kunde etableres, og haver I dertil Eders allerunderdanigste Forslag at indsende paa, (hvor-

ledes) I formener, at de til saadanne Skolers Indret-
telse, deres Vedligeholdelse, Skolemesterens Salarium
og deslige behøvende Bekostninger bedst kunde ud-
findes. . . . «

De Oplysninger, Kongen her ønsker, har Bisperne
naturligvis ikke paa rede Haand. Altsaa mangfoldig-
gør de Kongens Skrivelse og sender et Eksemplar til
hver af deres Provster, der tæller efter paa Fingrene,
hvor mange Præster de har under sig, hvorpaa en ny
Mangfoldiggørelse omgaaende finder Sted, for Tørrild
Herreds Vedkommende med det Resultat, at samtlige
Svar foreligger inden Udgangen af Marts samme Aar.

Den fyldigste Besvarelse kommer fra Nørup. Præ-
sten her hedder Michel Overgaard, og han indleder
sine Oplysninger med en meget berettiget Hyldest til
Herren paa Engelsholm: »Udi nest afvigte Aar (1734)
haver Velædle og Velbyrdige Hr. Cammer Raad Lick-
tenberg, som en særdeles stor Ven af Kirker og Skoler
med gudelig Nidkærhed og megen Bekostning ladet
opbygge tvende Skoler ved Nørup og Randbøl Kirker«. Derefter oplyser han, at man i Nørup har en Student
som Skoleholder, og at denne Skoleholder »bliver
lønned dels af velbemeldte Hr. Cammer Raad selv, dels
er ogsaa hans Løn lignet over alt Sognet«. Og saa
fortsætter Overgaard med at forklare, at »enhver af
Sognets Beboere, enten hand har Børn eller icke, enten
han har mange eller faa, contribuierer dog sit visse
ansatte Quantum dertil efter det Hartkorns Størrelse
og Godhed(!), som han beboer, hvori der og er bleven
regaderet paa, at den som hafde nærmest og beqvem-
ligst til Skolen, blef ansat for højere end de langt
fra liggende, hvilken Løn i alt i Penge, Korn, Halm
og Høe kand ongefæhr beregnes til 30 Rigsdaler.« —
Det er en forholdsvis særdeles rigelig Løn, men det er

endda ikke alt. Lichtenberg har gavmildt forundt Skoleholderen »et Stykke Jord paa Engelsholms Mark, som Bønderne i Sognet skal dyrke for ham«.

Der er Ting heri, der er i nært Slægtskab med Jørgen Bangs Projekt fra Aaret før, saa de to skoleinteresserede Herrer har sikkert snakket »Skole« mangan god Gang i Tiden efter November 1733.

Mens Skolen i Nørup virker baade Sommer og Vinter, har man i Randbøl »kun« faaet en Vinterskole, fordi det »icke syntes at kunne skee paa nogen anden Maade, baade fordi Sognet er saa lidet, at det icke kand taale at underholde en Skolemester det ganske Aar igiennem, og fordi nogle af Beboerne ere saa langt beliggende fra Skolen, at de kand kun faa liden Nytte deraf, og kunde derfor ej heller imponeris dem (paa-lægges dem) uden at givet meget lidet til Skolemesterens Løn«.

Da Jørgen Bang i Balle skal svare for Bredsten Sogn, har han læst, hvad Overgaard har skrevet. Han vedlægger sin egen »Fundats« af 5. November 1733 med Lichtenbergs Paategning og slutter saa ellers op ved Siden af Overgaard, hvad det angaar at berømme Engelsholms Ejer: »Lige Godhed har Velbemeldte Velædle og Velbyrdige Cammer Raad Licktenberg bevist for dette Sogns Ungdom, og hvor gierne han har ønsket bestandigt Skolehold i dette lidet fattige Sogn, sees nocksom af hosfølgende hans egenhændige Paa-skrift af Dato 5te November 1733 paa en til hannem og Vedkommende (det er de andre Godsbesiddere) opsatte og indgifne Forslag. Men Hr. Major von Andischon, Proprietair af Haralds Kier, Ejere af den største Andel af Sognets Beboere, har ved Nægtelse af sin (paa)tegnede Approbation hindret saa godt (et Foretagende) at have bekommet Fremgang.«

Der fik Andischon den som Tak for sidst! Den Slags Oplysninger har Kongen nu egentlig ikke forlangt at faa, men det har altsaa været Præsten Bang en Tilfredsstillelse at lange Majoren Stødet ud, og lidt ondt har det jo nok gjort.

Af de øvrige Besvarelser kan der være Grund til at referere, hvad Jelling-Præsten, der hedder Schytte, mener at maatte oplyse om Hover Sogn, der er Anneks til Jelling og »bestaar af 3 Byer og 2 Møller; de 3 Byer gjør 15 heele Gaarde og ere under Leerbeck, som i Sognet ligger og Hans Majestæt tilhører saa nær som 2 Gaarde og 1 Mølle, der er Tienner til Grundet. Hvordan der med Skolevæsenet tilforn er forholdet kand af medfølgende Copie sees («medfølgende Copie» er en Afskrift af Erik Brockenhuus' Fundats fra 1655). I min Tid har der ingen Skole været, thi Huuset ved Kirken er nedbrudt, uden en liden Hytte, jeg har til min Hest, Lønningen til Leerbeck tilbagetaget. Ville Hans Kongelige Majestæt være saa naadig og lade Sognet nyde Fundatzen godt ad, var det beqvemmeste Sted til et Skolehuus ved Kirken, hvor det tilforn har staaet.«

Som man ser, tænker Schytte sig Muligheden af, at Brockenhuusernes Fundats kunde blive kaldt til Live igen. Da det er Kongen, der ejer Lerbek netop paa den Tid, har han det altsaa i sin Magt at lade Gaarden vedkende sig de gamle Forpligtelser. Det gjorde Kongen nu ikke. Han valgte at vende det mest rentable Øre til Jelling-Præstens Henstilling. Og Hover gik ind til nogle Aar med meget Skolevrøvl.

For de øvrige af Herredets Sogne gaar Indberetningerne ud paa, at der ikke forhen har været holdt Skole. For Skibets Vedkommende erklærer Provst Jacob Jensen i Vilstrup, med store kluntede Barnebog-

staver, at »der hverken udi min for Mands langt mindre udi min Tiid noget Skoelehuus har været opbygget udi mit lidet anbetroede Schibet Sogn«. Men naturligvis vil han gerne have en Skole, og han synes, at den bør ligge »udi Slede-bye«, der efter hans Udregning ligger lige akkurat midt i Sognet.

Efter at den Slags Indberetninger var blevet forfattet og afgivet af Præsterne i det ganske Land, sendtes de gennem Provsterne videre til Biskopperne, hvorfra de ekspederedes endnu højere op, til den enevældige Konge, der hermed stod over for et Materiale, der sikkert var saare ensformigt, men som netop derfor muliggjorde en hurtig og sikker Oversigt.

Og saa fulgte altsaa da i 1739 og 1740 de to kongelige Forordninger, hvis skønne Formaal var at give Danmark et almindeligt Skolevæsen ude paa Bondelandet.

For Tørrild Herreds Vedkommende skabte de forpligtede Parter derefter et Undervisningsvæsen, der dog ikke blev anderledes, end at det i de kommende Aar somme Steder gav Anledning til bitre Stridigheder.

For at vise Manden paa Engelsholm, Gerhard Lichtenberg, skyldig Honnør, vil vi først beskæftige os med Skolerne i Nørup og Randbøl, saa meget mere som de var paa Pladsen og allerede i nogle Aar havde været i fuld Virksomhed, da andre Skoler sluttede op omkring dem.

I *Nørup* og *Randbøl* var Skolegangen begyndt omkring Mikkelsdag 1734, og det maa have været en stor Dag for de to Smaabyer.

Lichtenberg havde givet begge de begunstigede Landsbyer helt nye Skolebygninger, og begge Steder lagt dem tæt op ad Kirken, hvilket baade var prak-

tisk og symbolsk. Den mest anseelige var den i Nørup. Den bestod af to »Lengder«, den ene »teigl-hængt af 7 Fag og den anden straaetækt af 6 Fag«. Nøruppræsten siger senere om dette Skolehus, at det er »meget kiønt«, og han siger ogsaa, at det er »beqvemt beliggende«. I Randbøl er der kun een »Lengde« paa 8 Fag, men Huset var jo ogsaa, som vi allerede har hørt, fra Begyndelsen af kun beregnet paa at skulle tjene sit Formaal det halve Aar. Dette Forhold ændrede Lichtenberg for øvrigt i Fundatsen af 20. Juni 1740, saa der ogsaa der blev Undervisning hele Aaret, ganske vist med noget ekstra Renteri for Skolemesteren, efter følgende Plan: Skoleholderen skal »forsvarligen holde Skole for Randbølle Sogns Ungdom, saaledes at han om Vindteren fra Martini til Paaske læser 3 Ugger efter hinanden for Randbøl, Vandel, Bindeballe, Daldover og Rygberg Byers Børn (Store-Rygbjærg = Frederikshaab), mens den 4de Ugge for Allemstock Byes Børn, hvor Bymændene imidlertid giver ham Mad og Sæng, men om Sommeren lader de deres Børn gaa til Skole i Randbølle«.

Skoleholderen i Randbøl hedder Peder Hansen. Han var blevet antaget allerede i 1734, og han fortsætter ogsaa efter 1740, men de lidt ændrede Forhold fører dog med sig, at hans Ansættelse og Kvalifikationer i 1740 skal bekræftes. Dette sker ved, at han skal eksamineres i Overværelse af Præsten og Ridefogeden (fra Engelsholm), og derefter skal Peder Hansen (som hidtil) »forsvarligen holde Skole for Randbølle Sogns Ungdom«.

I Nørup skal Degnen Peder Hendrichsen holde Skole, og ham mener man det ikke nødvendigt at sende op til »Lærereksamen«. Ogsaa han skal efter Fundatsen fra 1740 ud at trave. Herom hedder det:

»Degnen til begge disse Menigheder skal i Forordningens allerunderdanigste Følge altid være Skoeleholder for Nørup Sogns Ungdom i Nørup, Lihme, Kaaberbøl, Mørup, Førstballe, Siødour (Sødover), Tørrild og Trollerup og de paa Engelsholms Hovedgaards Marker værende Afbyg(g)ere, og ellers saaledes indrette Skoelelæsningen, at han om Vinteren fra Martini til Paaske læser i Skoelen i trei Ugger efter hinanden og i Trollerup og Tørrild dend 4de Ugge, saa længe der findes . . . . Børn under 12 Aar, som icke formedelst Vejens Lengde dend Tiid kand søge Skoelen, men om Sommeren lader disse tvende (Gaarde?) deris Børn søge Skoelen i Nørup.«

Lichtenbergs Rundhaandethed over for Skolerne giver sig tydeligt Udslag i følgende Bestemmelse:

»Skal Engelsholms Ejer allene holde det i Nørup befindende Skoelehuus vedlige, og naar Reparation forefalder paa Randbøl Sogns Skoelehuus svarer det fremmede eller Strøgodset i Randbøl Sogn, som er 22 Tdr. 6 Skipper Hartkorn, hvilket ej under Engelsholm henhører, dend fembte Part saa vel i Udgift som Arbejd til Engelsholms Ejer, som Reparationen i alle Ting mod berørte fembte Part da besørger (Reparationen) saaledes, at Skoeleholderen saa vel der som i Nørup for sig og Creaturer kand forsvarligen og upaa-klagelig være logerede.«

Der er ogsaa tænkt paa den Mulighed, at »nogen af efterkommende Degne (i Nørup) icke ville eller være af de Reqvissittis«, at de kan forestaa Undervisningen. I saa Fald skal Degnen ikke blot overlade Skolehuset til den Skoleholder, »som Engelsholms Ejere tillige med Herretz Prousten efter Præstens derom giørende Forslag approberer og beskicker«, men han skal oven i Købet punge ud med 8 Rigsdaler af Degnekaldets Indkomster, at betale til »Jull, Paascke og Pintze og Mikkelsdag, hver Gang toe Rixdaler, under Udpant-

ning, som skeer ved 2de Mænd i Riidefogdens Nærværelse, om samme icke i Mindelighed betalles i rette Tiid«.

For Nørup Sogns Vedkommende er der dog endnu mere at betænke:

»For Limschou og Siøgaard af Nørup Sogn, samt Tørschind af Bræsten Sogn giver jeg Beboerne Bygnings Materialier til et Skoelehuus af 5 Fagh, som de self lader hugge og sette i Limschou paa dend Lihme Bye tilhørende Toft Jord . . . . og naar Huuset bliver færdig, forsiuner Engelsholms Ejer samme efter Præstens giørende Forslag med Skoeleholder, som og af Præsten examineres, i Fald dend hidtil paa nogen Tiid hafde Skoeleholder i Jens Rasmussens Huus icke bemeldte Skoele vil vedblive.«

Lichtenberg sørger for, at hans Skoleholdere kommer til at sidde godt i det. Peder Hendrichsen i Nørup har for det første sine Indtægter som Degn, og hertil kommer saa den Betaling, han faar for at holde Skole. Denne Betaling er sammensat af følgende Poster:

Rede Penge: 6 Rigsdaler 4 Mark.

Rug: 2 Tønder — Havre: 2 Tønder — Boghvede: 2 Tønder — Hø: 3 Læs à 24 Lispund — Halm: 3 Læs og Tørv: 31 Læs. — Omregnet i Penge bliver det til 18 Rigsdaler 4 Mark. Og det er endda ikke alt; thi denne Løn skal »end saa meget forbedres, at hand herved tilsiges aarlig af Giøding Marck under Engelsholms Hovedgaards Taxt. . . . 6 Aggere hver femb Faufn bred og udi Lengden over 260 Faufne, som er meget got Jord og tienlig til alle Slags Sæd.« Lichtenberg lover at »opbryde« Jorden første Gang, »men siden seer hand det self ørket og besaaed, samt ind-

aulet, som hand bedst veed og kand«. — Hertil kommer endda, at »Tienden af samme Jord beholder hand self uden nogen Pretention, og der foruden udi Penge aarlig tou Rixdaler af Engelsholms Ejere«.

Det er en imponerende Flothed, Engelsholms Ejer her udviser, og han kan derfor nok tillade sig til sidst at lægge en lille ekstra Bestilling paa den lykkelige Degn og Skoleholder. Bestillingen er den, at Peder Hendrichsen »paa det i Nørup Kierke værende Orgelverch, naar det er tilladeligt, skal musicere og opvarte Vercket med Spillen samt anden Tilsium«. Men naar Degnen spiller paa dette sjældne Værk og fylder den lille Landsbykirke med skønne Toner, har han nok i det og kan ikke samtidig agere Kammertjener for Præsten; derfor skal han »ved en anden midlertid besørge Præsten i- og afkled for Alteret«.

Alle de forannævnte Skoleholderindtægter er bevilgede i Fundatsens Punkt 13; men Punkt 14 har ogsaa en betydelig Gave at skænke. Her tildeles der hver af de tre Skoleholdere fri Græsning til 2 Køer og 6 Faar.

Skoleholderne i Randbøl og Limschou har vel knap saa store Indtægter som Peder i Nørup, men de har det godt, og der er ingen af dem, der behøver at gøre deres Arbejde »sukkende«.

Saa sker der ikke mere med Skolevæsenet i disse to Sogne i Lichtenbergs Ejertid, men næppe er hans Svingerson, Christen Linde, blevet Herre paa Engelsholm (1754), før der udfærdiges en ny Skolefundats. Aarsagen er, at »dend største udi Nørup Sogn beliggende Bye, Lihme kaldet, har besværet sig, at dend efter deres Tanker skeer for nær i, at de skal lade deres Børn, som ere de fleste af Sognets Ungdom, gaae til dend i Nørup Bye funderede og oprettede Skoele«. — Med Hensyn til »Lihmschou« beslutter Christen Linde,

at den derværende efter »opprobrede Fundatz beskickedede Skoelle forandres saaviit, at derved en forsvarlig Dreng i benefnte Lihmschou holder Skoelle fra hvert Aars Martini til Paaske for Lihmschoues, Søegaards, Tingkierhuss og Tørschind Stæeders Børn«. Den »forsvarlige Dreng« skal for dette Vinterarbejde have 10 Rigsdaler 4 Mark. I Sommerhalvaaret kan der »vendtelig icke frygtes for mellemløbende Becke og Vand«, og derfor kan Børnene fra dette Distrikt søge til Lihme.

Til Lihme flyttes »Nørup Sogns Hovet-Skoele, hvortil af mig er opbyggt 12 Fag Huus. . . .«. Her skal saa »Ungdommen i Lihme, Giøding Mølle, Nørup og Fiskerens Huus« undervises. — »For de øvrige Byer, Sædouer, Gammelbye, Sillehuus, Tørrild og Trollerup lønner og forskaffer Skoelleholderen i Lihme en forsvarlig Dreng, som kand læse og skrive.« Denne Dreng skal antages efter Præstens Raad og Approbation.

Senere Forandringer i disse Sognes Skoleforhold kan ikke behandles her.

For *Skibet* og *Hover* Sogne viste det sig meget vanskeligt at faa indrettet et tilfredsstillende Skolevæsen. Der kom megen Forvirring og stor Uenighed ud af de forskellige Forsøg.

Den 24. Februar 1741 affatter Ejeren af Rugballegaard, Rasmus Stær, en Skolefundats, der for saa vidt repræsenterer et særligt Synspunkt, som den ganske ignorerer Sogneskellene og kun tager Hensyn til Stærs egne Bønder, der er fordelt over Skibet, Hover og Jelling Sogne. Denne Overlegenhed er velegnet til at afstedkomme Splittelse. Rasmus Stær beslutter, at hans Skole skal ligge i Jennum, og naar man ser hen til det Omraade, han beslutter over, er det vist ogsaa

det bedste Sted, men da det ligger uden for Hover Sogn og i et Hjørne af Skibet, kan Skolens Placering naturligvis ikke tilfredsstillende nogen af Sognene fuldt ud. Jelling kan være lige glad med den Ting, da den faar sin egen Skole.

Rasmus Stær's Ræsonnement gaar ud paa, at det vilde blive alt for dyrt for ham og hans uformuende Bønder, hvis de skulde blive paalagt Udgifter til Skoler i »tre Sogne, hvorunder vi sorterer«; derfor og »i Betragtning af den lange og vanskelige Vej, som nogle mine Bønders Børn og Ungdom ville faa, naar de Sognets Skole skulde søges,« har han fundet det tjenligst at oprette egen Skole.

Denne Skole opretter han altsaa i Jennum, hvor han forfremmer et affældigt Gadehus til Skolebygning. Huset bestaar af 9 Fag, »hvortil skal blive føjet fornøden Haugeplads til Kaal og Urter for Skolemesterens Husholdning«. Da Gadehuset staar paa meget svage »Fødder«, skal »samme Bolig af mig, uden mine Bønders Udgift, dog Arbeide undtagen, blive bragt i god og til Skolehold beqvem Stand«, og det skal nok blive gjort rettidig, saa Skolegangen kan tage sin Begyndelse til »førstkommende Micheli«.

Til den Tid skal der ogsaa ansættes en Skoleholder: »Til Skolemester Embedet i den Skole antager og beskikker Ruballegaards Ejere den Persohn, som medbringer de bedste Skudsmaal om sit Forhold paa andre Stæder, og som af Sogne Præsten foreslaas og døgtig erkiendes«.

Skoleholderens Aarsløn fastsættes til: 1) 10 Rigsdaler i rede Penge. 2) 4 Tdr. 6 Skpr. Rug. 3) 2 Tdr. 3 Skpr. Byg. 4) 3 Tdr. Boghvede. — »Videre Tillæg til Kost og Løn kand jeg og mit fattige Gods' Beboere icke aarlig udrede«. Stær mener dog ogsaa, at det er

Løn nok, »i Henseende til Ungdommens mindre Mængde i denne Skole«.

Rasmus Stær faar sin Skolefundats approberet af Bisp og Stiftamtmand. Derimod tilfredsstillede den ingenlunde det Sogn, hvori Skolen kom til at ligge. Gaardmændene i Skibet var meget utilfredse, og da de — af særlige Grunde — ikke havde nogen Herremand at støtte sig til i denne Sag, maatte de selv tage Affære. De skrev derfor til Amtmanden en saalydende Skrivelse:

»I allerunderdanigst Følge af Hans Kongl. Majestæts allernaadigste Forordning ang. Skolevæsenet overalt paa Landet, dessen Indrettelse, finder vi undertegnede Skibet Sognemænd (os) forpligtet at forsiune vores liden Del af Sognet med Skolehold. Men som Sognet ialt bestaar baade af Ryttergods og Proprietaire Gods, og det halve Sogn, som er Wilstrup Bye, Rue, Glasbierre og Blæsbiere er inddeelt til den kongelige Skole i Højen, hvorfra det icke til den Skole, som nu skal oprettes i det øvrige af Sognet og til vores Ungdom, kand komme os andre, som ligger saa vidt begreben fra hinanden, til nogen Hielp, og det vil falde os for hart eene at lade sætte et Skoelehuus og derudi en Skolemester efter Forordningen forsiune, heldst Jennum Bye, der er Mons. Stær paa Ruballegaard tilhørende, endnu fra Sognet skal afgaa, eftersom hand selv for sit Gods opretter en Skoele i Jennum, hvoraf vi andre nyder ingen Nytte, saa vi øvrige af Sognet, som igien en Skoele og Skolemester skulle indrette og underholde alleene bestaar af 67 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdkr. 2 Alb. Hartkorn, hvoraf Deres Grevelige Naade nock kand erfahre, det vilde falde os for tungt og reent umueligt, saadan en Skoele, som Forordningen byder, at lade indrette; dog er vi desuagtet forpligtet i allerunderdanigst Følge Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Forordning at lade vores Ungdom ved en Skolemester forsiune med deres Christendoms Undervisning, hvortil vi og med stoer Atraae er lige saa villig

som pligtig. Til dend Ende vi da hermed fordrister os vores ringe Forslag at melde, som vi og forhaaber, Naadige Greve vil finde tienlig for os til Hielp og Nytte.

.... Vi forpligter os at holde en forsvarlig Skoelimester aarlig.«

Denne Mester skal gaa paa Omgang i Sognet, Sommer og Vinter, og modtage Kost og Logi hos de forskellige Gaardmænd, een Dag pr. Tønde Hartkorn, indtil han efter 67 Dages Forløb er kommen Omgangen rundt. Da skal han for sit Livs Skyld begynde forfra. Og Gaardmændene skal tage imod ham og bispise ham og rede ham en Seng, hvad enten de har skolesøgende Børn eller ej. — »Og paa hvilket Sted hand da er, søger de andre Stæders Børn ham til Skoelegang.«

Hermed er allerede sikret Skoleholderen Kost og Logi, men da de jo dog ikke kan have Pædagogen til at gaa nøgen omkring, skal han ogsaa have lidt til Tøj. Derfor bevilger de ham aarlig »i staaende Løn sex Rigsdaler og fiire Mark«, og ved rigtig Anvendelse af dem skulde han jo nok kunne komme til at se nogen lunde paaklædt ud, men endda frygter de det værste: »Skulde Skoelimesteren paastaa meere aarlig staaende Løn, da maatte ankomme paa vores egen Accord med ham derom, da vi, om dette icke bliver tilstrækkelig, selv maa deele det imellem os og paa vores Hartkorn til Betaling og ham til Fornøjelse, dog at ingen, i hvad Stand hand bliver, (det kunde jo f. Eks. blive en fordringsfuld Student!) at maae overgaae tie til tolf Slettedaler i Løn.«

Skulde det lykkelige ske, at »vores Sogn bliver forsynet med en anden Degn, som kan være beqvem til Skoleholder, saa skal hand undervise vor Ungdom ved Omgang og derfor have 6 Rigsdaler i Løn og ej

andet«. Og det vilde naturligvis være herligt, for saa slap de fattige Bønder for at bespise og huse Manden. Degnen kunde gaa hjem til sit eget Sted hver Aften efter endt Skolegerning.

»Og det haaber vi, Deres Naade kan gaa ind paa for denne liden Del af dette Sogn.

Og saa beder vi om Skibet Kirke-Lys og Betaling af Sognets unge Folk og Tienestefolk, samt af hvert Huus i Sognet, saasom Frydensborghuus, Pottholm, det Huus ved Østengaard, Maren Ammes Huus i Sælde og Peder Clausens Huus ibidem, hver aarlig een Mark dansk — og Stockholm- Lyckeshuus- og Trædballe-Huuse, hver een Mark og aatte Skilling, samt af Qvack Mølle aarlig fiire Mark, som vi haaber maa komme os til Hielp til Skoeleholderens Løn og Underholdning, eftersom disse Huuse tilligemed os af Skoelemesteren kand profitere.

Saadan synes vi — og indstiller!«

Dette Andragende har ti Underskrifter. Disse ti Mand havde den Glæde, at deres Forslag blev approberet, »imod at 2de af de vederhæftigste Sognemænd stiller Amtmanden Caution, at Omgangs Skoeleholdet, under en vis Straf, dér bestandig skal blive øved og fuldført«.

Derefter er der saa da for de to Sogne, Skibet og Hover, funderet to Skoler, nemlig en Skole i Jennum for Rugballegaards Bønder og en Omgangsskole for den nordlige Del af Skibet Sogn, mens Børnene i Resten af dette Sogn, Syd for Dalen (Nørre-Vilstrup og Ru, »Glasbierre og Blæsbierre«) er henvist til at søge »den kongelige Skole i Højen«. Dertil kommer, at der paa et eller andet Tidspunkt blev lavet en Skole i Høgsholt, hvis første Historie dog er noget uklar.

Disse forskellige Skoler virker dog ikke tilfredsstillende, hvilket tydeligt vil fremgaa af det efterfølgende.

I Aaret 1750 fremsætter Præsten i Skibet, Christopher Einsperg, et Forslag til en Skole i Nørre Vilstrup. Hans Indledning og Motivering lyder saaledes:

»Da det nu efter saa mange Aars Forløb kiendelig sees, hvor liden eller ingen Nytte, det er for Ungdommen i dend Deel af Skibbet Sogn, som er Nørre Wilstrup og Rue Byer, at søge Skolen i Høyen, i Henseende til den meget lange, vanskelige og farlige Vej fra bemeldte Byer til bemeldte Skole, som er 2de til 3 Fjerding Veis over adskillige Becke, Aaer, Bierge og Banker, hvor det er fast umuelig, at Børn paa 10 Aar og derunder kand komme over uden Hazard, særdelis de korte Vinter Dage, som dog er dend beleiligste Tiid til Skolegang. Saa haver jeg underskrevne Christopher Elovius (Jacobsen) Einsperg uværdig Sognepræst for bemeldte Skibbet Sogn fundet mig forbunden til efter mit Embeds Pligt og den Omsorg, mig paaligger for de Unges Forfremmelse i Guds Saliggjørende Kundskab, at udsøge et Middel, hvorved forestaaende besværlige Skolegang kunde fremmis, de Unges Lyst ved en mageligere, nærmere og mere sicker Vej forfremmis og opmuntris, samt ald Undskyldning(!) for baade gamle og unge borttagis.«

Saadan ligger altsaa Landet! Man maa give Einsperg Ret i, at det ikke ligger godt, og at der er al god Grund til at skaffe Nørre Vilstrup og Ru deres egen Skole, saa Børnene ikke skal tradske udensogns »over adskillige Becke, Aaer, Bierge og Banker« efter en problematisk Lærdom. Einsperg har forberedt sit Forslag nøje. Han har, inden han udarbejder sin Fundats, talt med alle, eller i hvert Fald med de fleste interesserede Parter og sikret sig deres Bifald til Foretagendet.

Einsperg foreslaar derefter, at et Hus, der ligger paa Præstegaardens Grund, og som kaldes »Beenbjerg«, indrettes til Skolehus. Det gamle »Beenbjerg«

kan bruges til »Korn- og Fæhuus« og vil han »af nye lade opbygge sex Fag — 3 Fag til Skolestue og 3 Fag til Dagligstue, Kiøkken og Spisekammer for Skole Mæsteren«. Alt dette skal blive ordnet inden Mortensdag førstkommende, »saa Skolegangen i Jesu Navn fra samme Tiid af kand begyendis«.

Alt dette Byggeri vil jo koste en hel Del Penge. Dem vil Præsten til at begynde med lægge ud, men senere vil han naturligvis have Pengene igen, og han ved ogsaa, hvor de skal komme fra, idet han haaber »at nyde de hidindtil forfaldne Lysepenge af Skibbet Kirke efter Forordningen af 23. Januari 1739, som ellers ikke endnu ere udbetalte eller henlagte til nogen anden Skole og beløber sig nu i elleve Aar à 3 Rdlr. 2 Mark til 36 Rdlr. 4 Mk., hvormed jeg tillige formoder, at naar Skolen kommer i forsvarlig Stand og det behørigen bevises, hvad dend i alt har kostet, mig da allernaadigst maae forundes en Hielp af Hands Kongelige Majestæts Kirker paa Rytterdistrictet, siden den største Deel af Skole Districtet er Hands Majestæts Rytter Bønder og ellers icke herefter kommer Hands Majestæts Cassa eller Kirker til Besværing.«

Til Skoleholder antages Degnen i Skibet Sogn, dog maa Provstens Attest, at han ved Eksamen er befunden dygtig til Skoleholder, indhentes. Viser Degnen sig forsømmelig med Hensyn til sit Skolearbejde eller paa anden Maade uskikkelig, og han ikke efter »foregaaende Grades admonitionis af Præsten forbedrer sig«, anmelder Præsten ham til Provsten, som een eller to Gange mulkterer ham efter Forseelsens Beskaffenhed, og hvis det ikke frugter, saa vil den i Synd fremturende Degn og Skoleholder være at »removere«, dog først efter Amtmandens og Bispens indhentede Erklæring, og »hans Afsættelse Patronen tilkiendegivet«.

Degnen bliver altsaa Skoleholder og bliver med Guds Hjælp ved at være det, til han dør, hvis da ikke Sygdom eller Ælde forinden har gjort ham uskikket til at bestride den ansvarsfulde Dobbeltgerning. Og »Beenbiereg« bliver baade Skolehus og Degnebolig, og naar Beenbiereg er afleveret til Degnen i forsvarlig Stand, skal han selv holde den lave Vaaning i upaaklagelig Stand. Da Kirkeejeren ved dette Arrangement slipper for at forsyne Degnen med Bolig — og til Gengæld for Præstens Udgifter — bør han aarlig erlægge 3 Rigsdaler til Skolevæsenets Trivsel. Kirkeejeren er paa dette Tidspunkt »Obrist-Lieutenant« Pierre d'Andischon, Haraldskær (Fabriksanlæggeren), der allerede har givet Einsperg en skriftlig Erklæring, hvori han forpligter Haraldskær til den aarlige Udbetaling.

Præsten fører Tilsyn med Skolehusets Tilstand. Viser Degnen sig forsømmelig med Hensyn til Vedligeholdelsen, udvælger Præsten 4 Gaardmænd i Distriktet, og sammen med dem og en af Provsterne afholder han Syn engang mellem Paaske og Pinse og afgiver derpaa »et skriftlig forfattet Syn paa, hvis der mangler,« og saa skal Degnen inden Mikkelsdag raade Bod paa Forsømmelserne.

»Til Skolen henlægges af Skibbet Sogn icke alleene de, der hidindtil har hørt til Skolen i Høyen, nemlig Nørre-Wilstrup og Rue Byer, men endog de, der endnu icke ere henlagte til noget andet Skole District, saasom Beboerne af Haraldskær Hovedgaard og Fabrique, samt Qvarck Mølle.«

Degnen skal undervise baade Sommer og Vinter, »i Høstens Tiid undtagen«, efter Instruksen af 23. Januar 1739, »som til den Ende udskrives og opslaas i Skolen til en daglig Erindring«.

Skoleholderlønnen er der intet bemærkelsesværdig ved. Den bestaar af et beskedent kontant Beløb + »et Støck Jord, som kaldis Beenbierg Banke, beliggende strax ved Skolehuset, hvilken Jord af hver Mand strax til en bestandig Skoletoft skal indhegnes,« og endelig faar Degnen Græsning paa Byens Mark til 2 Quæghøveder og 6 Faar, »men haver hand fleere, retter han sig efter Vedtægt, naar Græslæg lignis«.

Dertil kommer dog, at der er Mulighed for nogen Ekstrafortjeneste:

»Beboerne ved Haraldskiær Hovedgaard og Fabrique, som er af Bondestanden, svarer 1 Mark aarlig. Fabriqveurs derimod med Haandværksfolk og andre, naar de ere af den evangeliske Religion, men icke af Bondestanden, staar det frit for, om de vil holde en Skolemester for sig selv til deris Børn, eller hvor og ved hvem de vil lade dem undervise i dend sande Christendom, dog skal Degnen i Nørre-Wistrup være forbunden at antage sig deris Børn, som det forlanger, for en billig Betaling efter enhvers Stand og Vilkaar, hvilket Præsten og Kirkeejeren, om fornøden gøres, og de ej self kand forenes om, ligner og billiger, som dog ej maa være under 4 Mark aarlig for en Familie, med mindre de ere meget fattige.«

Men saa faar det ny Skoledistrikt en Udgift, der ikke kommer dets egen Skoleholder til Gode:

»For den Afgang, Skoleholderen i Høyen nu eller herefter lider paa Grund af denne Skoleordning, skal han have af Præsten i Nørre Wistrup aarlig til Mortensdag 7 Slettedaler, der udredes saaledes:

- 1) Skibbet Kirkeejer svarer Lysepenge 3 Rdr. 2 Mk.
- 2) Ugifte, men dog konfirmerede, enten de tiener eller icke, Landsoldater eller andre, betaler aarlig 2 Sk. — hver Pige 1 Sk., som Hosbonden eller Forældrene indeholder af deres Løn.

- 3) Ved alle Trolovelser, Brølloper, Barseler eller deslige Samlinger i Skoledistrictet skal en Sparebøsse eller Tallerken ombæris, og hvad derved indsamles kommer til Hielp til disse 7 slette Daleres Udgift.
- 4) Det, der derefter fattes, tages af Wilstrups Vedtægts Cassa, eller lignes paa Beboerne i Skoledistrictet.

Alle disse Penge skal indbetales til Præsten, der lader dem gaa videre til rette Vedkommende. Men »om Præsten modtager Penge og ej betaler dem videre til Skoleholderen, eller han maatte glemme at kræve dem,« da maa han finde sig i »militarisk Execution«.

I Skolen skal der være en Forsømmelsesprotokol. Hver Dags Forsømmelse koster en Skilling. Skoleholderen maa absolut ikke tolerere Forsømmelser. Han kan vente sig en Bøde paa 8 Skilling for hver Forsømmelse, han ikke antegner.

Og saa er der en Del flere Smaabestemmelser, der alle er, som de skal være:

»Og som jeg saaledes underdanigst formoder, at der udi forestaaende Fundatz aldels intet findis, som kand være Hands Kongl. Majestæts allernaadigste Villie og Befaling imod, saa haaber jeg ej alleene mine kiære Sogne Mænd dette med mig efter deres egen Begiæring vilde underskrive, samt Skoleholderen i Høyen her paategnet vilde behage at meddele sin Attest om forestaaende Accord, men og tillige, at Velædle Hr. Regimentskriver (det drejer sig jo ogsaa om Ryttergods) med Provsten i Jerløv og Tyrrild Herreder behageligst herpaa vilde erklære, hvad de imod denne Skole og Fundatz kunde viide at erindre. Paa det samme saaledes kunde insinueris underdanigst til Hands Excellence Høy- og Velbaarne Hr. Cammer Herre og Amtmand von Bülow og ved Hans Højformaaende Recommendation vorde approberet.

Dat. Nørre Wilstrup Præstegaard d. 1. Octbr. 1750.

Einsperg.

Dagen efter at Einsperg har fuldendt sin Fundats, kalder han 6 Bønder til sig i Præstegaarden, og de erklærer med Navns Underskrift, at den »af vor elskelige Sognepræst foreslaaede Skoleordning er hver Mands Ønske og Villie«, og derpaa minder de om, at det har de ogsaa tidligere givet Udtryk for over for Amtmanden.

Skoleholder Jacob Faaborg i Højen er ogsaa tilfreds med Ordningen, naar han blot faar udbetalt de nævnte 7 Slettedaler som Erstatning for det Tab, han lider ved at faa et mindre Skoledistrikt.

Regimentskriver Seest, der residerer i en »Regimentskriver Stue i Dons«, udtrykker sin Tilslutning som følger: »Ved denne saa christelige og nøttige Fundatz har jeg ej noget at erindre paa Ryttebøndernes Vegne i Nørre Wilstrup (der var 8 saadanne »Krontienere«). Men ønsker Løkke og Fremgang fremdeles i dette gudelige Verk.«

Derefter ulejliges Einsperg sig til Højen igen og faar der Sognepræstens Tilslutning. Videre gaar Turen til Balle, hvor Præst og Provst J. Bang anbefaler, skønt han finder, at Sagen egentlig ikke kommer ham ved, idet Vilstrup og Ru Byer efter hans Paastand hører under Jerløv Herred.

Og saa kommer som det endelig afgørende Bispens og Stiftsamtmandens Approbation, der slaar fast, at Tørrild Herreds Provst skal have Tilsyn med den ny Skole. Denne Approbation bærer Datoen 28. Januari 1751, og det maa vel saa være den Dag, der er Nørre Vilstrup Skoles Fødselsdag.

Imidlertid har desværre hverken Einsperg, der forfattede Skolefundatsen, eller de Myndigheder, der approberede den, været tilstrækkeligt agtpaagivende, og derfor er der, i det mindste teoretisk, blevet begaaet et

Par Fejl. Den ene er den, at »Quarck Mølle« nu er henlagt under to Skoledistrikter. Mølleren skal i Henhold til den approberede Fundats af 22. Marts 1741 aarlig betale 4 Mark til Omgangsskolen, og nu skal han desuden betale til Skolen i Nørre Vilstrup. Han vil foretrække det sidste, da han der kun er ansat til 1 Mark aarlig. Helt galt ser det ud for hans arme Børn, der har Skolepligt til to Skoler, skønt deres Attraa er at slippe for dem begge.

Denne Fejl kan dog ikke vælte en Skole. Det er den anden derimod meget nær ved at kunne gøre. Den vedkommer Lysepengene af Skibet Kirke, som den, skal vi sige optimistiske, Einsperg har kalkuleret til at bestaa af, foruden de 3 Rdlr. 2 Mark aarlig i al Evighed, en opsparat Kapital paa 36 Rdlr. 4 Mark. Ogsaa disse Penge tilhører ifølge den tidligere Fundats Omgangsskolen, og hvad enten de er blevet anvendt eller ej, saa kan der dog ikke disponeres over dem paa en ny Maade, før den gamle Bestemmelse lovformelig er ophævet, og det er i hvert Fald ikke sket. — Her kan en interesseret Modpart finde noget at gøre Vrøvl over, og Vrøvlet kommer ogsaa og bliver aarelangt.

Den interesserede Modpart er Lerbæks daværende Ejer, Clemmen Marcussen, der den 6. December 1751 laver en Fundats for en Skole i Høgsholt, en Skole, der for øvrigt paa dette Tidspunkt allerede for længst er i Gang, men som ikke hidtil havde haft forpligtende Grund under Fødderne.

Høgsholt Skole skal efter Marcussens Ønske omfatte hele Hover Sogn og en Del af Skibet, nemlig »den Part af Schibet Sogn paa denne Siide af Aaen, som icke tilforn er nogen Skole underlagt,« og det skal den »efter foregaaende nøje Overvejende«.

Fundatsen bestaar af alle de sædvanlige Ingrediens-

ser, og der er ingen Grund til at gaa i Enkeltheder angaaende dens Indhold. Dog maa der gøres opmærksom paa, at Marcussen dristigt disponerer over Lysepengene fra Hover Kirke, skønt disse i Forvejen er tillagt Skolen i Jennum. Formodentlig mener Proprietæren, at naar en Præst kan gøre den Slags og faa det approberet, saa maa han ogsaa kunne slippe vel fra noget tilsvarende. Fundatsen bestemmer til slut, »at Skoleholderen, som denne Skole bliver betroet, skal føre et stille ærbar og gudelig Liv og Levnet og icke ved nogen Lejlighed give Ungdommen forargelige eller skadelige Exempler«. Han skal holde »paa en sømmelig og skickelig Maade med dem Morgen- og Aftenbøn, med andre gudelige Skoleceremonier, item lade dem (Skolebørnene altsaa) hellige Dage og de ordinaire Bededage flittig søge Kircken, med eet Ord: hand skal i alle Maader holde sig den Kongelige aller-naadigste Skoleinstruction efterrettelig under Ansvar og Afsættelse. . . .«

Som man ser, er Marcussen og Einsperg enige om at lade, som om Omgangsskolen og dens approberede Fundats ikke eksisterer, og det er ganske naturligt, da det er de to Herrer selv, der har taget Livet af den. For saa vidt har de været enige, men nu hører Enigheden, og dermed Freden, fuldkommen op. Der udbryder en bitter og langvarig Krig mellem de to for-maaende Mænd.

Da Marcussen har affattet Fundatsen for Høgsholt Skole, skal han have den tiltraadt af forskellige andre medinteresserede Parter. Den første, han henvender sig til, er Brocktorff paa Grundet, der i det store og hele samtykker, men dog samvittighedsfuld gør opmærksom paa, at den er gruelig gal, hvad Lysepengene fra Hover Kirke angaar, idet de nu er tillagt to Skoler,

saa som de jo i sin Tid blev tildelt Skolen i Jennum, oprettet af Rasmus Stæhr paa Rugballegaard (Fundats af 24. Febr. 41). — »I den Henseende kand Hover Kirckes Lysepenge ej til dette Sogns oprettede danske Skoole udbetales, forinden Høje Øvrigheds nærmere derudi givende Forandring, hvilket til behagelig Efterretning formeldes.«

Ogsaa Præsten i Jelling, der underskriver sig med det meget forpligtende Navn Paulus Wedel, behandler i sin Erklæring de famøse Lysepenge: »Som den, der for kort er kommen til Embedet i Jelling og Hover Sogner, ved jeg icke noget imod denne oprettede Fundatz at erindre, uden at jeg haver hørt, at Lyse-Pengene af Hover Kircke skal være henlagt til en Skole i Skibbet Sogn, Jennum Bye; i dets Stæd jeg ønskede, at berørte Lyse-Penge anden Stæds fra kunde blive at erholde til Skoleholderens desbedre og fornøden Subsistence.«

Den fyldigste Udtalelse er Einspergs, og da den rører ved gamle Forhold, har den en særlig Interesse, hvorfor den gengives her i dens fulde Længde:

»Endskiønt jeg hiertelig havde ønsket til største Fordeel for dette halve Skibbet Sogn, at dend Forandring kunde have sket, at dend Skole, som er oprettet og funderet for en liden Deel af bemeldte halve Sogn, nemlig Jennum Bye, hvortil tillige er henlagt saa vel Rueballe Bye i Jellinge- og Rueballegaard med dends underliggende Huuse i Houer-Sogn, maatte forflyttes til et andet beliggende Stæd, hvor dette Sogn for sig selv alleene, og saa mange som icke er henlagde allerede til dend anden Skole i Sognet, der er oprettet i Nørre-Wilstrup Bye kunde have deres egen Skole og Lærere, saa var det dog vel icke at vente, at vedkommende herudi kunde blive enige, med mindre Højgunstige Øvrighed self herudi vilde dispensere og befale,

hvad tienligst og mest fordelagtigst kunde synes at være. Høxholt Skole skulde ellers snart komme i Stand, og Hover Sogn (saaledes) for sig self faae en Skole, samt nyde Refussion for de af Houer Kircke til-lagde Lys-Penge til Jænnum Skole i Skibbet Sogn, der-som *den Fundatz kunde findes nogenstæd, som jeg har hørt om skal være for lang Tiid siden oprettet af en af forrige Leerbecks Eiere*, hvilken efter Relation skal have bygt et Huus ved Houer Kircke til et be-standigt Skole-Huus for Sognet og til samme Skole fastsat, at der af Leerbeckgaard aarlig skulde svares 20 Slette Daler Skoleløn, hvilket, om saa er, formener jeg Fundatzen uden Tvivl maa findes iblandt de Pa-piirer og Documenter, som ved Forandring af Gaar-dens Eiere ere leverede fra en til anden, og søges føl-gelig hos itzige Eiere Seignr. Marcussen, eller om *der* ej, af samme skulde findes Copie i Stifts-Kisten. — Hvad ellers dend Høygunstige Øvrighed finder tien-ligst er jeg saa rede som skyldig at efterleve og adlyde.«

Den gamle Fundats, Einsperg har hørt om og her refererer til, men som han ikke kender noget nærmere til, er den, der er gengivet i Begyndelsen af denne Skildring. Ja, kunde Einsperg faa fat paa den og faa den til at staa ved Magt igen, saa vilde Hover Sogn skolemæssigt være sikret, da den jo forpligtede Ler-bæks Ejer til at yde en Skole betydeligt mere end et kontant aarligt Beløb. Og i saa Fald vilde Clemmen Marcussen ene Mand komme til at udrede det hele. Der vilde ikke blive Brug for de omstridte Lysepenge.

Marcussen havde næppe Grund til at frygte for, at Fundatsen fra 1655 skulde blive kaldt til Live igen, men alene det, at Einsperg henviser til den som en Mulighed, irriterer ham meget. Hans Svar bærer ty-deligt Vidnesbyrd derom:

»Jeg havde gerne ynsket denne med Samtl. Lods Ejernes og Sognepræstens fuldkommenste(!) Bifald

indrettede Skoele og Skoelefundatz at kunne ogsaa være efter Præsten i Nørre Wistrup hans Behag, men som det undertiden vel kan hændes, at Bøndernes Conservation, Vilkor og Lejlighed icke ligger Præsten og Ejeren lige nær paa Sindet, og man ved Samling har overvejlet den af hannem forynskede Forandring icke at kunne lade sig gjøre, ey heller blive til nogen Slags Fordeel for Bonden eller den Skoelesøgende Ungdom, men vel til Byrde og Bekostning, saa har mand icke kunnet bifalde hans Mening og Absigter, men i Conformite og Medhold af Kongl. allernaadigste Placat og nærmere Anordning om Skoelerne paa Landet de Dato 29de April 1740 formodes denne af Vedkommende samtyct og underskrevne Fundatz at maae nyde den Høygunstige Øvrigheds paategnede Approbation til bestandig Efterlevelse.

Hvad bemeldte Hr. Einsperg ellers behager at foreslaa til Refusion for Houer Kirkes Lyse-penge, som imens Deres Kongl. Majestæt ejede Leerbeck, efter Formeening urettelig er henlagt til Jenum Skoele i Skibet Sogn, er lige saa unyttig, som det synes en ny Invention til Høxholt Skoeles Forhindring og paa Kiærling Relation funderet.« (Det er Einspergs Henvisning til den gamle Fundats, Marcussen her taler om og kalder »Kierling Relation«, hvilket er udlagt Kæl- lingsnak.)

Marcussen gentager derefter sit Ønske om, at Hover Sogns Lysepenge kommer hjem til Sognet igen, hvilket ikke høres urimeligt. Skulde det imidlertid ikke kunne lade sig ordne, kræver han Lysepenge fra Skibet Sogn i Stedet for, idet han hævder, at Degnen i Vilstrup er saa velaflagt, at han let kan bære en tilsvarende Afgang i Løn, og saa henviser han naturligvis til »Foundationen de Dato 22 Marts 1741«, hvad der ogsaa er god Fornuft i:

»Hvorledes imidlertid tilgaaet er, at disse Schibet Kirkes Lysepenge og Deignens Tieneste er frataget

ovenmeldte approberede Fundation og Skoelehold efter at samme, med befalede Caution forsiunet, var blevet indrettet og begyndt, er jeg ganske uvidende om, men forunderligt og ligesom at ville giæckes med Fundationen og Meenighedens Eenfoldighed, siunes det, at mand ved Provste-Visitatz i Schibet Kirke sidst afvigte Sommer har forelæst Meenigheden meermeldte Fundation og (paalagt) Vedkommende at continuere det derudi regulerede Omgangs-Skoelehold endskiønt saaledes som meldt, Degnen og Lysepengene med meere samme var frataget. Hvorvidt aldt saadant kand angaae eller Præsten i Nørre Wilstrup være tilladt, saaledes (som) skeed er og intenderes at sætte omkring med Lodsejernes funderede og approberede Skoeler, submitteres Øvrighedens Paaskiønnende.« (Leerbeck d. 4. September 1752 — C. Marcussen.)

Marcussen udtrykker sig jo med prisværdig Tydelighed. Dog synes det noget uklart, naar han taler om, at »Deignens Tieneste er frataget ovenmeldte approberede Fundation og Skoelehold«. Degnen har ikke efter nogen Fundats været engageret i Skolens Tjeneste tidligere. Det mislige ved Clemmen Marcussens Skolefundats maa vel ellers siges at være, at den sprænger Sognegrænsen, hvad ganske vist i endnu højere Grad var Tilfældet med Rasmus Stæhrs Skole i Jennum.

Et Par Maaneder senere (den 3. November) holdtes der, paa Foranledning af Amtmand Bülow i Kolding en »Samling« i Hover Kirke, hvortil de interesserede Parter var indbudt, ogsaa Herren til Lerbæk, der dog ikke gav Møde. Meningen med Mødet var at faa oprettet en Skole for »dend Deel af Schibet Sogn, som hidindtil i 4re Aar efter Monsr. Marcussen til Lerbeck hans Ordres og Befaling havde været henlagt og contributorer til Skolen i Høxholt«, foreløbig for den kommende Vinter. Einsperg foreslog ved den Lejlighed følgende:

- 1) At dette Skoledistrikt skulde bestaa i Slesde-Bye, item Kiølholt Gaarder, . . . foruden Huusene saavel i Slesde som under Biergene, nemlig det Huus ved Østengaard, item Potholm, Lyckeshuus, Trædballe, Stockholm og Frydenborg.
- 2) Til Skoleløn skulde den, som under Degnens Ob-sigt og Ansvar fra nu af til 1. Maj 1753 blev antaget . . . nyde ialt 4 Rdlr. 1 Mk. 8 Sk.
- 3) Kost ved Omgang hos Gaardmændene, enten de har Børn eller ej. — Brændsel fra Gaardene.
- 4) En Stue lejet i Over Knaberup omtrent midt i Di-strictet.

Beboerne har givet Ordningen deres Bifald og Samtycke med deres Hiertens Ønske, at (Skolen) ej alleene i denne Vinter, men fremdeles maatte continuere, heldst naar de kunde faae en liden Skoelestue paa 3 à 4 Fag rejst ved een af Gaardene enten i Over- eller Mellem-Knaberup, der ey differerer meget i . . . at ligge midt i Districtet. — Mons. Marcussen paa Lerbeck som Hosbond for de fleste af disse Beboere blev strax efter min Begjæring ved 2de af sine Bønder, navnlig Hans Jensen af Slesde og Mads Jensen af Østengaard bekiendtgjort dette mit Forslag, hvilcke tvende Mænd bragte mig dette Bud tilbage fra bemeldte deres Hosbond, at jeg for ham maatte gjøre, hvad jeg vilde og kunde forsvare.

Og da ingen af Beboerne ellers haver noget herimod, som de offentlig den 23. Søndag efter Trin. i Kircken, samt Onsdagen derefter, efter Tienesten, haver declareret . . . saa beder jeg om, at vi i denne Vinter i Jesu Navn kan begynde Skoelevæsenet i Schibet Sogn, indtil samme under Deres Excellences Anstalt ordentligere og meere bestandig end hidindtil kunde vorde indrettet.« (Einsperg — Nvbr. 52.)

Den 16. November derefter erklærer Bülow, at han intet har at indvende mod dette Forslag til en Skole for denne saa uheldigt stillede Del af Skibet Sogn. (16. Nvbr. 52.)

Einspergs Fundats kommer paa sin Vej naturligvis ogsaa til Provsten, der skyndsomst besøger en Afskrift sendt til Clemmen Marcussen paa Lerbæk, der derefter tilstiller Provsten et Brev, der sprutter af Vrede:

»Jeg tacker skyldigst for communicateerte Copie af en Slags Skolefundatz, jeg har hørt mine Bønder snakke noget om, men jeg nu med største Forundring maae fornemme Nørre-Wilstrup Præst virkeligen har forfattet, og med Cammerherre og Amtmand von Bülow's erhvervede Paategning søger pro auctoritate at obtrudere Beboerne denne Side af Aaen i Schibet Sogn til Efterlevelse; og da Deres Velærværdighed derhos behager at tilmelde mig, hvorledes bemeldte Document in originali nestforrige Løverdags Aften er Dennem tilsendt med Begjæring at komme til Schibet Kirke for samme at bekiendtgjøre Meenigheden til Efterlevelse, samt at sligt af Deres Velærværdighed er berammet i Dag den 26. at skee; saa (endskiønt jeg kand lade Dem vide, at De kommer for sildig, henseende Præsten og Deignen allerede sidst afvigte Tiirsdag har installeret en antagen Skoleholder hos een min Bonde i Over-Knaberup, og sammesteds i deres eget Navn begyndt Skolevæsenet med saa mange Børn, de begge til Hest har kunnet udkommandere af Gaardene) skulde jeg dog, som Hosbond for de fleste af bemeldte Beboere icke undlade her ved tienstskyldigste Giensvar at erindre, det Deres Velærværdighed selv, uden mig, ganske vel er bekiendt, nemlig . . . .« Og saa henviser Marcussen til Fundatsen for Omgangsskolen og minder om den Skole, han har holdt i Gang i Høgsholt og har holdt godt i Gang, »som Deres Velærværdighed, der selv ofte har besøgt Skolen, nocksom er bekiendt, og siden samme Skole og Skolehold endnu paa lige Maade continuerer, da Vedkommende i Meenigheden icke at maatte foruroliges med dette Hr. Einspergs urimelige Paafund, allerhelst hand icke hos mig ey heller, det jeg er bekiendt, hos Deres Velærværdighed nogen Sinde har klaget, eller kunnet klage over Man-

gel paa Skolehold.« — Dette er, hvad Marcussen har at erindre om, og saa ønsker han for Resten, at den gode Hr. Provst »som Præstens foresatte Øvrighed maatte behage at formane denne gode Mand til Roelighed, og at passe sit anfortroede Embede ved Ungdommens Information paa de Stæder, hvor samme af Vedkommende ifølge Kongelige Majestæts allernaadigste Forordning allerunderdanigst foranstaltes, paa det jeg icke sckal gives Aarsag til andre behørige Stæder at besværges mig.« (Lerbeck d. 26. Nvbr. 1752.)

Denne Skrivelse maa Provsten have faaet overrakt ved Kirken i Skibet, da han gav Møde der for at formane Menigheden til at efterleve Einspergs Fundats. Han kan ikke have fundet Forholdene hyggelige. (Provsten var Jørgen Hansen Bang i Balle.)

Clemmen Marcussen fandt hurtigt Anledning til at besværges sig »til andre behørige Steder«. Inden Jul skriver han til Stiftamtmand og Biskop. Denne Skrivelse har sit Udspring fra et meget misfornøjet og forurettet Hjerte og giver derfor ingen objektiv Fremstilling af det vigtige Spørgsmaal, den behandler.

Marcussen har vedlagt en Genpart af den Skolefundats, Einsperg har sat op, gældende Sælde By m. m. I det han henviser til dette Bilag skriver han:

»Af (dette) Document, som kaldes en Skolefundatz, vilde Deres Excellence og Højærværdighed naadig- og gunstigst(!) erfare, hvorledes Præsten i Nørre Wistrup, som forhen meldt, af egen Myndighed og directe imod den Tilladelse og Autoritet, som Kongl. Forordninger af 23. Januar 1739 og 29. April 1740, samt Rescriptet af 30. Marts 1742 giver Jordegodsets Ejere, har foretaget sig, at indrette en nye Skole og dertil henlagt 67 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdkr. 2 Alb. Hartkorn, som nu i 4re Aar har svaret og sorteret under Skolen i Høxholt, derhos paalagt Beboerne af samme Hartkorn, der meestendeel ere mine Bønder, uden deres Hosbonders

Villie og Viidende, foruden Penges Udgift, at føde og logere en Skoleholder en Dag og en Nat af hver Tønde Hartkorn, med videre.

Hvorvidt saadant kan eragtes at være forsvarligt og vel handlet, indstiller jeg underdanigst til Deres Excellence og Højærværdighed, hos hvem jeg herudinden nødes til at søge Protection. Det maatte naadgunstigt eftertænkes, at om end icke dette ovenmeldte Hartkorn i Schibet Sogn var af mig henlagt til Høxholt Skole, hvortil jeg dog har fundet mig som største Lodsejer og med de øvrige Lodsejeres Samtykke berettiget, siden Skolefundatzen af 22. Marts 1741, som Præsten Hr. Einsperg i nogle Aar forhen havde ladet uefterlevet hos sig henlægge, og til sidst, saa vidt stod til ham, ganske (tilsidesat), saa har Hr. Einsperg ved dette sit Foretagende, under Beskyttelse af Amtmanden, eller rettere Fuldmægtigen, dog handlet uforsvarlig og tilsidesat den Respect, hand burde haft for de høje Kongl. Forordninger og Stiftets høje Øvrighed, ved at oprette ex auctoritate uden Lodsejernes Samtykke og Overlæg en Skolefundatz, stridende imod den forrige approberede Fundatz af 22. Marts 1741, hvilken Fundatz iblandt andet henlægger Kirckelysene af Schibet Kirke, samt Quack Mølle til Skoleholderens Løn, der nu, som forhen er meldt, af Hr. Einsperg er henlagt til den nye oprettede Skole i Wilstrup, og af Degnen, som sammesteds er Skoleholder, nu i 3 à 4 Aar oppebaaren, uagtet jeg har forsiunet Beboerne med Skoleholder; thi saa meget burde dog den gode Wilstrup Præst begribe, at dersom min for Høxholt Skole oprettede Fundatz, efter hans Ynske og Dessen, ej bliver approberet, vilde det følge af sig selv, at Fundationen af 22. Marts 1741 fremdeles uden nogen Forandring . . . . vilde blive Regul og Rettesnor for Beboerne for den Deel af Schibet Sogn . . . . og ej saaledes som skeed er, have Magt til at calfatre samme, og efter egen Indfald og Caprice oprette en nye Fundatz.

Det er icke i den Post alleene Hr. Einsperg efter egen Villie, ved at vende op og ned med Skoleholdet i Schibet Sogn og hindre mit Forsæt med Høxholt Skoles fuldkommen i Standbringelse, har proberet ay chi-

canere mig og Bønderne, men endog i andre fleere, hvoraf jeg ickun vil melde dette, at hand i ald den Tiid, Høxholt Skole har været i Stand og bleven holdet, af Fortrædelighed icke har villet besøge samme, som ham dog udi Forordningen saa stricte er paalagt, ja endog derhos paa alle muelige Maader har søgt at hindre Beboerne i Schibet Sogn deres Børns Skolegang til Høxholt Skole, ved at henvise dem deels til Jennum Skole, om hand ellers skulde kiende deres Undervisning gyldig og admitttere dem til Confirmation, og deels da Jennum Skoleholder ej længere stod ham an eller var god nok, til Skolen i Wilstrup, hvor 2de af mine Bønder i Schibet Sogn sidste Vinter har maattet formedelst Vejens Længde og Aernes Farlighed holde deres Børn med Kost og Sæng paa et fremmed Sted, dem som fattige Folk til største og utaaleligste Besværing; uagtet at Skoleholderen i Høxholt, hvem de ere, som forhen meldt, underlagte, befindes, foruden Skickelighed i Liv og Levnet, om icke meere, saa dog lige saa habil til Børnenes Information, som baade Skoleholderen i Jennum og Wilstrup. Men alt dette Hr. Einspergs Foretagende og egenmægtige Behandling har alleene Hensigt til at hindre Høxholt Skoles i Standbringelse, for efter sit Naturrell at vise Myndighed og desto bedre at kunne skalte og valte efter egen Behag med Skoleholdet i Wilstrup Sogn.

Forestaaende har jeg da været beføjet saaledes som det i Sandhed befindes og paaberaabte Documenter (nogle her udeladte Henvisninger til forskellige Bilag) illustrerer, at forestille og andrage for Deres Excellence og Højærværdighed, som Skolevæsenet, efter de høje Kongelige Forordninger om samme, har øverste Direction, hvoraf da naadgunstigst erfares, hvad Anstød og Hinder hidindtil er bleven lagt i Vejen for den af mig udi god Hensigt og Intention til Efterlevelse af høje Kongl. Forordninger oprettede Foundation til et bestandigt Skolehold for Houer Sogn og den Deel af Schibet Sogn Norden for Aaen, som icke til Jennum Skole forhen er henlagt, hvortil tillige er blevet hen-seet paa at soulagere de fattige Beboere, der, paa nogle faa nær, ere mine egne Bønder, og dog derhos,

at Skoleholderen kunde blive tillagt nogenledes billig Ophold og Levebrød, som Foundationen nærmere kan oplyse, og tillige, at de øvrige Lodsejere samme har tilstaaet og samtykt, men denne Hinder uagtet, og endskiønt bemeldte Fundatz icke er bleven værdiget med Paategning af Amtmanden og Provsten, saa dog lever jeg i det underdanige og ydmyge Haab, at Deres Excellence og Højærværdighed icke nægter Deres Approbation, saa længe det skal erfares, at samme i alt befindes forordningsmæssig og grundet paa Kongens allerhøjeste Villie om Skolers Indrettelse her i Danmark, ligesom jeg er forvisset, at der icke skal kunne udsættes af samme Fundats nogen Post, som rettelig kand siges at være enten ubillig eller stridende imod allerhøjest bemeldte Anordninger, og conciderer Deres Excellence og Højærværdighed meget vel uden viidere Igiøntagelse af mit forrige, at da Foundationen for den nordere Deel af Schiibet Sogn i Hr. Einspergs Tiid er bleven supprimeret, og af ham selv derefter deels calfatteret og dels i ingen Maade holdt over, at jeg, som største Lodsejer, fandt mig obligeret at faa Beboerne med Skolehold forsiunet til Ungdommens Undervisning . . . . og derfor har fundet det bedst at samle dem med Houer Sogn, saa begge Steder kunde ved fælles Hiælp faa en bestandig Skole. . . .

. . . . Ligesom det ogsaa naadigst og gunstigst bliver at eragte, at naar Houer Sogn icke maatte eller kunde faae forhen meldte Deel af Schibet Sogn annecteret, var det for dem icke giørligt at have nogen bestandig Skole, siden Sognet ickun bestaar af nogle og 90ve(!) Tdr. Hartkorn og af fattige Beboere; desuden er det jo i Conformitet af Forordningerne, at hvor Lejlighed og Beqvemhed er, skal Beboerne samles til en bestandig Skole, og ickun hvor Fornødenhed det udkræver, bruges omløbende Skoleholdere.

Hvis Præsten i Wilstrup (havde respekteret Fundatsen af 22. Marts 1741 og ikke selv tilsidesat den, skulde jeg ikke have) combineret den Deel af Schibet Sogn, men paa anden Maade, saa godt skee kunde, have sørget for Skoleholdet i bemeldte Houer Sogn, men da oftberørte Skolefundatz laa hos Hr. Einsperg

in Suppresso, icke meere blev efterlevet, og hand til sidst foretog sig ved den nye Skoles Oprettelse i Wilstrup aldeles at ophæve samme, saa at der ej videre blev tænkt paa Skolehold for ermeldte Deel af Schibet Sogn, har jeg, som største Lodsejer funden mig berettiget at incorporere samme med Houer Sogn til en bestandig Skoles Oprettelse.«

Og saa beder Marcussen til sidst om, at hans Skolefundats for Høgsholt Skole »ej alleene uden Forandring (maa nyde) Deres Excellences og Højærværdigheds Approbation, men endog, at Præsten Hr. Einsperg, som har foretaget sig at handle saa aldeles imod de Høie Kongelige Forordninger til Chicane imod mig og mine Bønder, bliver efter Merite corri-geret.« (Lerbek den 14. December 1752.)

Marcussen fik intet ud af sin lange Skrivelse. Svaret indløb ved Nytaarstid 1753 og blev afgivet af Amtmanden paa Koldinghus:

»Dersom Beboerne af indbemeldte Skoledistrict hafver indgaaet i denne Vinter at lade holde Skole efter Einspergs Forslag, saa har det derved sit Forblivende.« Skulde det derimod »imod Forhaabning« vise sig, at Beboernes Samtykke ikke var indhentet, »saa skal Degnen i Schibet Sogn enten self eller ved en dertil af Provsten og Sognepræsten dygtig befindende Person holde Skole stricte efter forhen anførte Fundation af 22. Marts 1741.« (Omgangsskolen.)

Paa hvilken Maade der nu end skal holdes Skole, saa skal i hvert Fald »Beboerne i Districtet flitteligen holde deris Børn til denne Skole under behørig Straf, i Fald derover føris bevislig Klage«.

Det blev efter Einspergs Forslag, der derefter blev holdt Skole, og det var ogsaa en bedre Ordning end den gamle med Omgangsskolen. At Marcussens Utilfredshed derefter er stadig voksende, er en Selvfølge.

Han vedbliver at beklage sig over for de høje Autoriteter, men opnaar kun, at Bülow paa ny slaar fast, at er at reflectere paa«, og derfor »forbliver det ved min disse Klager er urimelige, og at »samme aldeles icke Resolution«.

Alligevel bliver der ikke Ro om Skolespørgsmaalet i disse Sogne. Den næste Skrivelse, jeg ved om angaaende Striden, er en Fremstilling af Provst Bang. Den er ret omstændelig og skal ikke gengives her. Dog kan det have Interesse at stifte Bekendtskab med visse Dele af den. Om Omgangsskolen fra 1741 skriver han: »Denne Foundation blef, saa vidt mig er vidende, lidet eller intet efterlevet, enten i Salig Hr. Provst Jensens daværende Schibet Sogns Præstes, som døde strax efter Foundationen var bleven approberet, eller i itzihe Sognepræstes Hr. Einspergs Tiid. Men i des Sted blifver efter Beretning, handlet og talt mellem Hr. Einsperg og Sr. Marcussen om bestandig Skolehold og Skoles Oprettelse i Høgsholt, som og kort efter uden oprettende Foundation bliver begyndt for Hover og nordre Deel af Schibet Sogn. Men da det icke paa Sr. Marcussens Side kom til Fuldkommenhed med Foundationens Oprettelse, og Hr. Einsperg saa den Deel af Schibet Sogn Synden Aaen, skjønt de vare henlagde under een Deres Majestæts Skole i Højen, formedelst Vejens Længde og Vanskelighed, saa godt som uden Skolehold og Frugt, søger hand med Vedkommendis Tilladelse en Skolefoundation oprettet for bemeldte Syndre Deel af Schibet Sogn i Wilstrup Bye, hvilcken Foundation af mig, som da var aldellis uvidende om oft-meldte approberede Foundation af 22. Marts 1741, som og derefter ligesaa af . . . . . høje Øvrighed approberet.« — Provst Bang fremkommer i sidste Halvdel af sin Skrivelse med et nyt Forslag til en Skoleordning,

og ender med at beskyldte Bønderne for at være »egen-villige og sindede«, hvilket i høj Grad er med til at gøre det vanskeligt at faa »nogen nyttig og regulair Skolehold«.

Amtmanden synes imidlertid ikke om Bangs Forslag: »Jeg holder derfor for rettest, at det alvorligen bliver paalagt Lodsejerne i Hover Sogn, inden en vis Tiid . . . . at indgive en til Approbation antagelig Fundation til en Skole i Houer Sogn.« Om Skibet Sogn mener Amtmand Bülow, at det nu har de »Fundationer«, det behøver.

Og saa siger det Sæt af Kilder, vi her beskæftiger os med, ikke mere om disse Sognes Skolevæsen.

I Jelling blev Skoleordningen gennemført uden Uenighed af nogen Art. Skolen skulde ligge i Jelling By i det Hus, »hvor Deignen nu boer og af Arrilds Tiid, efter gamle Mænds Sigende og troværdig Berættning« altid har boet. — »Dette Skolehuus, som ligger Østen (for) Jellinge Kircke og er bestaaende af 7 Fag, er med en Synden derved liggende Kaal-Hauge og en Brynd allerede opbyggt og repareret, som efter medføjede Beregning har foruden hvis Skoele Districtet efter Froordningens 22 Art. har leveret og udi Plidtzarbeide forretted, kostet 62 Rdr. 1 Mk. 9 Sk.«

Degnen i Jelling var ikke egnet til at holde Skole, hvorfor der skulde antages en anden habil Person i hans Sted. Lønnen blev 12 Rigsdaler i Penge og 5 Tdr. Rug og 7 Tdr. Byg + Brændsel og Græsning og Vinterfoder til 2 Køer og 6 Faar. — Alt skal leveres upaa-klageligt. De 12 Rigsdaler fordeles paa Distriktets Hartkorn (ca. 205 Tdr.) og paa de jordløse Huse, der opregnes. Blandt disse er der en Række, der kaldes »Aftegts Folkenes Huuse«. Den ser saaledes ud: Thøgers Huus — Maren Øerums H. — Inger Thomasdat-

ters H. — Maren Christophers Datters H. — Jens Stephansens H. — Anne Bertelsdaatters H. — Maren Madsdatters H. — Peder Jensens H. — Peder Bødkers H. — Povel Sørensens H. — Disse Aftægtshuse er beskattede med 4 Skilling hver, saa nær som Peder Jensens, der skal svare det dobbelte.

Denne Skolefundats er dateret 27. Oktober 1742.

Gadbjerg Sogns Skolefundats er affattet af »Maria Margretha Backmans sl. Cancellie Raad Poulsens til Grønngrøfft og Refstrup Gaarder efterladte Encke som største Lodsejer udi Gadbjerg Sogn. »I dend Hellig Trefoldigheds Navn« har hun »indrættet, sluttet og forfattet som sælger«.

Det første Punkt gælder Skolehuset: »Det ved . . . . Gadbjerg Kirckes Nørre og Vestere Hjørne over Vejen nye opbygte og af mig bekostede Huus bestaaende af 11 Fag skal herefter være og forblive et Sognet bestandig tilhørende Skolehuus, hvor Meenighedens Ungdom ved Skolegang søger deres fornødene og christelige Undervisning.«

Fru Maria Margretha har selv alene bekostet Skolehusets Opbyggelse og Indretning, skønt hun ikke er eneste Lodsejer i Sognet. De andre er Lichtenberg til Engelsholm, Chresten Leth til Laage (Sindbjerg Sogn), Sognepræsten og »Jens Jørgensens Hosbonde udi Smedstrup«. Hvis disse Herrer, »som ingen Umage eller Bekostning paa Huusets Opbyggelse og Indretning haver haft, ej vil betale deres Andeel deraf, hvilket indstilles til eget Behag og Gottfindende, bliver dog samme . . . . af dennem tilligemed mig . . . . med Tømmer og Tlcke forsvarligt at holde vedlige«.

Degnen bor for langt borte (1¹/₄ Mil) og har desuden to andre Sogne at forestaa. Derfor kan han ikke holde Skole i Gadbjerg. I hans Sted er antaget en Skolehol-

der ved Navn Jørgen Hansen, og han skal forblive i Embedet (hvis han da ellers bestaar den Eksamen, der venter ham), saa længe han skikker sig vel. Jørgen Hansens Løn bestaar af de sædvanlige Ting: Penge, Korn, Brændsel, Græsning og en vis Mængde Hø og Halm. Desuden »nyder hand de af Sognet gangne Penger for Klocken at ringe, som hidindtil er given«.

Fundatsen er udfærdiget den 22. Februar og approberet den 24. November 1741.

Skolefundatsen for Lindeballe er der ingen Grund til at komme ind paa her, da dette Sogns Skolehistorie i Forvejen er indgaaende behandlet af Rasmus Mortensen i hans Bog »Fra Vejle Vesteregñ — Lindeballe Sogn«.

Og saa er der kun Bredsten tilbage. Dette Sogn fik sin Skolefundats sammen med de andre i 1741, hvilket tydeligt fremgaar af en provstelig Indberetning, men Fundatsen findes ikke i Landsarkivet sammen med Herredets andre.

SØREN KIERKEGAARDS MODER OG HENDES SLÆGT I BRANDE-EGNEN

AF T. BUNDGAARD LASSEN, BRANDE

En stor Del af Danmarks Befolkning kender Navnet Søren Kierkegaard og ved, at han var en af Danmarks største Forfattere og Tænkere.

Mange ved ogsaa, at hans Fader hed Michael Pedersen Kierkegaard og kender Historien om, at han som lille Hyrdedreng en Dag paa Sædding Hede havde forbandet Gud, og at han hele sit Liv følte det som en Brøde, der ikke kunde udslettes.

Derimod er der kun faa, der har læst eller hørt noget om Søren Kierkegaards Moder og hendes Slægt. Grunden er sikkert den, at medens Søren Kierkegaard ofte omtaler sin Fader, nævner han sjældent eller maaske aldrig sin Moder. Ligeledes er der i den rigeholdige Litteratur, der findes om Søren Kierkegaard, kun sparsomme Oplysninger om hans Moder.

Nogle har ud fra dette Forhold villet paastaa, at Kierkegaards Moder ikke betød noget for ham. Her skal i det følgende gøres et Forsøg paa at vise, at dette ikke var Tilfældet, og paa Grundlag af Optegnelser i Kirkebøger, et Brev i Søren Kierkegaards Arkiv i Universitetsbiblioteket, samt gennem de faa Oplysninger, der i Litteraturen findes om hans Moder, skal her gives en Skildring af hende, en Skildring, der rimeligvis vil være af særlig Interesse for hendes Slægt, af

hvilken flere er bosiddende i de midtjyske Sogne i Vejle Amt.

I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede boede der i Brandlund i Brande Sogn en Husmand ved Navn Søren Jensen. Han havde en lille Ejendom, hvorpaa der holdtes en Ko og fire Faar. Han skal have været en munter og skæmtsom Mand, der en Tid fungerede som Kirkesanger og Skolemester i Brande.

Ved store Gilder i Sognet blev han brugt som Ordensmarskal, og naar han havde skikket Gæsterne til Sæde, var man sikker paa, at enhver havde faaet den Plads, han eller hun kunde tilkomme.

Søren Jensen var ikke fra Brande Sogn, men Navnet paa hans Fødesogn vides ikke. Hans Hustru, Maren Larsdatter, var fra Hyvild i Brande Sogn. Søren Jensen døde i 1798, hans Hustru i 1821. Kirkebogen udviser herom følgende:

»Døde og Begravede paa Brande Kierkegaard 1798. No. 12. Dom 4. p. Pasc. Søren Jensen af Lund, gl. 73 Aar.

Begravede Kvindekjøn. No. 11/1821, Maren Larsdatter, Enke efter afdøde Huusmand Søren Jensen i Brandlund, 90 Aar. Dødsdagen: 26. September. Begravelsesdagen: 30. September 1821.«

Disse Husmandsfolk havde i deres Ægteskab seks Børn, to Sønner og fire Døtre. Den ældste, Lars Sørensen, var Brændevinsbrænder i København og døde her i mindre gode Omstændigheder. Den anden Søn, Jens Sørensen, arbejdede en Tid ved Mølleri, boede i København i ni Aar, rejste derefter hjem til Brandlund og døde her som Husmand.

Tre af Døtrene hed Ane. Den ene af dem blev Søren Kierkegaards Moder, en anden af dem blev gift med Thomas Lassen af Grarup, og en tredie med Jens

Klemmensen, der overtog Søren Jensens Hus. Den fjerde af Pigerne, der hed Mette, var svagelig og døde før Moderen.

Den af Pigerne, vi skal beskæftige os med i nærværende Artikel, kom som ung over til sin Broder Lars i København, men da hans Kone, efter hvad Meddelelsen af de her givne Oplysninger, Pastor Olesen, Brande, fortæller, vilde bruge Karkluden til at vaske Pigernes Ører med, kunde hun ikke holde ud at være der og tog saa Plads hos Hosekræmmer Michael P. Kierkegaard.

Hans Hustru, Kirstine Nielsdatter Røyen, døde den 23. Marts 1796, og Aaret efter, 26. April, ægtede han sin Tjenestepige, Ane Sørensdatter Lund.

Den 7. September 1797 fødtes deres første Barn, der fik Navnet Maren Kirstine. Samme Aar havde Michael Kierkegaard overdraget sin Forretning paa Købmagergade til sin Fætter og Medhjælper M. A. Kierkegaard. Om disse to Begivenheder staar i Forbindelse med hinanden, kan man ikke vide. Nogle mener, at Forholdet mellem Michael Kierkegaard og den unge Pige af ham følte som en ny Brøde.

Biskop V. Ammundsen skriver i sin Bog »Søren Kierkegaards Ungdom«, at Michael Kierkegaard trak sig ud af Forretningen for at faa Ro til at vinde aandelig Klarhed og Fasthed.

Michael Kierkegaards Datterdatter, Henriette Lund, fortæller i »Erindringer fra Hjemmet«: »Bedstefader havde trukket sig tilbage fra Handelen i sit fyrretyvende Aar og levede efter den Tid mest beskæftiget med filosofisk Læsning. Især var det den tyske Filosof Wolff, der var Genstand for hans Studium.«

Der var stor Forskel paa de to Ægtefællers aandelige Udvikling. Han havde ved Selvstudium erhvervet

sig stor Viden, især om de betydeligste Filosooffers Værker og Ideer. Hun havde sikkert ingen Kundskaber ud over de, hun havde tilegnet sig i sin Skoletid, og i en Landsbyskole, hvor der i hendes Barndom kun undervistes i Bibelhistorie, Katekismus og Læsning, og det kun i et Par Vintermaaneder, kunde det jo ikke blive til ret meget.

Hun har utvivlsomt været en omsorgsfuld Husmoder, der har holdt sit Hjem i en mønstergyldig Orden, men derudover har hun sikkert ikke haft nogen Interesse, og hun har ingen Forudsætninger haft for at kunne dele sin Mands Interesser.

Det ser ikke ud til, at Ane Lund efter sit Giftermaal har haft nogen fast Forbindelse med sit Hjem i Brandlund. Af hendes Familie har Michael Kierkegaard rimeligvis kun kendt Broderen Lars. Ved Ægteparrets første Barnedaab var han Fadder, men ved senere Daabsfester var der ingen af Ane Lunds Familie med, og man kan sikkert gaa ud fra, at Michael Kierkegaard ikke har kendt hendes Forældre eller de af hendes Søsken, der boede i Brande.

Forbindelsen mellem de to Hjem var saa ringe, at Ane Lunds Broderdatter i Brandlund omkring 1860 ikke kendte sine berømte Fætre, Søren Kierkegaard og hans Broder, Biskop Peter Christian Kierkegaard i Aalborg.

Michael Kierkegaard og hans Børn har altsaa ikke haft ret stort Kendskab til Familien i Brande. Uden Interesse for denne har de dog ikke været, hvilket man ser af, at de et Par Gange søger Oplysninger om denne Gren af Slægten, ligesom Michael Kierkegaard har brevvekslet med sin Kones Familie, og et af hans Børn besøgte en Gang paa en Rejse til Sædding sin Moders Barndomshjem.

I 1815 skrev Michael Kierkegaard til Præsten i Brande for at faa fastslaaet, hvornaar det var hans Kones Fødsels- og Daabsdag m. m.

Fra Præsten, J. O. From, faar han den 29. April 1815 følgende Meddelelse, der nu opbevares i Peter Chr. Kierkegaards Arkiv (her efter V. Ammundsen):

»Da Brande Sogns Kirkebog formedelst Ildebrand ikke er ældre end siden 1774, saa har jeg ved denne som ved flere Lejligheder maattet betjene mig af 2de meget gamle Mænds Udsigende for at bevise Vedkommendes Alder. Disse gode troværdige Mænd er gl. Søren Sørensen af Uhre og Truels Christensen begge af Brande Sogn, som enstemmig erklære for mig, at Aaret 1768 — Et Tusinde, Syv Hundrede, Aatte og Tredsindstve Aar — ved St. Hansdagstider havde Søren Jensen af Brandlund med sine Kone Maren Larsdatter ibidem en Datter til Daabs i Brande Kirke, som blev kaldet Ane. At dette saaledes er angivet for mig, og at benævnte Mænd er sandfærdige og troværdige i deres Ord, bevidne Sognepræsten for Brande Menighed, Vejle Amt.«

I 1868 søgte Amanuensis H. P. Barfod at samle nogle Oplysninger om Søren Kierkegaards mødrene Slægt. Han henvendte sig herom til flere, bl. a. til Pastor Olesen, Brande, der i Brev af 6. Maj 1868 giver ham de Meddelelser, han har kunnet fremskaffe. Af Brevet, der opbevares i Søren Kierkegaards Arkiv i Universitetsbiblioteket, er her i det foranførte meddelt Oplysninger om Ane Lunds Fader og Søsken. Brevets øvrige Indhold skal her gengives:

»Efter at have modtaget Deres Skrivelse af 27. f. M. var jeg Søndag Eftermiddag oppe i Brandlund, dels for at se til en syg Mand, dels for om muligt at opspore Noget om Ane Sørensdtr. Lund. Jeg havde i denne Henseende alt det Held, som jeg, efter Omstæn-

dighederne kunde vente. Jeg traf nemlig snart en Aftægtsenke paa 68 Aar, ved Navn Bodil Marie Jensdatter, som jeg snart blev overbevist om, maa være et kødeligt Sødskendebarn til Søren og P. Kr. Kierkegaard.

Først fik jeg, ved at tale med hendes Svigersøn, at vide, at hun havde havt Beslægtede (el. en Beslægtet) i Kjøbenhavn, som hun vidste havde været i Brandlund for at besøge Familien og ved samme Lejlighed havde været længere vesterpaa for at besøge anden Familie.

Nu var jeg paa sikkert Spor paa Grund af Deres Oplysning om, at den gamle M. P. K. stammede fra Sæding Sogn, — og det var ogsaa netop i Sæding Sogn, den anden Familie havde boet.

Saa talte jeg med ovennævnte Aftægtsenke, der er ganske Aandsfrisk, og jeg skal nu gjengive, hvad hun meddelte mig.

Af Søren Jensens og Maren Larsdatters Efterkommere skal nu ikke findes andre her i Sognet end deres Søn Jens Sørensens Datter, Aftægtsenken Bodil Marie Jensdatter, — hendes Datter Ane Margrethe Jeppesdatter, gift med Lars Peter Pedersen, der har en lille Gaard i Brandlund, og deres 5 Børn, 4 Døtre og 1 Søn; det er alle agtbare og hæderlige Mennesker i deres Stand.

Den gamle Bodil Marie vidste nok, at den gamle M. P. Kierkegaard havde havt 3 Sønner, hvoraf den ene nok døde temmelig ung, og at en af dem af Kronprindsen skulde være bleven tilbudt et Embede som Skibspræst, men at Biskoppen i Aalborg skulde være en af dem, havde hun dog ikke tænkt paa.

Naturligvis interesserede det dem alle meget at komme til Kendskab derom.

I dette Øjeblik havde jeg Besøg af Svigersønnen, Lars P. Pedersen, som kom for at anmode mig om at bringe Biskoppen en Hilsen fra den gamle Bodil Marie, saavel som fra ham selv, hvilket jeg da herved gjør igjennem Dem. Hun har i sin Tid oftere vexlet Breve med Biskoppens Forældre.

Nu beder jeg Dem tage tiltakke hermed for denne

Gang. Hvad Haandsrækning, jeg iøvrigt i denne Sag, kan give Dem, giver jeg Dem fremdeles med Glæde. Hilsen og Guds Fred!

Deres ærb.

P. Chr. Olesen.«

Ane Lund blev i sit Ægteskab med Michael Kierkegaard Moder til seks Børn. Den yngste af Flokken var Søren Aabye Kierkegaard, der blev født den 5. Maj 1813. Hans Moder var da 45 Aar og Faderen 56 Aar.

Det var i en økonomisk vanskelig Tid, han kom til Verden, og han omtaler det selv i de bekendte Ord: »1813 blev jeg født i det gale Pengeaar, da saa mangen anden gal Seddel blev sat i Cirkulation.«

Søren Kierkegaard og hans Søskende har uden Tvivl holdt meget af deres Moder, og i deres Barndom har hun betydet meget for dem.

H. Brøchner fortæller i »Det 19. Aarh. Maanedsskrift for Litteratur« i en Artikel om Søren Kierkegaard, at hans Søster, da hun engang som Barn var paa Besøg hos sin Onkel i København, af sine Kusiner fik det Raad, at hun ikke skulde indlade sig med sin Fætter Søren Kierkegaard, der var en forskrækkelig forkælet og uartig Dreng, der altid hang i sin Moders Skørter.

At de to begavede Sønner, Søren og Peter Christian Kierkegaard, som voksne sluttede sig mere til Faderen, er en Sag for sig. De havde arvet hans Tungsind og følte sig maaske derfor sjælelig set mest beslægtet med ham.

Nogen aandelig Paavirkning har de sikkert ikke som voksne faaet fra Moderen — dertil var hendes Horisont for snæver. Derimod havde Faderen paa Grund af den store Viden, han sad inde med, Betingelserne for at kunne paavirke dem og være dem til Hjælp med deres Studier.

Naar Børnene samledes i Hjemmet, var det Faderen

og Sønnerne, der førte Samtalen, og han optog lange Diskussioner med dem om religiøse og filosofiske Emner.

Moderen har da med Sorg følt, at hendes Dreng glædede sig fra hende. Nu kunde de klare sig uden hendes Omsorg, og de kom ikke længere til hende, som da de var smaa, og fortalte hende om alle deres Oplevelser.

Henriette Lund giver i »Erindringer fra Hjemmet« en kort Skildring af sin Bedstemoder. Den lyder saaledes:

»Hende husker jeg slet ikke, men hun blev omtalt i Familien som en rar lille Kone med et jævnt og fornøjet Sind. Sønnernes Udvikling gik hende lidt over Hovedet, deres høje Flugt forekom hendes bekymrede Hjerter som en Flugt bort fra det Stæde, hvor hun følte sig hjemme, og hvor hun saa gerne havde beholdt dem. Derfor var hun aldrig mere i sit Es, end naar en forbigaaende Upasselighed tvang dem lidt tilbage til hendes Regimente. Især var hun tilfreds, naar hun kunde faa dem i Ro til Sengs, thi da svingede hun Sceptret med Fryd og hyggede for dem og fredede om dem som Hønen om sine Kyllinger.

Børnebørnene i Slægten befandt sig ogsaa vel ved hendes moderlige Tilbøjeligheder. Den lille, buttede Skikkelse behøvede ofte kun at vise sig paa Dørtærskelen til Barnekammeret, for at Graad og Skrig forstummede, og den rebelske Yngling eller Pige slumrede kort efter sødeligt i hendes bløde Favn.«

Skildringen er kort, men den viser klart, at Søren Kierkegaards Moder kun havde Tanke for Hjem og Børn, og de Problemer, hendes Mand og Sønner tumlede med, gik hende langt over Hovedet.

Skønt der altsaa var stor Forskel paa de to Ægtefæller, faar man det Indtryk, at de har levet i et lykkeligt Ægteskab. Michael Kierkegaard omtaler i Breve sin Kone paa den smukkeste Maade. Naar han skrev

til sine Sønner, efter at de var rejst bort fra Hjemmet, hilser han dem altid fra Moderen. Her er et Par Eksempler: »Du hilses kiærligt fra dine Søskende, men især fra din gode Moder og mig din hengivne Fader« og »du hilses fra din kiærlige Moder og din ganske hengivne Fader«.

Søren Kierkegaards Moder døde i Juli 1834. Hendes Mand og Børn sørgede dybt ved hendes Død.

I H. L. Martensens Bog »Af mit Levned« fortælles, at da Martensen en Gang var paa Rejse, kom Søren Kierkegaard en Dag hen til Martensens Moder og fortalte, at hans Moder var død. Den gamle Fru Martensen fortalte senere sin Søn, at hun aldrig i sit Liv havde set et Menneske saa dybt bedrøvet som Søren Kierkegaard ved denne Lejlighed.

Dødsfaldet anmeldtes saaledes i »Kjøbenhavns kgl. Adressecomptoirs Efterretninger«:

»Natten imellem d. 30.te og 31.te Juli hensov i Fred min dyrebare Kone Anne Kierkegaard fød Lund, 67 Aar gl., efter næsten 38 Aars Ægteskab, hvilket her ved paa mine egne og mine Børns Vegne bekjendtgøres fraværende Slægt og Venner.

Den 2. August 1834.

Michael Pedersen Kierkegaard.«

Fire Aar senere døde Søren Kierkegaards Fader, og i 1855, kun 42 Aar gammel, fulgte den berømte Søn sine Forældre i Døden.

Søren Kierkegaard og hans Forældre ligger begravet i et Familiegravsted paa Assistens Kirkegaard. Her hviler ogsaa to af Søren Kierkegaards Søskende og Michael Kierkegaards første Hustru, Kirstine Røyen.

Gravstedet er meget almindeligt. Intet tyder paa, at en af Danmarks største Forfattere og Tænkere her har sin Grav.

Paa Gravstedet, der er omgivet af et Jernrækværk, staar nogle store, hvide Marmorplader, og foran disse er der en Græsrabat med en Kant af røde Begonier.

Gravstenen over Søren Kierkegaards Moder bærer Indskriften:

Anne Kierkegaard
 Fød Lund
 Gik Hiem Til Herren
 Den 31. Juli 1834
 I Hendes Alders 67 Aar
 Elsket Og Savnet Af
 Hendes Efterladte Børn
 Paarørende Og Venner
 Men Især Af Hendes Gamle Mand
 Michael Pedersen
 Kierkegaard
 Som Den 9. August 1838
 Fulgte Efter Hende
 Ind I Det Evige Liv
 I Hans Alders 82 Aar.

En af de andre Gravsten er rejst over Søren Kierkegaard og hans Søsken og har følgende Indskrift:

M. P. Kierkegaards
 Gravsted.
 Søren Michael Kierkegaard.
 Maren Kirstine Kierkegaard.
 Fød Den 7. September 1797
 Død Den 15. Marts 1822.
 Søren Aabye Kierkegaard.
 Født D. 5. Maj 1813
 Død D. 11. November 1855.
 Det Er En Liden Tid,
 Saa Har Jeg Vundet,
 Saa Er Den Ganske Strid
 Med Eet Forsvundet,
 Saa Kan Jeg Hvile Mig,
 I Rosensale
 Og Uafadelig
 Min Jesum Tale.

Det Hus i Brandlund, Søren Kierkegaards Bedste-
forældre boede i, er forlængst nedrevet, men Ejendom-
men er endnu i Slægtens Eje. En kort Oversigt over
de forskellige Ejere og deres Familie skal her gives, da
det antagelig vil være af Interesse for de nulevende
Medlemmer af Slægten.

Søren Kierkegaards Morbroder, Jens Sørensen, over-
tog Ejendommen efter sine Forældre. Han var gift
med Ane Margrethe Nielsdatter, Datter af Forpagter
Niels Nygaard, Brande Præstegaard.

Deres Datter, Bodil Marie Jensdatter, blev i 1825 gift
med Jeppe Pedersen, der rimeligvis samme Aar har
faaet Skøde paa Ejendommen. Da Pastor Olesen i
1868 besøgte Stedet, havde Bodil Marie været Enke i
18 Aar og havde overdraget Ejendommen til sin Dat-
ter, Ane Margrethe Jeppesdatter, og dennes Mand,
Lars Peder Pedersen Sandfeld. De havde som nævnt
i Pastor Olesens Brev fem Børn:

Bodil Marie Larsen, gift med Peder Damholt, Faster-
holt.

Kirsten Larsen, gift med 1. Thomas Pedersen, Give
Mark, 2. Hans Chr. Pedersen.

Jeppe Larsen, gift med Ane Marie Nielsen, Sønder-
toft, Brandlund.

Karen Larsen, gift med Niels Møller, Holtum.

Dorthea Larsen, gift med Niels Eriksen, Uhre.

Jeppe Larsen overtog Fødegaarden. Han døde i
1897, kun 42 Aar gammel. Hans Enke blev senere gift
med Math. Jensen, der nu ejer Gaarden.

Jeppe Larsens Søstre er ogsaa døde, men saavel af
hans som af deres Efterkommere lever mange i Midt-
jylland.

VEJRMOSE BATTERI OG DETS OMGIVELSER

AF ALB. BREINDAHL

Naar man en Sommerdag vil foretage en Spadsere-
tur langs med Lillebælt fra Snoghøj til Hagenør,
passerer man samtidig et af Danmarks smukkeste og
interessanteste Landskaber — smuk, fordi Egnen
her er overdaadig udrustet af Naturens Haand — in-
teressant, fordi man bliver ført forbi en Rigdom af geo-
logiske Formationer og historiske Steder, der kunde
give og har givet Stof til mange Skribenters Penne.

Stranden her med den nære Genbokyst ligner ved en
flygtig Betragtning en venlig lille Indsø, der ofte kan
ligge blank som et Spejl, og som paa vor Vandring
langs Bredden trofast gengiver Kystens skiftende Bil-
leder.

De bratte Brinker langs den knap tilmaalte Strand-
bred og den til Tider voldsomme Strøm fortæller os
dog, at dette ikke er Tilfældet. Venligheden kan ofte
skifte Karakter og paa Stormvejrsgaade gaa over i et
sandt Raseri, saa det smalle Sund kan blive mer end
farligt at vove sig ud paa; mangan stout Sømand eller
Fisker er da ogsaa blevet et Rov for Bølgerne gennem
Tiderne.

Lillebæltsbroen har jo nu ved sin Tilblivelse givet
Egnen en særlig Attraktion og et Særpræg, som vel nok
er det første, der falder den besøgende i Øjnene; men

for den barnefødte og stedkendte er det dog ikke denne, der bliver det tillokkende i Omgivelserne.

Paa vor Fremmarch langs Bredden passerer man Bakkedrag efter Bakkedrag, der strækker sig fra det flade Land ud mod Stranden, regelmæssigt afbrudt af idelige eng- og vandfyldte Mosestrækninger, der kiler sig ind i Landskabet. Det er tydeligt, at disse Indskæringer i Fortiden har været Indvige fra Havet.

Bakkerne er alle næsten ensartede med som før nævnt brat afskaarne Brinker af Bæltets tusindaarige Strøm. Ned ad Brinkerne foregaar jævnlige, paa Grund af Havets evige Skvulp, der underhuler Skrænterne, smaa Jordskred, der medfører Buske og Træer, hvoraf en Del straks føres bort af Havet; andre bliver staaende paa Strandbredden, hvor Bølgerne æder den sidste Rest Jord bort fra Rødderne, saa de i Frastand ligner Havuhyrer, der med sine Fangarme klamrer sig fast til Bredden; atter andre bliver hængende midt paa Brinken, pegende vandret over mod det forfængelige Fyn, der koket spejler sig i det blanke Sund.

I Sandhed, et vidunderligt, karakteristisk Billede paa et dansk Landskab, der sætter Tankerne i Bevægelse og fører dem tilbage til Istidens Herredømme i Norden, der er Grundlæggeren til alle de Bakker og Slugter, vi passerer — og saa igen tilbage til Nutidsbilledet, der ligger for vort Øje med det smilende Sund og de skovklædte Bredder — længst forude mod Vest de to Odder, »Galsklint« paa Fynssiden og »Børup Sand« paa Jyllandssiden, der strækker sig ud mod hinanden, som om de fortroligt vilde mødes her og byde hinanden en kærlig Hilsen. Bagved, i en mere blaalig Tone, ligger Kolding Fjord, der i Baggrunden lukkes af Sdr. Stenderups store Statsskove, hvorover maaske netop Aften-solen daler ned som en rødglødende Kugle.

Naar jeg som Barn ofte betragtede dette Naturpanorama, kom jeg altid til at tænke paa Baggesens Digt: »Da saa jeg undrende Guds Sol at dale«.

Dog, maaske findes der andre Egne, der er endnu rigere udstyret med Naturrigdomme, der røber Guds Storhed og Gavmildhed mod Menneskeslægten. Billedet skifter stedse for Beskueren, efterhaanden som han kommer frem langs Kysten; maaske er der endnu langt skønnere Malerier, naar man kommer om til Hagenør-egnen?

Det forudbeskrevne Indtryk er taget, naar man paa Turen fra Snoghøj er naaet til det fjerde Bakkedrag.

Dette gør nemlig en Undtagelse fra de øvrige langs Kysten i sit Udseende. Skrænten er lavere, nøgen og blottet for Vegetation og Plantevækst, og netop fordi det er en Undtagelse, stiger vi op paa Plateauet.

Vi befinder os her paa de gamle, nedlagte Fæstningsværker, kaldet »Vejrrose Batteri«.

Skansen er beliggende ca. 1 Kilometer Vest for Snoghøj og er saaledes anlagt her, fordi det er ud til Bæltets smalleste Løb. Strømmen er her kun 650 m bred. Hele Anlægget, der nærmest har Form som en Trekant, har en Omkreds af 560 m. Størsteparten henhører i Fællid og er, navnlig i tørre Somre, kun bevokset med Mosarter. Den øverste Del hæver sig 5—6 m over Havoverfladen og blev under Afbenyttelsen brugt som Eksercerplads. I Midten af Skansen findes en dyb Grav, kaldet »Kasernen«, med en Længde af 40 m og en Bredde af 12 m. Fra denne fører en Løbegrav i 3 m's Dybde og 50 m's Længde ud til Stranden. Nord for Graven eller Kasernen findes to mindre Grave, kaldet henholdsvis »Marketenderiet« og »Stalden«.

Engang, da jeg var Barn, husker jeg tydeligt, at min

Moder tog mig med ned paa Batterierne og viste mig en Tøjrepæl — som Faarene stod tøjret ved i disse Grave — der havde noget rødtligt paa Spidsen. Da vi gravede ned for at undersøge Aarsagen, stødte vi paa Mursten, store Munkesten.

Tre Lodsejere har Parceller i Anlægget. Den sydvestlige Parcel er overpløjet; den midterste, som tilhører min Ejendom, henligger i Fælled. Paa den østlige Parcel er opført et Sommerhus ved Stranden, og i det nordøstlige Hjørne findes en stor Grusgrav.

Selve Redouterne (Fæstningsværkerne), der har ligget i den sydvestlige og overpløjede Del, er saaledes udjævnet.

Foran Skansen mod Nord, hvorfra Vejen førte ind, ligger (foran Vejen) et lavere Terræn¹⁾ paa ca. $\frac{1}{2}$ Td. Land, som kaldes »Persillebedet«. Antagelig har man brugt dette til Dyrkning af Urter og lign. Sammen med dette sidste dækker hele Skansen et Areal af ca. 2 ha.

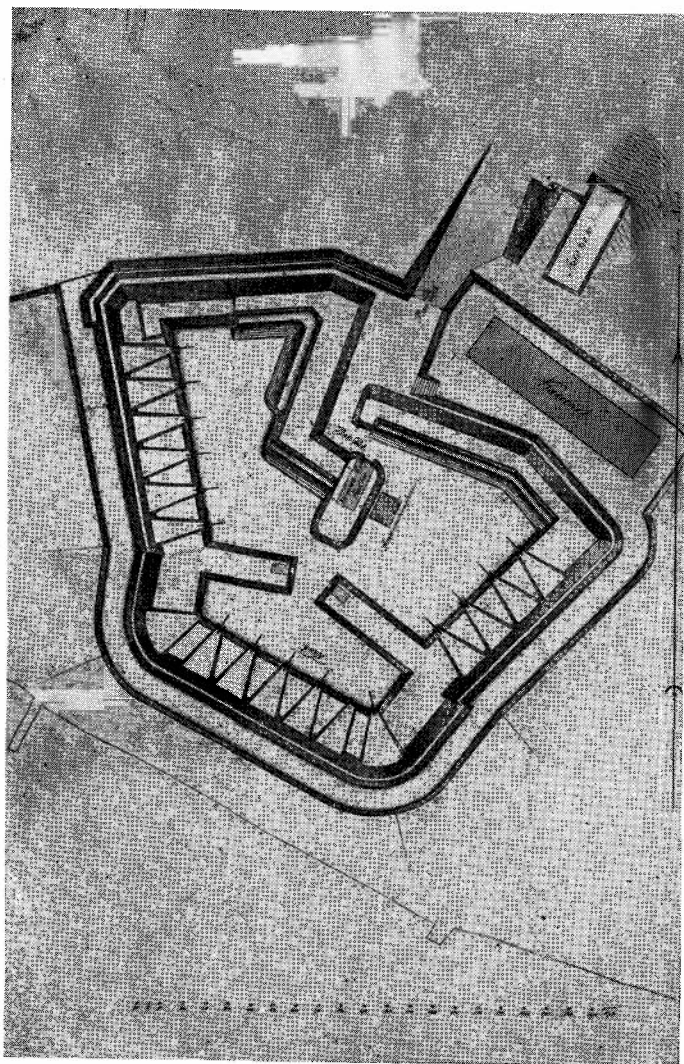
Lige overfor, mod Syd paa Fynssiden, rager en mindre Odde (Vasnæs) ud, hvor der ligeledes findes Rester af gamle Skanser, »Vasnæs Batteri«.

Hvornaar Stedet første Gang er anvendt som Fæstningsværk eller Støttepunkt, gaar der forskellige Sagn om, endog helt tilbage til Valdemar Atterdags Tid; men selv om man nok har Holdepunkter, er der dog, saa vidt jeg ved, ingen bestemte Kilder, der kan dokumentere dette.

Fra en Lokalhistoriker her paa Egnen (Ude Lassen, Bredstrup) har jeg dog faaet følgende Oplysninger:

I Birkedommer M. H. Rosenørns Bog, II. Del, »Grev Gert og Niels Ebbesen«, staar Side 87—88, efter den tyske Historieskriver Delmar, at: »Den 11. Februar

¹⁾ Dette gaar tilsidst over i et Mosedrag.

Fæstningsværker ved Snoghøj.

1340 blev der mellem Grev Gert og Hertug Valdemar i Lybæk sluttet en Overenskomst, som gik ud paa Afstaaelse af Grevens Besiddelser i Nørrejylland, som denne havde i Pant af Kong Christoffer mod tilsvarende Pant i Hertugens Besiddelser i Hertugdømmet Slesvig. Hertugen fik Betænkningstid. Men Forslaget omfattede ikke Varde og Skanderborg. Grev Gert og hans Arvinger skulde derhos mod en særlig Erstatning, som nærmere skulde fastsættes, beholde *den Halvdel af Brusk Herred, som grænser til Middelfart Sund, for at de derfra kunde have Overfart til Fyn.*«

Det nuværende Brusk Herred regnedes i Valdemar II's Jordebog som hørende under Almindæ (Almind) Syssel — Almind Herred. Herfra er Brusk Herred udskilt, og senere er Elbo Herred udskilt fra Brusk Herred. Denne Udskilning var ikke foregaaet, da omskrevne Overenskomst blev truffet.

Det er jo sandsynligt nok, om man har haft et Støttepunkt ved Færgestedet — og nu kommer netop det egentlige Bevis.

Som man ved, er Snoghøj jo et ældgammelt Færgested, og dog er det sikkert, at der i om maaske endnu ældre Tider har ligget et Færgested umiddelbart ved Vejrmose Batteri med Færgefart over til Fyn (Vasnæs), der ligger ganske nær Hindsgavl.

En ældre Fisker²⁾ her paa Egnen har fortalt mig, at han i sine unge Dage har set Rester af en Bro (eller Havn) i Havbunden lidt Øst for Batteriets Grund; til lige var der foruden Pælestumperne og svære Hammerbjælker en Stenarm eller Stensætning i Bunden, der laa og var skredet ud, maaske jævnet af Drivisen? Disse store Sten blev brugt af en Fisker, der var Nabo

²⁾ Søren Jensen.

til mit Barndomshjem, til en mindre, privat Havn eller Baadebro. Jeg husker meget godt selv denne sidste Fiskers (P. Hansen) Baadehavn med Stensætningen.

Afdøde Museumsdirektør Chr. Behrendt, Middelfart, fortæller i sin Bog, »Færgeløbet ved Middelfart«, om »Vasnæsbroen« paa Fynssiden, at den blev ofte benyttet, naar Kongen færdedes paa Hindsgavl. »I sikkert to Aarhundreder har denne Bro været borte; men endnu kan Fiskerne med stærkt Lavvande skimte Rester af dens Pæleværk i Bunden. Den ældste af Byens Søfolk kan fortælle, at i hans Ungdom kaldtes »Vasnæs« for »Kongens Færge«, maaske en Forkortelse af »Kongens Færgested«.

Udfra foranstaaende maa man tro, at Færgeløbet mellem de to Broer har været et kongeligt Færgeløb, medens derfor Færgeløbet ved Snoghøj — om det har været der samtidig — har været for Almenheden. Og at det ikke altid havde det bedste Ry fortæller Digteren Chr. Molbech om i sin Bog »Ungdomsvandring i mit Fødeland«. Engang da han kom til Snoghøj, fandt han paa en Rude i Gæstgiverstedet skrevet følgende: »Dette er det sletteste Færgested, jeg kender.«

I vor Fædrelandshistorie fortælles om, at da General Torstensen i 1643 rykkede ind i Danmark sydfra og i en Haandevending erobrede Jylland, ilede Kong Kristian IV til Fyn og fik bygget Skanser ved Lillebælt, og man maa jo antage det som sandsynligt, at disse er lagt i Nærheden af Færgestedet (Vasnæs). Rimeligvis har Fjenden paa Jyllandssiden haft lignende Fæstningsværker (Vejrmose Batteri).

Vi rykker nu lidt længere frem i Historien indtil Svenskekrigen i 1657—58. Den fjendtlige Hær havde den Gang Hovedkvarter i Bredstrup og raserede slemt i Egnen.

Paa Regimentskontoret i Fredericia har jeg set Kopi af den svenske General Erik Dahlbergs Kort over Egnen ved Fredericia. Kortet omfatter Strækningen Trelde Næs til Gudsø Vig, Fænø Kalv og Strib. Hovedvejen til Lillebælt fører der netop ned mellem Snoghøj³⁾ og Skansen. Denne (Skansen) er tydelig afmærket, og ret betegnende for, at Stedet har været Fæstningsværk fra ældgammel Tid, finder vi den paa Kortet afmærket med Navnet »Alte Schane«. Svenskerne har rimeligvis haft Skansen besat under Belejringen.

I den engelske Krig under Kronprins Frederik VI fik Skansen sin nuværende Skikkelse. Englænderne gik i Land ved Vedbæk og omringede Hovedstaden, og rimeligvis har Dele af den engelske Flaade jaget rundt i alle Danmarks Farvande.

I en Indberetning⁴⁾ til Ingeniørkorpsets Chef af 14. Novbr. 1807 meddelte Kaptajn Wilhelm Gedde, »at han 22. August 1807 gennem den kommanderende General i Vejle Amt havde faaet Ordre fra Kronprinsen (Frederik VI) om paa begge Sider af Lille Belt at anlægge Batterier, hvis Hovedøjemed skulde være at dække Færgefarten og tillige skaffe Skibe et Ophold, der var sikkert mod fjendtligt Overfald, mellem disse Batterier og Kystdefensionen ved Fredericia og Strib. Efter en Rekognoscering af Stedet ca. 1500 Alen ovenfor Snoghøj og Kongebroen begyndte Arbejdet den 26. August til at begynde med med en Arbejdsstyrke paa 200 Mand om Dagen. De to Værker fik Navnet Weyermose — ogsaa kaldet Weggermose eller Wöggermose — og Wasenæs Redouter.

Arbejdet skred saa hurtigt frem, at Kanonerne kunde bringes paa Plads først i Oktober 1807. I den følgende

³⁾ Snoghøj afmærkes paa Kortet med Ordet »Snäp«.

⁴⁾ Hærens Arkiv har venligst givet mig følgende Oplysninger.

Tid arbejdedes der energisk paa Graven og Glaciset, og Kaptajnen haabede at faa det hele færdigt samme Efteraar. Medens Kaptajn Gedde selv nærmest ledede Arbejdet paa Vejermose Redouter, arbejdede Løjtnant Ræder paa Vasnæs Redoute, der var noget mindre, og som ogsaa hurtigt kom saa vidt, at den kunde bruges; men der maatte foretages en hel Del Afgravninger rundt om den for at skaffe frit Skud.

I Begyndelsen af December fik Gedde Ordre til at rejse til København, og Ræder overtog hele Arbejdet. Han meldte 17. December, at der endnu manglede meget paa »Wöggermose«. Skydehullerne mod Søsiden begyndes der nu først paa, den østre og vestre Grav er endnu ikke udgravet, den nordre Grav er heller ikke færdig, Værket skulde ogsaa forhøjes nogle Steder. Adgangen til Skansen skulde føres paa en Dæmning, saa den kunde bestryges af Ild. Søndre Side er ikke færdig og Glaciset ikke dannet eller belagt med Sten, og mange Steder er Døseringerne beskadiget, saa de maatte sættes om til Foraaret, hvilket er ret besværligt, da Sandtørvene maa hentes ca. 1000 Alen fra Skansen. Det meste af Skansen er sat af Mosetørv; men de er ikke gode dertil. Han regnede derfor ikke med at blive færdig før langt hen paa Sommeren. Den sidste December meldte Gedde, at Vasnæs Redoute var færdig med Undtagelse af Palisaderingen. Den Grund, hvorpaa Vasnæs var bygget, blev skænket Kongen i Januar af Kammerherre Adler. Frostene var temmelig streng i Januar 1808; men alligevel fortsattes Arbejdet med 60 Mand, der dels kørte Sten til Glaciset, dels afgravede en Sandbanke, der blev brugt til Indgangs-dæmningen.

3. Marts 1808 fik Gedde Ordre til at rejse til Norge, og Løjtnant Beichmann overtog Arbejdet, der fortsat-

tes hele Sommeren. 30. Juni meldte han, at nu manglede i Hovedsagen kun Palisaderne, af hvilke der gik 645 til Vejrmose og 615 til Vasnæs, og dette Arbejde synes at være tilendebragt sidst i September. Palisaderne stod for de flestes Vedkommende ved den udvendige Side af Gravens Bund.

I Vejrmose Redoute fandtes to 36 Pd. Haubitser af Metal, syv 18 Pd. Kanoner af Metal og fem 18 Pd. Kanoner af Jern, der alle var anbragt i Voldlavetter. Til hver af Haubitserne fandtes 80 Skud og til hver af Kanonerne 102 Skud. I Vasnæs Redoute fandtes to 36 Pd. Haubitser, otte 12 Pd. Kanoner og en 1 Pd. Kanon.

Under Arbejdets Udførelse inspicerede Frederik VI Vejrmose Redoute og gav Ordre til, at der skulde anlægges en Vej fra Hovedvejen som Følge af, at Terrænet i Høsttiden var utilgængeligt. I den Anledning købtes der et Stykke Jord af Hans Elkjær 580 Alen langt og 16 Alen bredt, og selve Vejarbejdet blev taget i Entreprise af Postmester Fibiger i Snoghøj og var færdigt i Løbet af Sommeren.

Nogle af Defensionsanlæggerne klagede over, at de Krudtmagasiner, der var dækket med Jord, var fugtige, og der blev derfor forlangt en Indberetning om Magasinerne. Løjtnant Beichmann meldte, at der i Vejrmose Redoute var tre Krudtmagasiner lavet af Tømmer med Bræddebeklædning, og at de var gravet ind i Traverserne. Ingeniørkorpset lod samtidig Løjtnant le Normand de Bretteville undersøge Forholdet, og han indberettede i Begyndelsen af September, at Ammunitionsmagasinerne i Vejrmose Skanse var anlagt med megen Omhu og var tørre; men da de først var taget i Brug om Foraaret, var det jo muligt, at de ikke kunde holde tørre til Vinter, og i 1811 betegnes de som meget fugtige. Paa Vasnæs var Magasinerne

ikke sikre. Han foreslog derfor at bygge Bindingsværksbygninger til Ammunitionen, hvilket havde den Fordel, at et saadant Hus let bliver tjenligt til Brug for en gammel Konstabel, om i Fredstid en saadan skulde opholde sig der. Nogle Dage efter inspiceredes Redouterne af Oberst Beck af Artilleriet, der udtalte, at Weyermose Krudtmagasiner var forsynet med Luft-huller og tæt og stærkt. I dette Magasin skal Krudtet, ved flittig Aabning, have konserveret sig temmelig godt hele forrige Vinter igennem, og man mente derfor ikke, at det var nødvendigt at faa et andet. Paa Vasnæs, hvor der var 2 Magasiner, blev Krudtet imidlertid opbevaret i nogle Feltammunitionsvogne, der var hensat under Skure der i Nærheden.

Nogle Dage før havde Ingeniørkorpset — vel paa Grundlag af Brettevilles Indberetning — beordret, at der skulde opføres Bindingsværksmagasiner; men straks efter fik man Betæneligheder og blev bange for, at Murværket ikke kunde blive tørt foreløbig, og midt i September ændredes Ordren til, at Magasinerne skulde bygges af Træ og gøres saa tætte som muligt mod Vanddryp, Regn og Snefog. Der blev derefter bygget et Træhus, der var 13' langt, 9' bredt og 6' højt under Loftet, midt i Skansen til Ammunitionen, hvor den laa godt og tørt, men unægtelig noget udsat i Tilfælde af Kamp.

I Løbet af Sommeren 1808 blev der opført Bindingsværkskaserner i Strib og Vasnæs til Mandskabet. Paa Vejermose var Mandskabet imidlertid anbragt i Jordhytter i den nordre Grav, hvor de var anlagt med Omhu, saa at Besætningen kunde ligge deri, uden at man med Grund kan befrygte, samme skulde lide derved. I 1810 maa man imidlertid have skiftet Opfattelse, for i Løbet af Efteraaret blev Jordhytterne er-

stattet med en Bindingsværkskaserne, der var 92' lang, 22' bred og 6' høj under Taget.

Garnisonen bestod af en Løjtnant — først Wilhelm Christoffer Gönner og derefter Carl Frederik Elberg — 6 Underofficerer og 100—110 Artillerister, af hvilke sidste senere 1 Underbefalingsmand og 40 Menige blev afgivet af Kystmilicen. Paa Vasnæs Batteri var der 1 Løjtnant, 3 Underofficerer og 64 Artillerister.

Efter Krigen blev Kystbatterierne desarmeret, og Kanonerne fra Redouten blev opmagasineret i Fredericia Arsenal.

Naar man nordfra ad den nylagte Vej kom til »det smukke Batterie«, som den kommanderende General i Nørrejylland kaldte det i en Indberetning 1810, med det store Splitflag vajende fra den 18' høje Flagstang, der stod paa Voldens sydvestlige Hjørne, laa Markेतendernes Hytte og en Stald til 10 Heste til venstre for den Dæmning, der førte ind i Skansen. Straks efter, at man havde passeret Marketenderhytten, kom man til den første Port i Palisaderingen, og naar man havde passeret den, laa den store Kaserne til venstre nede i den meget brede Nordgrav, og hernede opholdt Vagten sig. Vejen fortsattes nu et Stykke med en Vold paa højre Haand, og man drejede saa til venstre uden om Redoutens nordøstlige Vold. Her var der igen en Port, og naar man var kommet igennem den, havde man Nedgangen til den store Ammunitionskælder paa højre Haand. Man var nu inde i Redoutens første Batteri, hvor der var Plads til 4 Kanoner, der skød op ad Beltet i Retning af Kongebroen, og hvor Krudtmagasinet stod. Fra dette Batteri var der Adgang dels til et Batteri til 5 Piecer med Skud mod Vest, dels til et tredje med Front mod Syd ogsaa beregnet til 5 Kanoner. I de to Traverser, der dækkede dette Batteri,

var der anbragt to mindre Ammunitionsmagasiner, der havde Form som en Gang.

Redouten var en meget stor og kraftig Skanse, der sammen med Vasnæs Redoute sikkert har kunnet forhindre enhver Fremtrængen ad Søvejen ind i den smalle Del af Lillebælt.«

Med Hensyn til »Kronprinsens Ordre« om Anlægelsen af Skansen meddeler Rigsarkivet, at denne ikke ses at være indført i Generaladjutantstabens Kopibog, og Ordren er da antagelig givet mundtlig. — Det fremgaar af Kopibogen, at Kronprinsen 13. August opholdt sig i Snoghøj.

Derimod er der under 23. August indført en Skrivelse til Kaptajn Gedde, hvori Kronprinsen ønsker Underretning om, hvorvidt hans Befaling angaaende et Batteri ved Snoghøj og et paa den modsatte Side i Fyn — som han formoder, at Kaptajnen af Generalløjtnant Rantzau er beordret til at anlægge — er udført.

Hensigten med Batterierne er at forsvare Lillebælt og ved krydsende Ild fra de to Batterier forhindre fjendtlige Skibe i at indløbe, hvorfor det er en Hovedsag, at han kan give et eller begge Batterier den Stilling, at de kan bestryge de Skibe, som vil indløbe, langskibs. Til Arbejdet faar han Løjtnant Ræder af Ingeniørkorpset til Hjælp. Til Arbejdet med Batteriernes Opkastelse skal han hos vedkommende Øvrighedspersoner rekvirere Landeværnsmænd eller Bønder. Kanonerne og Ammunitionen til Batterierne ankommer fra Rendsborg.

Endelig er der Navnet tilbage — »Vejrrose«. ⁵⁾ Jeg

⁵⁾ Det i Fodnote Nr. 1 omtalte Mosedrag strækker sig fra Sydvest i nordøstlig Retning fra Havet ind om Skansen og er altsaa den Navngiver, »Vejrrosen«, som her er Tale om.

har før troet, at dette maatte søge sin Oprindelse i noget, der angik *Vind* eller *Vejr*; men da jeg fik Oplysningerne fra Hærens Arkiv, hvor Navnet »Wøggermose« nævnes som det oprindelige, henvendte jeg mig om en Udredelse af Navnet til Dr. phil. Henrik Ussing, Sorø, som venligst tilstillede mig følgende:

»Jeg har ligeledes altid snarest tænkt mig, at Stedets Navn havde noget med *Vejr* i Betydningen *Vind* at gøre. Men mellem de gamle Stavemaader er der én, som peger i en anden Retning, og det er *Wøggermose*; jeg tror efter dette, at Navnets Betydning snarest maa have noget med det jyske Ord *Wøgger* = Vidjer at gøre. Vi taler jo om en *Wøggerkaarre* = Vidjekurv. Mon der ikke der paa Stedet har groet *Wøggerpil*, hvoraf man skar Vidjer til at lave Kurve af? Da Ordet *Wøgger* jo ikke hører til Rigsmaalet og derfor sagtens ikke blev forstaaet af de Myndigheder, der anlagde Batteriet, kunde de nemt forvanske det til et noget lignende Ord, der for dem gav Mening. Formodentlig er Navnet aldrig blevet *skrevet* nogen Sinde, før den engelske Krig medførte, at der skulde anlægges et Batteri paa Stedet. Til dette maatte man have en Betegnelse, og man har da spurgt Egnens Folk, hvad de kaldte Stedet, og naar de saa har faaet Svaret *Wöggermues*, har de paa bedste Beskub derudfra dannet et Navn til tjenstlig Brug, som de forbandt en vis Mening med og skrev altsaa *Weyermose*, hvilket de har udtalt Vejermose, altsaa som vi kalder det nu.«

Batteriets Grund tilhørte min Fødeejendom før dets Anlæg og blev først tilskødet det kongelige Ingeniørkorps 15. Decbr. 1812. Dette drejer sig altsaa kun om den ene Parcel, Matr. Nr. 48a Erritsø, men det var

ogsaa i denne, som før nævnt, de store Udgravninger var anrettede.

Da Militæret forlod Skansen i 1814, henlaa den mange Aar derefter som et Rov for en og hver, og først i Aaret 1873 den 15. Septbr. købte min Fader Grunden tilbage til Ejendommen for en Pris af 85, skriver Fem og Firsindstve Rigsdaler.

Dette kongelige Skøde betragtede jeg med Undren som Barn, naar jeg læste Overskriften: »Vi Christian den Niende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers o. s. v. gøre vitterligt« — og ligeledes Slutningen: »Givet i vor kongelige Residentsstad Kjøbenhavn d. 15. September 1873.

Under vort Kongelige Segl«

Efter allernaadigst Befaling

Krieger.

Hermed skulde Emnet for saa vidt være udtømt, saa langt som Kendskabet til Sagen naar i Dag.

Jeg kan dog ikke undlade at tilføje et Par Ting, som hører til Skansens Historie.

Som det er fortalt, fandtes der et Marketenteri paa Batteriet. Marketenderen hed Thomas Gjersing, og mens han boede her i Krigsaarene sammen med sin Kone, fik de en Søn, der kom til at hedde Peter Gjersing, og som senere blev Gaardejer efter sin Fader, der havde bosat sig paa Egnen tæt ved Batteriets Enemærker, hvilket han udnyttede i høj Grad i den Periode, det henlaa for »frit Rov«. En Sønesøn af ham, Peter Gjersing, var i en lang Aarrække ansat i Kina ved Ø. K. og har rejst Jorden rundt.

Det sidste var en lille Kuriositet, der kunde have været bevaret, om ikke Skæbnen havde villet det anderledes.

Vi havde i mit Barndomshjem en gammel Kaffemølle med et lille Sving, der drejedes vandret omkring, som trak Kværnen. Jeg husker, Mor fortalte mig, det var den samme Kaffemølle, som var benyttet paa Vejrmose Batteri til at male de tilmaalte Kafferationer med.

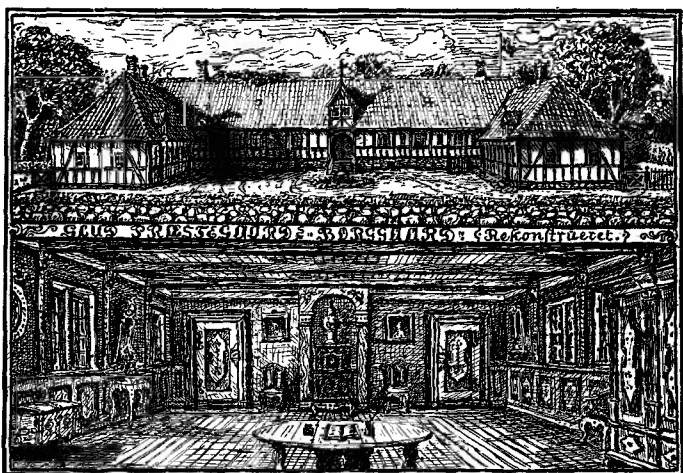
Engang flere Aar efter, da jeg fik Interesse for Mindeerne fra Stedet, som jo havde tilhørt Ejendommen i min Oldefaders Tid, før det blev taget i Brug i Krigsøjemed, vilde jeg hente Møllen frem fra sit hengemte Sted mellem andet Skrammel for at give den en Plads et sikrere Sted, men — oh Skæbne — faa Dage i Forvejen havde Mor begaaet den uigenkaldelige Handling at brænde »Relikvien«, saa der nu kun er Jernskelettet tilbage.

LIDT OM GLUD PRÆSTEGAARD

AF SØREN KNUDSEN

I nærværende Aarbog for 1926 er i en Artikel af daværende Sognepræst Chr. Andersen givet de vigtigste Data af Glud Præstegaards Historie — saa langt Embedets Protokol rækker tilbage. Nu er denne Danmarks mest herskabelige Præstegaard, opført i Aarene 1740—41, aldeles udslettet. Solgt ved Auktion blev det Materiale, der i næsten 200 Aar dannede et prægtigt Hele, spredt som Avner for Vinden til mange Sogne, ja flere Herreder. Sic transit gloria mundi!

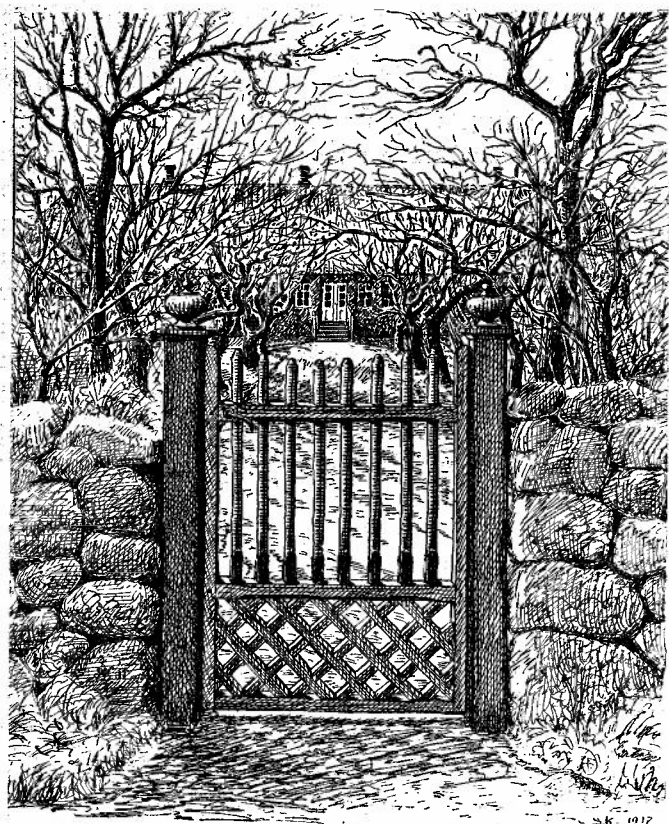
Desværre ved man ikke, hvem Bygmesteren har været. Navnet paa den Mand, som lavede Tegning og ledede Arbejdet ved Gaardens Opførelse, burde været bevaret i Taknemlighed. Der er nemlig ikke Tvivl om, at denne Gaard har staaet Model og været Forbillede til mange andre (ogsaa langt større) Gaarde. Meget forkert er det, naar det ofte ses paa Tryk, at Glud Præstegaard var opført i Herregaardsstil — og bygget efter Jensgaard; den var nemlig 12—13 Aar ældre end denne og har tværtom staaet Model til Jensgaard. Jensgaard er ligesom Forbilledet symmetrisk i Anlægget med en trefløjet »Borggaard« og en dito Avlsgaard — »Ladegaard« — vendende de aabne Sider stik imod hinanden. Af Storgaarde i denne Grundform kan nævnes Tersløsegaard, opf. 1747, Jensgaard 1753, Dybvad

1760, ja endog det stolte Bygholm maa anses for en Kopi af Glud Præstegaard, opført som den er i 1775. — Om nogen kender Grundplanen anvendt før 1740, sig han til i Tide, da det var rart at faa den Sag klarret helt tilbunds!

Da »Borggaarden«, som ogsaa kan kaldes »Stuegaarden«, for 5 Aar siden skulde nedbrydes, skrev jeg og flere om dens Bevaring, og kgl. Bygningsinspektør, Arkitekt V. Norn, Horsens, lavede Tegninger og Overslag til Flytning til Horsens Museumshave — men alt strandede! End ikke blev der bevaret eller genopført nogle faa af de bedste Fag Hus med nogle faa af de smukkeste gamle Vinduer, Døre, Paneler o. l. til f. Eks. Teknisk Skole i Glud, hvilket jeg agiterede for — for-gæves — alt blev spredt, splittet og skilt ad, skaanseløst!

Nuværende Sognepræst i Glud, Hr. Fenger, oplyser, at Arkivet er ualmindelig fattigt. Dette kan skyldes de Ildebrande, der flere Gange er overgaaet Præstegaar-

S.K. 1917

den, men tillige skødesløs Behandling: En Haandværker, som var sysselsat med Reparation i Præstegaarden, da Hr. Fenger i 1927 skulde flytte ind, fortalte, at der laa løse gamle Papirer og flød paa et Loftsværelse. Blandt disse var ogsaa en Beskrivelse angaaende Præstegaardens Opførelse og Tilføjelser. Bl. a. stod der, at den store Kælder, som naaede under de 13 af Hovedhusets 23 Fag, var lavet efter Gaardens Opførelse (!). De flere Alen tykke Kældervægge, be-

staaende af to Stenmure med Jord imellem, tydede godt nok i denne Retning — dette har været et stort Arbejde!

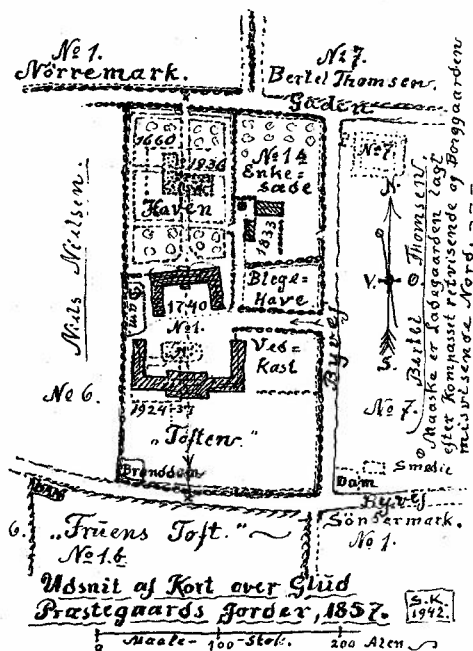
Bygningsanlæggets Symmetri var i den Grad gennemført, at man kunde staa paa den nordre Bygade — ud for Laagen, som ses paa Billedet — og øjne Færdselen paa den søndre Gade: langs Midtergangen i Haven, gennem (aabenstaaende) Havedør, Havestuen og Hovedentreen, den rundbuede (aabne) Hoveddør mod Gaardspladsen, tværs over denne, gennem den rundbuede Lodør i Laden, tværs gennem Tærskeladen og ud gennem en lille Lem i Syd væggen (netop til Vest for Midterstolpen og den eneste Aabning, der afveg fra Symmetrien). Ja, dette var Symmetri i Renkultur — paa Kortet angivet med to Kryds med en punkteret Linie imellem.

Paa Skitsen over Grundplanen er vist den paa alle Kort iagttagne og afsatte lille Afvigelse fra Symmetrien, som »Borggaarden« indtager, og tillige iagttages, at et Stendige mellem Bleghave og Enkebolig flugter med Hovedfløjens Nordside. Samme Stendige er af kolossale store runde Kampesten og synes ældre end det lige efter Gaardens Opførelse byggede helt omgivende Dige. — Ja, her er altsaa flere Gaader, som nu næppe lader sig løse, hvad jo endelig heller er Livet om at gøre!

Uforklarlig er Skævheden i Borggaardens Beliggenhed til Ladegaarden, thi utænkeligt synes det, at den fine og rige Maria Margrethe Dreyer, som for egen Regning genopførte Præstegaarden efter Brand 1740, skulde have været overtroisk og iagttaget den middelalderlige Forsigtighedsregel at lave en lille Skævhed i Komplekset for at hindre eller dog besværliggøre onde Aanders Gennemfart. Det ser derimod ud til, at

Borggaarden er lagt efter Kompasset, misvisende Nord, og Ladegaarden retvisende Nord.

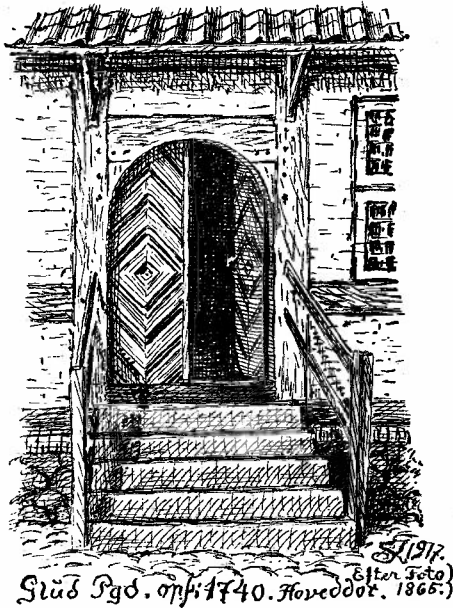
Løjnefaldende er det smukt fransk stiliserede Haveanlæg, ligesom man lægger Mærke til, hvor saare hensigtsmæssigt alle »Udenomsbekvemmeligheder« er an-

bragt. En Branddam i Toften og een lige Syd for Vejen i Fruens Toft — endda brændte den vældige Ladegaard en Vinterdag 1923, brændte som en Fakkell!

Midt i Haven ligger nu den i 1936 opførte nye Præstebolig (antydnet paa Kortet ved et prikket Felt), paa selvsamme Sted, hvor Gaarden laa, der brændte 1740 (denne var opført lige efter 1660), og formodentlig laa ogsaa den forrige Gaard her (den Polakkerne af-

brændte i Svenskekrigens Tid). Rester af Fundamenter og nogle middelalderlige Munketagsten, som kom for Dagen ved Grundgravningen i 1936, vidner herom; de sidste kan dog være kommet hertil fra Kirken — begge de gamle Gaarde har næppe haft andet end Straatag.

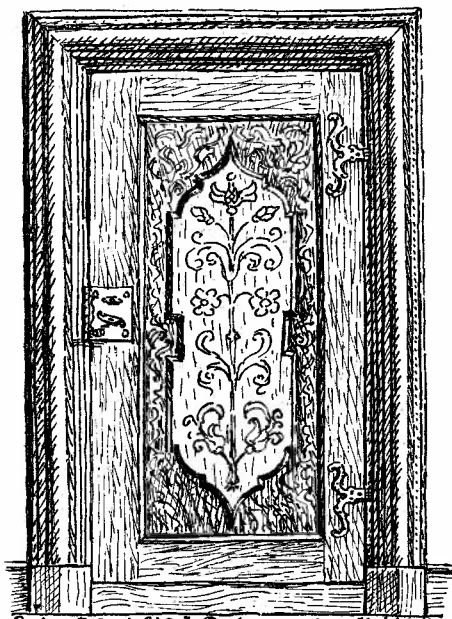
Et Sagn om, at en Bondegaard har haft Plads i Hjørnet 1s (Haven til Enkesædet), maa være saa gammelt som før 1740, thi da blev jo hele det store Rektangel omkredset helt fæstningsagtigt med de svære Stendiger (ja endog Nord for Bygaden var et lignende Stendige nedbrudt ca. 1915). Nu er Digerne om Toften fjernet og det nordlige Dige i Indkørselen forlænget mod Vest til og forbi Dammen, det skal bevares saaledes i Fremtiden.

Følgende Udskrift viser Præstegaardens Beskaffenhed 1772:¹⁾

Den er indkøbt og frie.

Dens Bygning bestaar af:

a. Et Stuehuus paa 23 Fag Norden i Gaarden, og

Sals = Dør i Glud Præstegaard. onført 1740.

2de Fløye-Huuse Vesten og Østen i Gaarden huer paa 12 Fag, er 24 Fag, som bruges til Kiøkken, Brøgers og nogle Kamre.

b. En Lade paa $7\frac{1}{2}$ Guly, som er 15 Fag, der er det søndre Huus i Gaarden, og 2de Fløye-Huuse paa 29 Fag, er 58 Fag, som bruges til Øxen-Huus, Koe-Huus, Heste-Stald, Faare-Stie, Tørve-Huus, Huguuus, Vogn-

¹⁾ Herredsbogen for Bjerre Herred i Aarhus Stift Anno 1742. Folio 17. Landsarkivet.

porte og mere, som er brugelig i en Gaard. — Ialt 120 Fag.

Gaarden er ellers overalt i god Stand, saasom den er bygt af min Sal: Moder og mig selv 1741, efter at den var afbrændt til Hobe 1740.

Den prægtige retlinjede og retvinklet anlagte Have er nu ved den nye Præsteboligs Opførelse forstyrret, men Resten er der i Form af gamle Frugttræer, som synes at hidrøre lige fra 1740'erne, da Stendiget blev opsat, tildels ved »Præsten Hans Gluds egen kraftige Haand«, som der staar i Embedsprotokollen. Et Graapæretræ omtrent midt i den nye Gaardsplads maaler næsten 2 m i Omkreds ca. en halv Meter over Jorden, og det er stadig friskt og rigt bærende. Enkelte store gamle Stammebregner, som stod langs Stuehusets Nordside, er ogsaa bevaret. Til alle Sider i Haven ses endnu Minder fra Stortiden, der kulminerede i Provst Mathias Plesners Tid 1818—74: gamle Frugttræer, sjældne Planter som *Polygonum orientalis*, den vilde Kala, dansk Ingefær, Nikkende Fuglemælk o. s. v., store gamle Kastanje- og Valnøddetræer — ja endog et Mispeltræ; det sidste har den nuværende Præst dog Æren af at have plantet. Vinbjergsneglen findes ogsaa her som i Herregaardshaver. Lige indenfor Stendiget mod Nord stod i mine Barndomsdage fem kæmpehøje Pyramidepopler, vistnok plantet ad fem Gange, nemlig for hvert af Provstens Børns Fødsler. De gik efterhaanden ud i Toppen og mistede Skønheden, hvorfor de fjernedes. Nu er en lang Række lignende Popler under Opvækst ved det sydlige Stendige, som tildels er opsat tværs over den tidligere store Gaardsplads.

Glud By^s Enkebolig, opf. 1833, nedbrudt 1942

ENKEBOLIGEN VED GLUD PRÆSTEGAARD

Nu sidstledte Foraar 1942 blev saa Enkeboligens Stuehus nedbrudt. Dette var opført i 1833, og der er dog i Arkivet bevaret en skreven Fundats dertil, som her skal følge.

Udhusets oprindelige 6 Fag er foreløbig bevaret og bruges som Have- og Drivhus af Præsten og hans Familie ligesom den dertil hørende Have i særlig Grad er anvendt til Køkkenhave med mange af de netop nu i Krigstiden genopdukkede gamle Krydderurter og spiselige Planter i frodig Mængde.

Fundats paa Enkesædet ved Glud-Hjarnø Sognekald.

Carl Gustav Rosenørn, Stiftamtmand over Aarhus Stift og Amtmand over Aarhus Amt, Ridder af Dannebrogen

og

Jens Paludan Müller, Biskop over Aarhus Stift, Ridder af Dannebrogen og Dannebrogsmd.

Gjøre vitterligt, at os er tilhændekommet et aller-

højeste Rescript af 21de Februari forrige Aar saalydende:

»Frederik den Sjette af Guds Naade Konge til Danmarks, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig-Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg. — vor synderlige Bevaagenhed!

Eftersom Sognepræsten for Glud og Hjarnø Menigheder under Aarhus Stift i vort Land Nørre-Jylland Hr. Mathias Plesner hos os allernaadigst har anholdt om, at tvende Kaldet tilhørende paa Glud Byes Gade beliggende Huse, det eene paa 6 Fag med Haveplads, det andet paa 10 Fag uden anden Haveplads end fornøden Stigerum, hvilke tvende Huse er ansatte til en Værdi af 247 rbd. Sedler maa overdrages ham til Ejendom, saaledes at af hvert Hus svares aarligt til Præstegaarden 24 Sk. som Grundskat, og imod, at han forpligter sig til uden Hjælp af det Offentlige og uden Erstatning derfor af sin eventuelle Eftermand, at opføre et Enkesæde ved Embedet, da ville vi i Betragtning af Omstændighederne samt den af Eder derover angivne Erklæring og med Hensyn til, hvad vor Rentekammer i denne Anledning har ytret, allernaadigst have bevilget og tilladt, at ovenmeldte tvende Huse maa overdrages ham til Ejendom paa de allerunderdanigst ansøgte Vilkaar og underfølgende nærmere Betingelser.

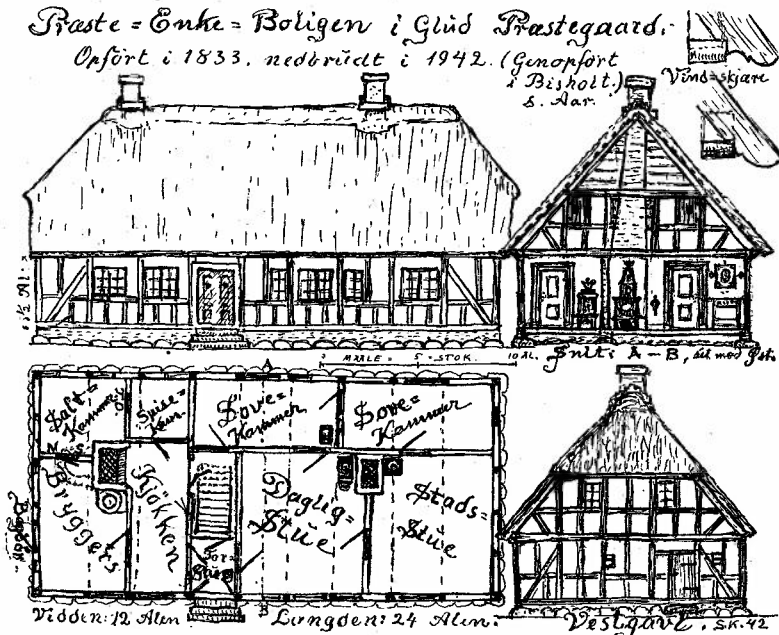
1. Den til Enkesædet bestemte Bolig skal bestaa af 2 Huse, et Vaaningshus paa 9 Fag — hvert Fag 2¹/₂ Alen — og et Udhus paa 6 Fag. Begge disse Huse skal være Egebindingsværk med murede Vægge, med Overtømmer af Fyr eller Gran og af saa gode Materialer, at de i det mindste kan vurderes til 600 rbd. Enkesædet opføres saa snart som muligt, og naar det er færdigt, forsikres det i den almindelige Brandkasse.

2. Enkesædet skal bygges i en liden Indhegning, der er 60 Alen lang og 32 Alen bred og grænser i Syd til Præstegaardens Bleg- og Køkkenhave, i Øst til en alfar Vej, i Nord til den i 3 Post nævnte Have og i Vest til den Vej, som gaar til Præstegaardens nordre Brønd.

3. Til Enkesædet lægges, foruden ovennævnte Byggeplads, et Stykke Jord, omtrent 5600 Kv. Alen, som

Præste = Enke = Boligen i Glud Præstegaard.

Opført i 1833, nedbrudt i 1942. (Genopført i Biskopt.) 5. Aar.

grænser i Vest til Præstgaardens gamle Have, i Syd til Byggepladsen, i Øst og Nord til alfar Vej. Dette Stykke Jord, der er indrettet til Have og beplantet med Frugt-træer, skal bestandig vedligeholdes til dette Brug af Enken, som beboer Huset, eller naar ingen Enke er, af Præsten.

4. Foruden denne Have tillægges Enkesædet af Præstegaardens Markjorder den saakaldte søndre Toft, hvis Areal paa det nærmeste er 5 Tdr. Land geometrisk Maal, og som grænser i Nord til Købstadvejen, i Vest og Syd til Niels Nielsens Lav og i Øst til Præstegaardens øvrige søndre Mark, fra hvilken den er adskilt ved Dige med levende Gjærde, hvormed den og er indhegnet paa de tre andre Sider.

5. Det efter første Post opførte Hus med tilleggende Have og Mark skal stedse tjene til Enkesæde for de tilkommende Præste-Enker i Kaldet, saaledes, at dersom mere end een Enke er paa samme Tid, skal den alene

nyde det, som først er bleven Enke, saalænge hun forbliver i Enkestand; men er ingen Enke paa Kaldet, maa Præsten benytte Hus og Jord til sin Fordel og paaligger det da ham forsvarligen at vedligeholde Huset og Hegnet.

6. Den Enke, som beboer Huset, bekoster selv dets Vedligeholdelse. Dog er Præsten forpligtet til at tilføre hende, uden Betaling, det fornødne Ler og Mønnings-tørv.

7. Hegnet omkring Enkeboligens Have og Byggeplads vedligeholdes af Enken, saavidt det støder til den alfar Vej, men af Præsten, saavidt det støder til Præstegaardens Have og øvrige Tilliggende. Hegnet om Marklodden vedligeholdes af Enken, som og er berettiget til at benytte den Brændsel, som der kan hugges.

8. Enken har Ret til at benytte den i 2 Post nævnte Brønd.

9. Skatter og andre Afgifter, som af Hus og Gaard ere eller herefter vorde paabudne, betales af Præsten, ligesom Brandpenge, hvilke dog godtgøres ham af Enken.

10. Over Huset tages Syn af Provsten ligesom over Præstegaarden og forholdes med Brøstfald derved efter samme Regler, som er gældende for Præstegaarden.

11. Hvad der ved Enkens Død er saaet i Mark eller Have, tilhører hendes Bo, dog at hverken Foder deraf eller Gødningen maa bortføres fra Stedet.

Derefter I Eder allernaadigst have at rette og Vedkommende saadant til Efterretning at tilkendegive. Befalende Eder Gud! Skrevet i Vor Residentsstad Kjøbenhavn den 21. Februar 1833.

Og da Sognepræsten for Glud og Hjarnø Menighed, Hr. Mathias Plesner nu for os har godtgjort at have opfyldt de i foranstaaende Rescript indeholdte allernaadigste Bestemmelser ved til Præste-Enkesæde for Glud-Hjarnø Sogne kald at opføre et Vaaningshus paa 9 Fag, taxeret under Brandforsikringen for 700 rbd. Sølv og et Udhus paa 6 Fag, taxeret til 200 rbd. Sølv, saa overdrager vi herved i Henhold til Reskriptets Indhold til Provst Plesner som Ejendom, og til fri

Raadighed, de ommeldte Præstekaldet hidtil tilhørende tvende Huse paa Glud Byes Gade, det ene paa 6 Fag med Haveplads og det andet paa 10 Fag uden andet Tilliggende end fornødent Stige-Rum, dog saaledes, at der af hvert Hus svares aarligt til Sognepræsten i Glud 24 B. (Skilling) Sølv som Grundskat.

Dette Dokument bliver at tinglæse saavel til Fundats for Præste-Enkesædet og Hjemmel for de til samme opførte Bygninger, som til Adkomst for Provst Plesner paa de til ham overdragne 2de Gadehuse.

Til Bekræftelse under vore Hænder og Segl.

Aarhus, den 10. Januar 1834.

sign. Rosenørn. J. Paludan Müller.

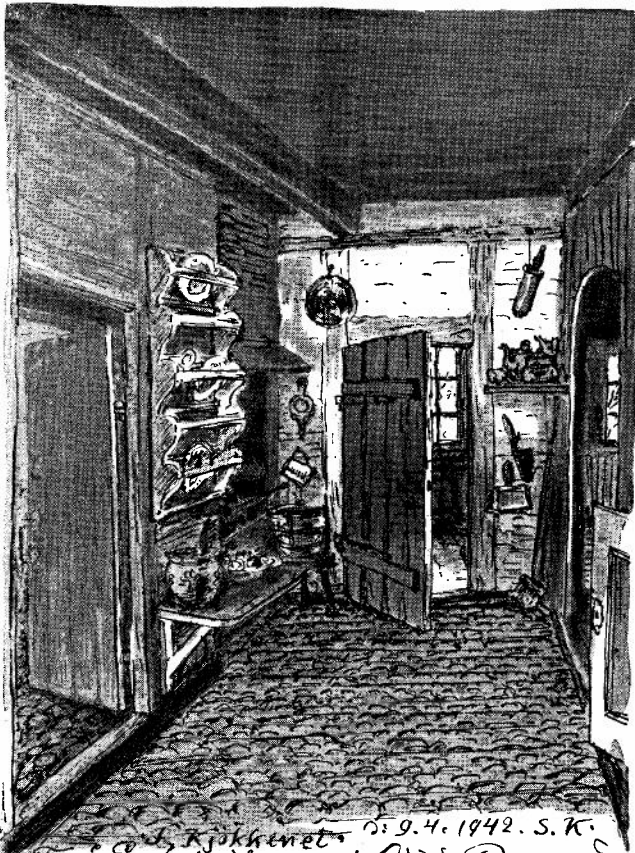
Læst under Bjerre og Hatting Herreders Ret Mandagen den 20. Januar 1834 og derefter i Pantebogen protokolleret Folio 193 attesterer

(ulæseligt.) sign. Vith.

Heraf ses, hvad man dengang regnede som passende og tilstrækkeligt for en Præste-Enkefrue at leve i og af. — Huset blev endda bygget lidt større end forlangt, og af prægtigt og godt Tømmer og gode Sten. Det maaler nemlig 12 × 24 Alen og med en meget høj Sokkel, for at være tørt. Morsomt er det, at ved den nu nys foretagne Nedbrydning viste det sig, at i det lille Køkken havde oprindelig været Stenpikning — som selvfølgelig ogsaa i Bryggerset.

»Fruens Toft« er paa knap 5 Tdr. Ld., og Indtægten af denne skulde jo saa kunne give Opholdet.

Min nu 90-aarige Morbroder, Søren Skov Hansen i Glud Hvilehjem, oplyser, at Snedkerarbejdet blev udført af hans Fader (min Morfader altsaa), Hans Lund Rasmussen, som fik Arbejdet i Egenskab af Mester her i Glud. Han var født paa Endelave 1806. — Hans Fader var Snedkermester Rasmus Hansen dersteds —

Kjøkkenet d. 9. 4. 1942. S. K.
 Fra Enkeboligen i Glud Præstegaard
 Lijført 1833.

født (i Gaarden Lund) i Raarup Sogn 1775. Tømrerarbejdet udførtes af Kristian Zacho fra Boller, et af Snedker og Billedskærer Peter Løvenberg Zachos 13 Børn (han har lavet den pragtfulde Prædikestol i Uth Kirke). Murermester var vistnok Thomas Murer fra Jensgaard. — Huset, som helt igennem var et Mesterstykke, er nu genopført paa Bisholt Mose.

LITTERATUR OM VEJLE AMT

AF AAGE BREDSTED

- Aktieselskabet Brødrene Brincker. 1. April 1867—1. April 1942
1942. 42 S. ill.
- Alsted-Slægten. Peter Jørgensen Alsted, 1765—1838, og hans
Efterkommere. 1942. 30 S.
- Andersen, J. P.: Ny Udvidelse af Kolding Kirkegaard (i: Vore
Kirkegaarde Bd. 14, S. 2—4).
- Andersen, N. S.: Apoteker Adam Alexander Frederik Lassen.
(i hans: Ebeltoft Apotek. 1940. S. 10—15).
- Andreasen, Jørgen: Jelling Seminarium 1841—1941. (i: Berling-
ske Aften 9—6—1941).
- Bang, Johannes: Viborgs Digter, Forfatteren Niels Jeppesen,
fylder 60. (i: Morsø Venstreblad 13—8—1942).
- Blomberg, Aa. Hasmer: Anders Sørensen Vedel 1542—1942.
(i: Hal Koch: Ad Fortids Veje B. 1, S. 26—39).
- Bollerup, E.: Undersøgelser med Henblik paa Udførelse af
Renseanlæg for Spildevandet i Vejle. (i: Stads- og Havne-
ingeniøren, Aarg. 32, S. 146—49).
- Vejle By. (i: Stads- og Havneingeniøren, Aargang 32,
S. 142—144).
  - Vejle Ingeniørforening gennem 25 Aar. (i: Ingeniøren,
Aarg. 50 S. 92—94).
- (Den) Borgerlige Begravelseskasse i Kolding. (i: Sygekasse-
Tidende 1940 S. 247—48).
- Brøndsted, Johannes: Efter Jelling. (i: Politiken 12—11—1941).
- Jelling: Monumenterne — Problemerne. (i: Politiken
22—6 og 23—6—1941).
  - Nyt fra Jelling. (i: Politiken 7—10—1941).
- Bøcker, Steen B.: Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørre-
jylland før og nu. 1942. 412 S.

- Børkop Højskole. (i: Indre Missions Tidende 1940 S. 157—58 og 173—74).
- Christensen, Harald: Fuglelivet ved Faarup Sø. (i: Dansk ornithologisk Forenings Tidsskrift 1940 S. 98—101).
- Christiansen, Ernst: Spændende Timer i Gorms Høj. (i: Social-Demokraten 14—9—1941).
- Dyggve, Ejnar: Udgravningen af Jelling Nordhøj er nu begyndt. (i: Politiken 1—8—1942).
- Ebstrup, E.: Fra Chr. Berg til Jens Holm. Træk af Kolding Biblioteks Historie. (i: Købstadforeningens Tidsskrift 15—2—1942).
- Kolding Bibliotek 1857—1942. 1942. 165 S. ill.
- Esseman, Aage: Ad den gamle Hærvej gennem Vejle Amt. Udg. af Vejle Turistforening. 1942. 16 S. ill.
- Falck, J.: Stiftelsen af Vejle Ingeniørforening. (i: Ingeniøren Aarg. 50 S. 89—91).
- Fredens, Vagn: Jellinghøjenes fremragende Ingeniørkunst. (i: Nationaltidende 13—9—1942).
- {Fredericia}. (i: Danmark. 1942. S. 417—48). — Zachariassen: Fredericia Bys Historie. Olsen: Fredericia som Religionsfrihedens By. Swane: Billedhuggeren Svend Rath-sack. Olesen: Købestævnet i Fredericia. Larsen: Fredericia Station som Trafikcentrum.
- Fredericia Handelsstandsforening fejrer 75 Aars Jubilæum. (i: Børsen 12—10—1941).
- Friis, Niels: Jelling-Højenes Gaader skal udforskes. (i: Fyns Stiftstidende 18—6—1941).
- Udforskningen af Jelling-Højenes Gaader. (i: Aalborg Stiftstidende 13—7—1941).
- Geismar, Mogens: De tog roligt imod alt — (om J. S. Møller). (i: Fyns Tidendes Tillæg 29—3—1942).
- Gemmer, Anders: Harald Kidde. (i: Fyns Social-Demokrat 3—10—1941).
- Glob, P. V.: Hærvejen. (i: Danmark 1941 S. 822—26).
- Grandjean, Louis E.: Fra Dauphiné til Fredericia. Fem smaa personalhistoriske Essay om Slægten Armand fra la Motte-Chalencçon m. m. 1941. 36 S. ill.
- Gulddal, M. E.: Jelling-Problemerne er endnu ikke løst. (i: Jyllands-Posten 17—3—1942).
- h—p: Badebyen Sønderby var i fordums Dage en Ø. (i: Horsens Folkeblad 24—10—1941).

- h—p: Da Abbed Jens fra Øm Kloster kæmpede med Hestetyve paa Jensgaards Jorder. (i: Horsens Folkeblad 5—9—1941).
- Herremanden endte i Fattighuset; men Fæstebondens Efterfølgere blev Proprietærer. [Ny Ørumgaard]. (i: Horsens Folkeblad 12—9—1941).
  - En Række Skibsforlis gjorde Hjarnøboerne til dygtige Agrarer. (i: Horsens Folkeblad 19—9—1941).
- Hahn-Thomsen, C.: Optegnelser om Morten Thomsen og Descendenter. 1941. 63 S. ill.
- Hansen, Arne: Millioner af Tons Brunkul i Midtjyllands Lejer. Brande er blevet til et Klondyke. (i: Horsens Avis 26—3—1941).
- Hansen, Ernst Fr.: Frederik den Syvende blev skuffet i Jelling. [Om den nu afsluttede Gravning i den sydlige Jellinghøj]. (i: Kristeligt Dagblad 31—10—1941).
- Hansen, Gregers: Udgravningen af Gorm den Gamles Høj i Jelling. (i: Horsens Folkeblad 21—8—1941).
- Udgravningen af Middelalderborgen Stagesvold. (i: Horsens Folkeblad 30—8—1941).
- Hansen, Poul: Kong Gorms Gravhøjs første store Mystik. (i: Berlingske Tidende 9—8—1941).
- Hastrup, Thure: Den store Jellingesten [kunsthistorisk belyst]. (i: Aalborg Amtstidende 4—7—1942).
- Holt, Paul: Anders Sørensen Vedel. 1542 - 9. November - 1942. (i: Kristeligt Dagblad 8—11—1942).
- Jacobsen, Niels: Borgersind [Fortsættelse af »Kolding Bys Legater«]. (i: Byraadsbogen 1941—42 S. 7—42).
- Kolding Bys Legater. (i: Byraadsbogen 1940—41 S. 5—57.)
- Jensen, Aage: Hos den gamle Digter. Et Besøg hos Anton Berntsen, der fortæller om et langt Livs Sol og Skygge. (i: Fyns Stiftstidende 17—4—1942).
- Jerrild, Holger: »Vort største Aktiv kan ingen tage fra os.« [Om Bomuldsspinderierne i Vejle. Samtale med Dir., Konsul Holger Windfeld-Hansen]. (i: Børsen 15-12-1941).
- Jul i Vejle 1942. Red. af Aage Bredsted og E. W. Lorentzen. 1942. 44 S. ill.
- Jørgensen, Knud Dreyer: En fossil Horisont af sandslebne Sten i Grejsdalen. (i: Naturhistorisk Tidende 1941 Nr. 3-4).
- Kaalund-Jørgensen, F. C.: Jelling Statsseminarium. (i: Aarhus Stiftstidende 29—11—1941).

- Karstoft, J.: Paa Jelling Seminarium 1861—64. (i: Ribe Stifts Aarbog 1940 S. 29—38).
- Knudsen, Søren: En anselig, østjydsdsk Bondegaard. »Johannesminde« i Skjold Sogn. (i: Østjydsdsk Hjemstavn 1942 S. 120—27).
- [Kolding.] (i: Danmark 1941 S. 1—32). Viggo Hansen: Koldingegnens Natur. Tang Petersen: Kolding Bys Historie. Arnoff Thomsen: Johs. C. Bjerg. Kaj Borchsenius: Kræsten Iversen. Helge Skovmand: Skamlingsbanke.
- Kristensen, H. P.: Jellinghøjen bør staa aaben en Sommer. (i: Jyllandsposten 29—11—1941).
- Kristensen, Jørgen: Niels Jeppesen som Lyriker. (i: Viborg Stiftstidende 31—10—1941).
- Kæstel, K.: Statsseminariet i Jelling har Hundredaars-Jubilæum. (i: Nationaltidende 21—6—1941).
- Larsen-Ledet: En Drømmer, en Seer, en Reformator [Rasmus Sørensen]. (i: Demokraten 6—8—1941).
- Lassen, T. Bundgaard: Andels-Kartoffelmelsfabrikken »Midtjylland« 1917—1942. 1942. 52 S. ill.
- Et Besøg paa Kartoffelmelsfabrikken »Midtjylland« i Brande. (i: Landet 1942 Nr. 8).
  - Brande. Hedelandsbyen vokset op til en driftig Stationsby. (i: Jyllandsposten 1942 Nr. 87).
  - Lidt om Omgangsskolen og Biskoler i Brande Sogn. (i: Folkeskolen 1942 S. 120—22).
- Lebech, Mogens: Turist i Fortiden [Elbo Herreds Historie]. (i: Social-Demokraten, Hjemmets Søndag 12—7—1942).
- Lindquist, Sune: Jellingmonumenternes Mening. (i: Politiken 27—12—1941).
- Marstrand, Vilhelm: Er søndre Jellinghøjs Gaade løst? (i: Berlingske Tidende 25—11—1841).
- Meng, C: Dansk Tobaksavl i gamle Dage [Fredericia]. (i: Jyllandsposten 18—8—1941).
- Mortensen, Niels Th.: Kunstnerkolonien paa Munkebjerg. En Malerisamling og dens Malere. (i: Berl. Aften 8—7—1942).
- Mortensen, Rasmus: Give Sogn. 1942. 312 S. ill.
- Møller, J. S.: Vort ældste Tuberkulosesanatorium og dets Skaber [Chr. Saugman]. (i: Sygekasse-Bladet 1940 Nr. 5).
- Nielsen, Carsten: Familieliv mellem Højene [i Jelling]. (i: Berlingske Aften 7—7—1941).

- Nielsen, Joh.: Nogle Minderids fra Bjerre Herred. Smeden i Klakring og hans Efterkommere. Fra Nebsager Bøgeskov. 1941. 36 S. ill.
- Norling-Christensen, Hans: Jellinghøjene. (i: Social-Demokraten 19—6—1941).
- Novrup, Leo: Iagttagelse over Stor Tornskade og Storspove paa Randbøl Hede. (i: Dansk ornithologisk Forenings Tidsskrift 1940 S. 69—74).
- N. Steffen Sørensen (i: Dansk Landbrug Aarg. 60 S. 199).
- Nygaard, C. S.: Digter og Vismand Anton Berntsen. (i: Ringkjøbing Amts Dagblad 18—8—1941).
- Nyholm, Mogens: I oplukte Høje — med spejdende Øje [Udgravningen i Jelling]. (i: Nationaltidende 17—8—1941).
- Petersen, P. J.: I. O. O. F. (Foreningen »Vejle« 4/12 1898—2/7 1916 og Loge Nr. 43 »Entwisle« 2/7 1916—2/7 1941). 1941. 121 S. ill.
- r: Dødsfald. Niels Steffen Sørensen, Kjærbølling. (i: Andelsbladet Aarg. 12 S. 1485—1487).
- Rasmussen, Sv. Ingemann: Ny Arbejdsmark — et særpræget Skolearbejde [ved Juelsminde Kysthospital]. (i: Folkeskolen 1940 S. 362—63).
- Riismøller, Peter: Der graves atter i Jelling. (i: Aalborg Amtstidende 4—8—1941).
- Ring, Fr. Joh.: Jelling Seminarium 1841—1941 (i: Fyns Tidende 23—11—1941).
- Jelling Seminarium gennem 100 Aar [1841—1941]. (i: Flensborg Avis 1—12—1941).
- Rosendahl, E. P.: Optegnelser fra Fredericia. (i: Indbydelsesskrift til den off. Examen i Nykjøbing Cathedralskole 1941 S. 1—19).
- Runge, K.: Vejle Havn. (i: Stads- og Havneingeniøren Aarg. 32 S. 144—46).
- Vejle Ingeniørforening 1916—1941 (i: Ingeniøren Aarg. 50 S. 91—92).
- Rye, Axel: Foran Løsning af den tusindaarige Gaade i Jelling. (i: Fyns Tidende 14—9—1941).
- Sandvad, Jørgen: Besøg paa Braaskovgaard. (i: Politiken 13—4—1942).
- Schrøder, Harald: Anders Sørensen Vedels Skæbne. (i: Viborg Stifts Folkeblad 8—6—1942).

- Sejerholt, H.: De gamle Kongehøje i Jelling og deres Skæbne. (i: Demokraten 26—10—1941).
- Simonsen, Carl U.: Vejle Ingeniørforening. Den første Ingeniørforening udenfor København. (i: Ingeniøren Aarg. 50 S. 92).
- Sonne, Aug.: Ludvig Møller. (i: Ugeskrift for Læger, Aarg. 103 S. 524).
- Søborg, E.: Foran Udgravningen i Jelling (i: Horsens Folkeblad 16—7—1941).
- Udgravningen i Jelling (i: Vestkysten 14—8—1941).
- Sørensen, Elmar: Brunkullene og de østjyske Havnebyer. (i: Det danske Marked 1942 S. 51—52).
- Et Erhvervskontors Opgave i Vejle (i: Markedsproblemer 1941 S. 202—36).
- Sørensen, Helmer: Vejle Boldklub 1891—1941. 1941. 50 S. ill. [Vejle.] (i: Danmark 1941 S. 833—60). Bøggild Andersen: Anders Sørensen Vedel. Johs. Brøndsted: Jellings Oldtidsmonument. Hans Ellekilde: Evald Tang Kristensen. H. Windfeld-Hansen: Vejle, Danmarks Manchester. Anker Nielsen: Jyske Aaer.
- Wanscher, Vilhelm: De to Jelling-Høje. (i: Berlingske Tidende 15—11—1941).
- De to Jelling-Høje med de to Indskrifter (i: Berlingske Tidende 26—9—1942).
- Winther, I.: Naar de lærde er uenige. [Nogle Betragtninger i Anledning af Udgravningerne i Jelling.] (i: Nationaltidende 4—12—1941).

ANDERS SØRENSEN VEDEL

Den 9. November 1942 var der hengaaet 400 Aar, siden Anders Sørensen Vedel fødtes. Vejle By mindedes sin navnkundige Søn ved en stilfuld Borgerfest, og Bladene bragte udførlige Skildringer af Vedels Levnedsløb; i Tale og Skrift paaviste man hans store Betydning for dansk Aandsliv og Historie.

Naar der er talt og skrevet om Anders Sørensen Vedel og hans vækkende Gerning i vort Folk, staar den Opgave tilbage at rejse ham et værdigt Mindesmærke, og det er naturligt, et saadant Monument faar Plads i Fødebyen Vejle. Fra en Vejle-Komite er Indbydelse til Tegning af Bidrag allerede udgaaet. Her vil Vejle Amts historiske Samfund gerne tage virksom Del, og vi beder ogsaa vore historisk interesserede Medlemmer om at være med. Bidrag kan sendes til Vejle Amts historiske Samfunds Kasserer, Landinspektør Axel Johansen, Kolding.

Rasmus Mortensen.

AARSBERETNING FOR 1942

Efter gammel Skik er Aarbogen igen i Aar — efter Undtagelsen i Fjor — udkommet med 2 Halvbind, indeholdende historiske Artikler fra forskellige af Amtets Egne, som det vil ses af Indholdsfortegnelsen.

Den aarlige Generalforsamling blev afholdt i Fredericia den 13. Maj, hvor Formanden, Gaardejer J. Krag, Hejls, i sin Beretning udtalte en Tak til Medlemmerne og de Institutioner, som støtter Foreningen. Formanden meddelte ogsaa, at Kreatureksportør Jens Holms Arv paa 10,000 Kr. i Kreditforeningsobligationer nu er udbetalt, saa Legatet bliver rentebærende fra December Termin 1942.

Ved Bestyrelsesvalget blev Sognefoged J. Ravn, Arkitekt Zachariassen, Overassistent L. Petersen og Landinspektør Axel Johansen genvalgt, og Lærer Frovin Jørgensen blev genvalgt som Revisor.

Efter Generalforsamlingen konstituerede Bestyrelsen sig som før med J. Krag som Formand, Førstelærer Marius Hansen som Næstformand, Byrådssekretær N. Jacobsen som Sekretær og Axel Johansen som Kasserer.

Den aarlige Udflugt maatte desværre igen i Aar opgives paa Grund af Befordringsvanskelighederne.

Bestyrelsen bringer en Tak til Undervisningsministeriet, Amtet, Købstadskommunerne og de Sognekommuner, Banker og Sparekasser, som ved deres Aarsbidrag har støttet Foreningen.

Axel Johansen.

